

İSTANBUL'UN İKİ YÜZÜ

Mustafa Sönmez

İSTANBUL'UN İKİ YÜZÜ

(1980'den 2000'e doğru)

MUSTAFA SÖNMEZ

arkadaş YAYINLARI
arkadaş KÜLTÜR MERKEZİ
Mithatpaşa Cad. 28 A-C-D Ankara
Telf : 434 46 24 (4 Hat) • Faks : 435 60 57

GENEL DAĞITIM:

arkadaş-adaş

ANKARA

Telf : 434 46 24

Faks : 435 60 57

© Yayın hakları : **arkadaş** yayınevi

Ankara, 1996

ISBN 975-509-082-7

Kapak Fotoğrafı : Manuel Çıtak

Grafik : Leyla Vural Volkan

Tasarım : Mine Bulut

Düzeltilme : Zöhre Metin

Montaj : Tahsin Boylu

Baskı : Adalet Matbaacılık Tic.Ltd.Şti

İSTANBUL'UN İKİ YÜZÜ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Bölüm 1

Dünden Bugüne İstanbul Ekonomisi9

Bölüm 2

Küreselleşmenin İstanbul'a Etkileri:

1980-1990 Döneminde Faal Nüfusta Değişim48

Bölüm 3

İstanbul'da Rant Savaşları75

Bölüm 4

Gecekondu Olgusu ve İstanbul86

Bölüm 5

İstanbul Seçmeninin 45 Yıllık Tercihleri104

Bölüm 6

Grafiklerle 1990'larda İstanbul116

*Ülkü'ye
ve
Nebir'e*

ÖNSÖZ

Adına "küreselleşme" denilen , işgücü dışında, mal ve sermayenin ışıık bızıyla dünyada dönüp durması ve eskisinden daha hızlı bir sermaye birikimi yaratması süreci, birçok şeyin yanı sıra dünya coğrafyasında da değışimlere neden oluyor. Koruma duvarlarının indirildiğı ve içe dönük, otarşik ekonomik yapıların dışlandığı bu yeni dünya ekonomik düzeninde 1980 öncesine kadar geçerli olan "ulus"lararası işbölümündeki "ulus" birimi, yerini ulusların bölge ve altbölgelerine terk ediyor.

Artık, sadece ülkelerarasındaki işbölümünden değış, coğrafi bölgeler arasındaki işbölümlerinden de söz etmek gerekiyor. Üstelik bir bölgenin sınırlarının ille de bir ulusun sınırları içinde kalması gerekmiyor. Mesela bu işbölümüne karar veren çokuluslu (ya da uluslar ötesi) şirketler, bir Karadeniz bölgesi tanımlı yapırlarken bunun ille de Türkiye'nin sınırları içindeki Karadeniz bölgesi olması gerekmiyor; Karadeniz'e kıyısı olan tüm ülkelere ait altbölgelerden oluşan bir coğrafyadan söz ediliyor . Söz konusu altbölgelerin farklı uluslara ait olması ise, bugün, uluslararası sermayenin mantığında çok önemli değildir. Alt bölgeler arasındaki uyumsuzluklar, farklılıklar, ait oldukları ulusların makro politikalarını birbirine yakınlılaştırarak ballolur, böylece ayrı uluslara ait farklı altbölgeler yerine ayrı ulusların resmi sınırları içinde kalmakla beraber ekonomik ve sosyal iklimi uyumulaştırılmış bölgeler ortaya çıkarılır.

Artık geçerli olan uluslararası işbölümünde "ülke"nin rolünden ziyade "bölge"nin rolü olduğuna göre, bu rol paylaşımında yarışanlar da bölgeler, daha doğrusu bu altbölgelere hakim sermaye fraksiyonları oluyor. İzmirli sanayici ve işadamlarının, son 7-8 yıldır faaliyetlerinde bir "bölge" kimliğinin hakimiyetine dikkat çekmek isterim.

Gelelim İstanbul'a. Dünya işbölümünün bölgelerarasında yapılmaya başlandığı küreselleşme sürecinde İstanbul'u, kendi ulusal pazarının "kabe"si olmanın ötesine taşıma gayretleri var. Uluslararası sermayeye göre, Balkanlara, Orta Doğu'ya, Karadeniz'e, Kafkaslara büyümetmenin merkezi İstanbul olabilir. Bir "küresel kent" ya da "dünya kenti" olmaya İstanbul uygun görünüyor. İstanbul'un küresel bir kent olmasının gerektirdiğı objektif şartları var. Özel şartlara sahip olmak için kaynaklar bulunur, yatırımlar yapılırsa İstanbul, dünyanın "üçüncü derece" bir dünya kenti olabilir. Tıpkı Hong Kong, Sao Paolo, batta bir Los Angeles, Frankfurt gibi.

Uluslararası sermayenin bu tasarımı Türkiye'deki sermayedarlara da çok sıcak geliyor. Kısaca, "İstanbul'u Satmak"(deyim, Çağlar Keyder'e aittir) projesi, özellikle İstanbul'un son 10 yılına damgasını vurmuş görünüyor. İstanbul'u satmak: Nasıl? Dünya firmalarının ihtiyacı olan plazalar, oteller inşa ederek, İstanbul'u karargah olarak seçmelerine ikna olacakları lüks mekanlar, konutlar, eğlence yerleri, restoranlar inşa ederek. Kendilerini "yerele dokudan arınmış, steril atmosferlerde " bissetmeleri için gerekli kolaylıkları sunarak.

İstanbul "satılacak bir mal" gözüyle görülmeye başlandığında, ona sahip olmak, onu "diğerleri"nden kaçırmak, sakınmak, hatta onun yönetimini Ankara'nın elinden almak, bunu da "özerkleşme, demokratikleşme, pragmatizm" yaftalarının arkasına saklanarak yapmak daha çok önem kazanıyor. İstanbul, bir kent olarak sermaye birikimine şimdi daha müsait. 1980 öncesinde sanayinin başkenti olan ve sermaye birikimini sanayiden sunan İstanbul, şimdi taşı-toprağı ile bir birikim imkanı sunuyor. 1980 öncesinde İstanbul coğrafyasında paylaşım kavgası sanayiden üretilen artık için yapı- lırken şimdi kentin rantı ön planda. Konu kentin rantı olunca paylaşım kavgasının arenasında artık sadece işçi ve sermaye yok; sermayenin irili- ufaklı, meşru-gayrimişru tüm kesimleri var. Küreselleşme kavgasının her- gün İstanbul'a fırlattığı gecekondularda, varoşlarda umut arayan yüzbin- lerce işsiz, kent yoksulu var. İşte 1990'ların ve 2000'lerin İstanbul'una, onu "satmak" isteyenlerle orada yaşamak "varolmak, ayakta kalmak" isteyenler arasındaki gerilim damgasını vuracak.

Bu kitapta yer alan makalelerin ana teması, İstanbul'un 1980 sonrası geçirdiği değişim ve kentsel rant için yapılanlar ve sürdürülen kavgalar üzerine. Birinci makale "Dünden-Bugüne İstanbul Ekonomisti", İstanbul'un çeşitli dönemlerde, bir uluslararası bağlam içinde aldığı role ilişkin ince- lemeleri içeriyor. İkinci makalede 1980-1990 dönemi İstanbul'da nüfusun sos- yal ve ekonomik nitelikleri etüd ediliyor ve eğilimler saptanmaya çalışılıyor. Üçüncü makale "rant savaşları" üzerine. Büyük sermaye İstanbul'un kentsel rantına 1980'den bu yana hangi yöntemlerle el koyuyor ve arsa spekülasyo- nunu hangi boyutlara taşıyor? Dördüncü makale İstanbul'da kaçak yapıla- ma üzerine. Özellikle gecekondu ile ilgili elli yıllık geçmişi olan İstanbul'da gecekondu, bir barınma ihtiyacından İstanbul rantını paylaşmanın aracı durumuna nasıl geldi ve "gecekondu konsepti" nasıl bir değişim geçirdi? Bu sorulara yanıt aranıyor. Son makale İstanbul'un politik tarihi ve coğrafya- sı üzerine. Ahmet Demirel ile birlikte yaptığımız bu çalışmada ilçe düzeyine inerek seçmen tercihlerinin evrimini inceledik. Son bölüm, İstanbul'un "res- mi veriler"deki görünümünün çeşitli altbaşlıklar altında grafiksel anlatıma dayanıyor. 1994'te Sn. Nurettin Sözen döneminin son demlerinde İstan- bul Belediyesi için hazırladığım bu çalışma, hem tirajdaki yetersizlik hem de dağıtım sorunları nedeniyle istenilen ölçüde okuyucusuyla buluşamadı. İstan- bul'un fotoğrafını çekme iddiasındaki bu araştırmada kaçak yapıları, kaçak çalışanları, kaçak göçmenleri, yeraltı dünyasıyla "kayıt dışı İstanbul" yok.

Bu çalışmaya, yaptığı tartışmalar ve eleştirilerle katkıda bulunan Asu Aksoy'a teşekkür borçluyum. Her zamanki destek ve teşvikleri için Ülkü ve Nebir'e de teşekkür ederim. Tabloların hazırlanmasında, bilgisayar prob- lemlerimi çözmede çok yardımcı olduğu için Nebir'e bir teşekkür daha borç- luyum. Kitaba emeği geçen yayınevi mensuplarının da ellerine sağlık.

Mustafa Sönmez

Bölüm I

DÜNDEN BUGÜNE İSTANBUL EKONOMİSİ

Bugünkü İstanbul kentinin orijini M.Ö. 680'lere, Kadıköy'de Megaralılarca kurulan yerleşmeye kadar uzanır. MS 330'da Roma İmparatoru I.Constantinus'un başkent seçmesiyle , İstanbul, Akdeniz'e hükmeden bir İmparatorluğun merkezi durumuna geldi. 1453'te İstanbul'un Osmanlılarca fethi de bu "merkez" konumunu pekiştirdi. 1923'te Ankara'nın yeni Türk Cumhuriyeti'nce başkent ilan edilmesine kadar geçen 1600 yıllık başkentlik işlevi , İstanbul'a çok değerli bir tarihsel birikim sağladı.

İstanbul'un asırlarca bir dünya kenti olma üstünlüğünü korumasında şu etkenlerin ağırlığından sözedilebilir:

- Karadeniz kıyısındaki ülkelerin, dünyanın öbür bölgeleri ile denizyolu bağlantısını sağlayan İstanbul Boğazı üzerinde olması;
- Bir doğal liman olan Haliç'e sahip olması;
- Avrupa'yı, Irak ve İran yolu ile Hindistan'a ve Asya'ya bağlayan önemli bir ticaret yolu (kara ve demiryolu) üzerinde bulunması,

- Bir transit merkezi durumunda olması,
- Doğal güzellikleri, konumunun stratejik ve politik önemi nedeniyle, 2000 yıllık uzun bir dönem boyunca, Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları'na başkentlik etmiş olması. Bu etkenler, İstanbul'a, uzun süre dünyanın, daha sonra da Orta ve Yakındoğu'nun en büyük ve kalabalık kentlerinden biri olma niteliğini kazandırmıştı.

Dünya kenti, dünyanın önemli bölgelerinin artı ürününü de-netleyip kendisine aktaran kent demek. Böyle bir kent, farklı halkların, farklı üretim biçimlerinin, kültürlerin yaşadığı bölgelerdeki üretimi ve dağıtımı örgütler ve bunlar için gerekli her tür hizmeti üretir; bu işlevleri yerine getiren resmi ve sivil kuruluşları bünyesinde barındırır. Bir kentin , dünya kenti olabilmesi için, çok uzmanlaşmış, çok farklılaşmış ve çok çeşitlenmiş bir ekonomiye sahip olması gerekiyor. Dünya kenti, kontrolü altındaki bölgelere ilişkin kararların verildiği, karargahların kurulduğu kent demek.

İstanbul da bir dünya kenti idi ve coğrafi konumu, bu özelliği

kazanmasında etkili bir rol oynamıştı. Bu özelliği, Osmanlı'nın dünya kapitalizmine eklemlendiği 19. yüzyıl ortalarında daha iyi ortaya çıkmaya başlamıştı. Sanayi devrimini yaşamakta olan bir dünya ekonomisine bir çevre ülke olarak eklemlenmesinin beraberinde gelişen modernleşme deneyimleri, İstanbul'un hem ekonomik , kültürel- sosyal dokusunda hem de fiziki altyapısında önemli değişimleri getirdi. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan bu önemli dönüşüm, bugünkü İstanbul'da da izlerini ağırlıkla hissettirir.

19. Yüzyılın ortalarında dünya ekonomisiyle kurulan ilişkiler bağlamında yaşanan değişim öncesinde, İstanbul'un konumu, biraz daha farklılık gösteriyordu. Klasik Osmanlı düzeninde İstanbul'un siyasi denetimi Avrupa'nın içlerine , Kuzey Afrika'ya , Arap yarımadasına kadar çok geniş bir coğrafyaya uzanıyordu. Ama o dönemin ulaşım ve haberleşme olanakları geniş coğrafyaları birbirine bağlamaya, bu coğrafyaları tek merkezden yönlendirmeye olanak vermiyordu. Dönemin ulaşım teknolojisi organik enerjiye dayanıyordu , dolayısıyla , İstanbul merkezli bir sistemin oluşmasına olanak bulunmuyordu.

İmparatorluk üç ayrı bölgesel ekonomik merkeze sahipti. Bunlar, İstanbul, Halep ve Kahire idi. Rumeli, Karadeniz ve Bursa yöresi İstanbul'dan denetleniyordu. Buna karşılık İmparatorluğun güneyi ve doğusu Halep-Beyrut merkezinden, diğer egemenlik alanları da Kahire'den kontrol ediliyordu.

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, İstanbul'un İmparatorluğun ekonomisindeki kontrol gücü ve rolü değişti. Yeni yüzyıl, kervanlarla değil, buharlı gemiler ve demiryolu ile ulaşımı sağlıyor ve bölgeler, birbirlerine bu yeni ulaşım teknolojisinin icadlarıyla bağlanıyordu. Haberleşme, askeri sınıfın elindeki ulaklarla değil, telgrafla , posta sistemiyle sağlanıyordu. Bütün bunlar, yeni limanlar, rıhtımlar, depolar, antrepolar, istasyonlar, postaneler demekti. Giderek artan ticaret, yeni finans kurumları, bankalar, sigorta şirketleri, bankerler, iş hanları demekti. Bütün bunlar , 19. yüzyıl İstanbul'unun dokusuna giren yeni kurumlar, yeni fizik görüntüler demekti. Dahası, Tanzimat'ın getirdiği yönetim reformları yeni bir bürokrasi yaratıyor, işler paşa konakları yerine yeni devlet dairelerinde, bakanlıklarda görülmeye başlanıyordu. Yeni ekonomik ilişkiler, Batılıların hayat tarzının aktarılması, onların konut düzeni, kent

düzeni, giderek eğitim düzeni, eğlence, tüketim kalıplarının İstanbul'a taşınması, inşası demektir. Kapalıçarşı-Bedesten gibi geleneksel merkezi iş alanlarının yanbaşında Sirkeci- Karaköy- Beyoğlu aksına sıralanan yeni bir merkezi iş alanı oluştu. 19. Yüzyıl öncesinde yayaların ve faytonların, kayıkların kenti olan İstanbul, bu yüzyıldan sonra denizde şehir hatlarının, karada tünelin, tramvayların, demiryolu banliyö seferlerinin, giderek motorlu kara taşıtlarının yer aldığı bir kent oldu. Kentiçi ulaşımındaki bu dönüşüm, İstanbul'un alt bölgeleri arasındaki ulaşım olanaklarının genişlemesi, giderek kentin yeniden biçimlenmesini de getirdi. Bütün bunlar, iş alanlarının çeşitlenmesi, değişmesi ve nüfustaki artışın hızlanması, sınıfsal farklılaşma demektir. Yeni zenginleri ve yeni fakirleriyle İstanbul, mekansal değişime de uğradı. Önceleri etnik dini topluluklara göre yaşanan mekansal dağılım, yerini yavaş yavaş sınıfsal farklılıklara göre biçimlenmiş yerleşmelere bıraktı. Din farkına bakılmaksızın, zenginler belli semtlerde, fakirler de belli bölgelerde toplanmaya başladılar.

Tablo:1 Büyük Kentlere Kentsel Hizmetlerin Giriş Yılları

iller	Su	Elektrik	Havagazı	Tramvay
İstanbul	1882	1910	1888	1889
Kadıköy	1890	-	1851	-
izmir	1893	1905	1862	1885
Selanik	1891	1905	-	1892
Beyrut	1909	1908	1887	1906
Şam	-	1907	-	1907

Kaynak: T. Çavdar, Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri, s. 125.

İstanbul'da nüfus, 19. yüzyıl zarfında üç kat artarak 20. yüzyılın başlarında 1 milyon 200 bine çıktı. Bununla birlikte, Osmanlı için gerileme başlamış, milliyetçilik hareketlerinin arkasından toprak kaybı hızlanmıştı. Özellikle Rumeli'deki egemenlik alanı kayıp gitmişti. Ama yine de İstanbul bir dünya kenti özelliğini korumaya devam ediyordu.

Cumhuriyet Sonrası İstanbul

Birinci Dünya savaşı ve sonrasında hem dünyada hem Türkiye'de yaşanan dönüşümler İstanbul'un konumunu da değiştirdi. Sovyet devrimi ile birlikte Karadeniz'deki ülkelerin kapitalist bloka kapılarını kapamaması, aynı zamanda İstanbul için önemli bir pencerenin kapanması, uluslararası bir işlevin azalması anlamını taşıyordu. Öte yandan, Cumhuriyetin başkent olarak Ankara'yı seçmesi, ve 1929 buhranı ile birlikte, birçok ülkenin yaptığı gibi Türkiye'nin de içe dönük, otarşik bir yapıya yönelmesi, İstanbul'un fonksiyonlarını zayıflatan sonuçlar yarattı. İkinci Dünya Savaşı sonrası Bulgaristan ve Romanya'nın, yani İstanbul'un Balkan penceresinin sosyalist bloka katılmakla kapanmış olması da İstanbul'un aleyhine bir gelişmeydi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul'un nüfusu 600 bin dolaylarına kadar düşmüş, uluslararası ekonomik ilişkileri zayıflamıştı. O artık başkent de değildi. Ama yine de 1929 buhranı öncesi yıllara, İstanbul'un İmparatorluk dönemindeki ekonomik yapı hakimdi. Cumhuriyet öncesi yıllarda Batı ile kurulan ilişkiler, 1920'lerin sonlarına değin sürdü. Ülkenin yönetim organlarının Ankara'ya taşınması da, ilin ekonomik yapısında ve bu yapının ülke ekonomisi içindeki yerinde ilk elde büyük bir değişiklik yaratmadı. İstanbul, yine dış ticareti yürüten yabancı firma temsilciliklerinin, yabancı tüccarla bağlantılı azınlık sermayesinin yoğunlaştığı en önemli ticaret merkezi olarak kaldı.

Ticaretin başta gelen ekonomik faaliyet olduğu 1920'lerde İstanbul'da sanayi faaliyeti ikinci planda kalıyordu ve büyük ölçüde, Batı ile olan ticaret ilişkileriyle belirleniyordu. Bu ilişki, önceleri Osmanlı sanayiinde 1920'lerden başlayarak da yeni Türkiye sanayiinde etkisini iki biçimde gösterdi. Birincisi, yurt dışından getirilen sanayi ürünleri karşısında geleneksel el sanatları önemli ölçüde geriledi; ikincisi ise, imalat sanayii, ancak, ithalatı tamamlayan bir unsur olarak varlık bulabildi. Geleneksel el sanatları, önemli ölçüde geriledi, ama tümüyle yok olmadı. Bunların bir bölümü, kullandıkları hammaddeyi yurt dışından ya da çoğu yabancı sermayece kurulmuş imalat sanayiinden alan işletmeler olarak, varlığını sürdürdü. Yeni oluşan fabrika sanayii ise, daha çok Batı kapitalizmiyle bütünleşmenin bir ürünü olarak gelişti.

Kimi malların ulaştırma maliyetlerinin yüksekliği, kimilerinin de yurt dışından getirilemeyişi (elektrik, tramvay, havagazı gibi), bunların Türkiye'de üretilmesini gerektiriyordu. Bu sanayi dalları, ithalat talebini azaltmak bir yana, yurt dışından getirilen mallara du-yulan tüketim talebinin geliştiği İştanbul, İzmir ve -başkent olması nedeniyle- Ankara gibi kentlerin kuruluşunun vazgeçilmez ögeleri-y-di. Söz konusu merkezlerin, Batı kapitalizmiyle iletişimde ayrıcalık-lı bir yeri vardı. Tüketim eğilimleri, Avrupa başkentlerine çok ben-ziyordu. Bu gelişmelere koşut olarak 19. yy'da İştanbul'da, ilk kez Batı rneği belediye rgt kurulan Galata ve daha sonra Beyoğlu semtinde, Avrupa'nın büyük kentlerine benzer bir evre yaratılmış-tı.

Yeni ulaşım araçlarının hızla geliştiği Galata ve Beyoğlu semt-leri, artan iş hacmi ve nüfus dolayısıyla 1871-1874 arasında birleşti-rilmek istenmiş ve iki semti birbirine bağlayan Tnel 1878'de işlet-meye açılmıştı. 1845'de yaptırılan Karaköy Köprüsü de ayrı özellik-ler taşıyan iki ticaret merkezini, Sirkeci-Eminönü ile Karaköy' bir-leştirmişti. Kentin kuruluşundan beri liman bölgesi olan Sirkeci-Eminönü ile dış ticaret alanı olan Karaköy'n birleştirilmesi, kentin bu tarihten sonraki ana merkezinin oluşması yolunda atılan ilk adım olmuş ve köprü kurulduktan sonra, kent trafiğinin en çok yoğunlaş-tığı yer bu bağlantı olmuştu.

Kentsel yapıdaki bu değişim ve gelişim, imento fabrikaları, elektrik tesisleri ve benzeri yatırımlara gereksinmeyi de artırdı. Bu ikinci tür imalat faaliyeti, 'ithalatı tamamlayıcı' ve kurulan modern fabrika kesimine altyapı sağlayıcı özellikteydi (Keyder, 1982).

1920'lerde ülkedeki küçük üretim, daha çok, küçük kentlerde ve kırsal kesimde idi. Büyük lekli üretim ise daha çok, başta İş-tanbul olmak üzere büyük kentlerde yoğunlaşmıştı. 1927 Sanayi Sa-yımı sonuçlarına göre, Türkiye'deki toplam 65 bin 245 işyerinin yüzde 13' , tüm sanayi işyerlerinde çalışan yaklaşık 257 bin kişinin yüzde 16.5'i İştanbul'daydı. 1927 sayımına göre, sanayi işletmeleri-nin yüzde 5.4' İzmir, yüzde 5'i Bursa, yüzde 4' de Balıkesir'de toplanmıştı. Ancak, 4 ve daha fazla işçi çalıştıran yerlerdeki toplam 166 bin çalışanın yüzde 18.1'inin İştanbul'da, yüzde 14.1'inin İz-mir'de olduğu görülmekteydi.

Türkiye sanayisinin büyük işletmelerinin önemli bir bölümü İş-

tanbul'daydı. Örneğin, 1927'de 20'den fazla işçi çalıştıran 212 dokuma işyerinden 62'si, kağıt ve kağıt ürünleri sanayiindeki 33 işyerinden 21'i, metalurji ve makine dalındaki 53 işyerinden 20'si, kimya dalındaki 15 işyerinden 8'i İstanbul'daydı. Genellikle hammaddeye yakın yerde atölyelerin kurulduğu orman ürünleri-mobilya sanayiinde bile, 59 büyük işyerinden 16'sı yine İstanbul'daydı.

Tablo: 2 1932'de İstanbul'da Teşviki Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan işyerlerinin Türkiye'deki Payı (%)

Sektörler	İşyeri Sayısı	İst/TR (%)	Katma Değer Bin TL(*)	İst/TR (%)
Tarıma Dayalı San.	99	15.2	15.070	52.7
Dokuma San.	170	48.4	4.107	45.6
Ağaç Ürünleri San.	41	30.6	300	10.1
Kağıt ve Basın San.	25	61.0	831	82.0
Maden işleme San.	57	67.0	1.240	80.3
Tas ve Toprak San.	15	48.5	2.131	69.1
Kimya San.	30	39.5	1.105	54.6
Diğer San.	7	14.6	514	15.3
Toplam	444	31.3	26.298	41.3

(*) Katma Değer= ÜretimBedeli-Hammaddeler

Kaynak: DiE, Sanayi istatistikleri, 1933

Modern imalat sanayiindeki işyerlerinin çoğu Teşviki Sanayi Kanunu'ndan (TSK) yararlanan yerli ve yabancı kuruluşlardı. 1932'de Türkiye genelinde TSK'den yararlanan imalat sanayii işyeri sayısı 1417, bu işyerlerinde çalışan sayısı 55 bin 320 idi. Bu işyerlerinin yüzde 31'i ve bu işletmelerde çalışanların yüzde 27'si İstanbul'daydı. Teşvikli firmaların yoğunlaştığı ikinci il İzmir'di. 1932'de bu tür firmaların yüzde 12.5'ü, bu firmalarda çalışanların ise yüzde 9.6'sı İzmir'deydi.

1960 öncesi istatistiklerde bugün kullanılan anlamda 'katma değer'e ilişkin veri yoktur. Bu nedenle, üretim değerleriyle, kullanılan hammadde ve işletme için gerekli harcamaların (elektrik, su gi-

bi) farkı, katma değerin yaklaşık bir ölçüsü olarak kabul edilebilir. 1932'de, TSK'den yararlanan işyerlerinde yaratılan 63.7 milyon TL'lik (yukarıdaki tanıma göre hesaplanmış) katma değer içinde İstanbul'un payı yüzde 41.3'tü. İstanbul'u çok gerilerden İzmir izliyordu. Bu tür işyerlerinde yaratılan katma değerde İzmir'in payı yüzde 10'du.

1930'LARDAN 1950'LERE

1930'lu ve 1940'lı yıllar İstanbul'un "durgunluk" yılları sayılır. Hem dünya ekonomisiyle olan bağlarının zayıflaması hem de ülke içinde gelişmenin iç bölgelere doğru devlet eliyle yönlendirilmesi, bu durgunlukta etkili oldu.

1929'un sonuna gelindiğinde, Türkiye ekonomisi önemli bir ödemeler dengesi bunalımıyla karşı karşıyaydı. Özellikle 1929'un son aylarında yapılan spekülasyon ithalat sonucu, önemli bir dış ticaret açığı ortaya çıkmıştı. Ayrıca, 1928'de, Milletler Cemiyeti aracılığıyla bir ödeme planına bağlanan ve her yıl yüzde 13-18 gibi önemli bir bölümünün ödenmesi kararlaştırılan Osmanlı borçları konusu da önemli bir sorun olarak durmaktaydı. Öte yandan, dış ticaret açığının 1928'deki yüzde 100'lük artışı, TL değerinde önemli düşüşlere yol açmıştı. Ödemeler dengesinde yaşanan bunalım ve 1929 Dünya Bunalımı'ndan yansımaları beklenen öbür olumsuzluklar, 1923-1929 döneminde izlenen dış ticaret politikasının bırakılarak, korumacı önlemler alınmasını gerektiriyordu. Sonuçta, 1929'da dış ticaret, başta gümrük tarifeleri olmak üzere, kotalar ve kambiyo denetimi ile devlet kontrolüne girdi. 1932 Temmuz'undan başlayarak da, bir dizi yeni ekonomi politikaları ile yeni bir sanayileşme hareketine girildi. Bu atılım, "Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı"oluşturularak gerçekleştirildi.

Böylece, 1930'larda İstanbul sanayii de, Türkiye genelinde izlenen makro ekonomi politikaların etkisinde biçimlendi. Bu dönemde dış ticaret hacminin daralması sonucu, ticaret ve finansla İstanbul'un hareketliliği büyük ölçüde azaldı. Dış dünya ile yaşanan ekonomik ilişkilerin ekonomik alanda olduğu kadar sosyal ve kültürel alanda yaşattığı tempo da düştü.

1929 bunalımıyla birlikte, İstanbul'u merkez alarak tüm Orta Doğu, Balkanlar ve Karadeniz hinterlandına dönük ticari faaliyet

planlayan yabancı patentli projeler askıya alındı. Örneğin, 1927'de İstanbul Tophane'de bir serbest bölge hakkı alarak burada otomobil montajı planlayan ve ürünlerini tüm bölgede pazarlamayı planlayan Ford, krizle birlikte bu projesini askıya almıştı.

"Küresel ilişkilerin" 10-15 yıl rölantide kalacağı bu dönem İstanbul'un , "devletçilik" döneminin ekonomi politikalarına adapte olmayı denemesiyle geçti. Dış rekabetten korunma amacıyla alınan önlemlerin etkisiyle, İstanbul sanayiinde, özellikle gıda ve tekstil dallarında kısmi bir canlanma oldu. Ağırılık bu dallarda olmak üzere, bir yandan özel yatırımlar artarken, bir yandan da kamu kesimi, gerek Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nden kalan fabrikaların genişletilmesi, gerek millileştirmeler sonucu devlete geçen işletmelerin faaliyetiyle, nisbi gelişmeler gösterdi.

1930'larda ve 1940'ların başlarında İstanbul imalat sanayiinde faaliyet gösteren görece büyük işletmelerin sayıları ve nitelikleri, 1941'de TSK'den yararlanan firmalarla ilgili saptamalarda görülmüyor. 1941'de Türkiye genelinde TSK'den yararlanan 1052 firmadan 317'si (yüzde 30) İstanbul'daydı. Bu 317 kuruluşun 314'ü imalat sanayiinde faaliyet gösteriyordu. TSK'den yararlanan İstanbul firmaları sayısı 1932'de 444 iken, 1941'de 317'ye düşmüş olmasına karşın, Türkiye toplamı içindeki oransal büyüklüğü pek değişmedi.

1941'de İstanbul'da, imalat sanayiinde faaliyet gösteren ve TSK'den yararlanan 314 firmadan 129'u dokuma, 77'si tarıma dayalı sanayi, 36'sı ağaç-kağıt, 43'ü madeni eşya, 8'i taş ve toprak, 21'i de kimya dalında yer almaktaydı.

TSK'den yararlanan kuruluş sayısı azalmasına karşın, bunların 1932-1941 arasında yarattıkları katma değer, 1948 sabit fiyatlarıyla , Türkiye genelinde 140 milyon TL'den 158 milyon TL'ye çıkmıştı. Bu sonuçlar daha az sayıda, ama daha güçlü işletmeler kurulması yolunda bir eğilimin varlığını göstermekteydi.

1941'de, İstanbul firmalarının yarattığı katma değer Türkiye içindeki payı yüzde 33'tü. Bu payın 1932'de yüzde 41.3 olduğu anımsanırsa, İstanbul'un payının gerilediği görülür. Bu gerileme, daha çok tarıma dayalı sanayi ve dokuma dallarında belgindi. 1932'de Türkiye genelinde TSK'den yararlanan dokuma ve tarıma dayalı sanayi işletmelerince yaratılan katma değer içinde, sırasıyla yüzde 45.6 ve yüzde 52.7'lik payları olan İstanbul firmalarının

1941'deki payları, sırasıyla yüzde 23 ve yüzde 39'a inmişti. Bu azalma, 1930'larda gıda ve dokuma dallarında yapılan devlet yatırımlarının, Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı (BBYSP) çerçevesinde, Anadolu'nun Nazilli, Kayseri, Malatya, Bursa gibi çeşitli illerine yaygınlaştırılması çabasından kaynaklanmaktaydı.

Tablo: 3 1941'de İstanbul'da Teşviki Sanayi Kanunu'ndan Yararlanan İşyerleri ve Türkiye içindeki Payı (%)

Sektörler	İşyeri Sayısı	İst/TR (%)	Katma Değer(BinTL)	İst/TR (%)
Maden Çıkarma	2	6.0	7.607	21.5
Elektrik Santrali	1	..	5.236	70.0
İmalat Sanayii	314	34.0	75.002	37.2
Tarım Dayalı Sanayii	7	15.2	46.227	39.0
Dokuma Sanayii	129	59.0	13.050	23.0
Ağaç Ürünleri ve Kağıt Sanayii	36	40.4	2.130	23.0
Maden işletme Sanayii	43	82.0	4.202	85.0
Tas ve Toprağa Dayalı Sanayi	8	47.0	5.840	85.6
Kimya Sanayii	21	56.7	3.553	75.3
TOPLAM	317	30.1	87.845	36.0

(*) Katma Değer= Üretim Bedeli-Hammaddeler

(**) % 0.05'ten küçük

Kaynak: DiE, Sanayi İstatistikleri, 1945.

1934'te yürürlüğe giren 'Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı' ile devlet, kaynakların dağıtımında yerli hammaddeye yakın bölgeleri seçmek tercihinin yanı sıra, sanayiye Anadolu'ya yaymak amacına da sahipti. Planda yer alan tesisler içinde İzmir'e yer verilmezken yatırımlardan İstanbul'a düşen pay yüzde 5.5 ile sınırlı kalıyordu. Plandaki tesislerin il ve ilçelere dağılımı şöyleydi:

1) Kimya Sanayii: Sun'i ipek (Gemlik), semikok (Zonguldak), gülyağı (Isparta), hamız kibrit (İzmit), süper fosfat (İzmit), klor ve südkostik (İzmit),

- 2) Toprak Sanayii: Seramik (Kütahya), şişe-cam (Paşabahçe)
- 3) Demir-Çelik Sanayii: Zonguldak
- 4) Kağıt ve Selüloz Sanayii: İzmit
- 5) Kükürt Sanayii: Keçiözümlü
- 6) Süngerçilik: Bodrum
- 7) Mensucat Sanayii: Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli, Malatya, Iğdır.
- 8) Merinos: Bursa
- 9) Kendir: Kastamonu.

Seçilen yatırım illeri içinde Ankara da yoktu. Ankara, genç cumhuriyetin yöneticilerince daha çok bir "hizmet ve kültür merkezi" olarak düşünülmekteydi. Sanayi planının yürürlüğe sokulmasından sonra 1935'te toplanan CHP Kurultayı parti programında bazı değişiklikler yapıyordu. Yeni programın 15. maddesinde ülkenin kalkınmasında bölgelerarası eşitsizliğin artmasını önlemek için, sanayinin ülkenin belli bölgelerinde toplanması yerine ayrı bölgelere yayılmasının daha uygun olacağı belirtiliyordu. Bu arada, yatırım yeri seçiminde Silahlı Kuvvetler'in rolünden de söz etmek gerekli, 1923-1944 arasında Genelkurmay Başkanlığı yapan Mareşal Fevzi Çakmak'ın, "savunması güç olur" savıyla birçok sınır kentine yatırımını engellediği bilinmektedir. Aynı yaklaşım, bazı tesislerin, "stratejik" özellikleri nedeniyle, ekonomik olmayan yerlerde kurulması sonucunu da doğurdu. Bunların en çok bilinen örneği, Karabük Demir Çelik Fabrikası'dır.

Birinci Plan'da Sümerbank'ca yürütülecek sanayi yatırımları kapsamında yatırım tutarı, o günkü fiyatlarla 41.5 milyon TL dolayındaydı. Plan, Türkiye İş Bankası'nca yürütülen 2.4 milyon TL'lik yatırımı da kapsıyordu. Bu plan gereğince İstanbul'da yapılan yatırımlar, yalnızca, Bakırköy dokuma fabrikalarının genişletilmesi ve Türkiye İş Bankası'nca Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nın kurulmasıydı. Dokuma dalına yapılacak toplam 18.5 milyon TL'lik yatırım içinde Bakırköy Dokuma Fabrikası'nın genişletilmesi için harcanacak miktar 1.1 milyon TL'ydі. Türkiye İş Bankası da, Şişe ve Cam Fabrikası'nın kurulması için, 1.2 milyon TL'lik yatırım yapacaktı. Böylece, mali portresi 44 milyon TL dolayında olan Birinci Plan yatırımlarında İstanbul'un payı yüzde 5.5'e ulaşmaktaydı.

Bunların dışında 1930'larda, yönetim merkezi İstanbul'da ol-

mak üzere kurulan Tekel Genel Müdürlüğü, varolan Tekel işletmelerini genişletti, bunlara yenilerini ekledi. Ayrıca, liman işletmesi ve elektrik, su, havagazı işletmeleri de millileştirmeler sonucu kamu kesimine geçti. 1920'lerde faal olan yabancı sermayeli firmalardan bir bölümü, varlıklarını 1930'lar ve 1940'larda da sürdürdü. 1929 gümrük tarifesinin sanayiye sağladığı koruma olanaklarının etkisiyle, 1930'larda bazı özel kesim işletmeleri de kuruldu. Böylece, 'saltanatın şehri' gözüyle bakılan İstanbul, içe dönük gelişme yıllarında gelişmenin odağı olmasa da , Tek Parti yıllarında bile yatırımsız kalmadı, hatta 1950'li yıllardaki sıçrama için gereksindiği ilk birikimi bu yıllarda sağladı.

1950-1960: İSTANBUL'A AKIN

II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde, hem uluslararası kapitalist sistem, hem de onun bir parçası durumuna gelen Türkiye ekonomisi önemli değişiklikler geçirdi. Döviz rezervleri elverdiği ölçüde liberalleşen ve dış dünya ile bağlarını güçlendiren Türkiye kapitalizmi, döviz sıkıntısına girdiğinde içine kapanan , ithal ikamesine dönük bir gelişme, birikim çizgisini 1980'lere kadar sürdürdü. Bu gelişme , en açık biçimde İstanbul ekonomisinde yaşandı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Balkanlardaki birçok ülke daha sosyalist bloka dahil oldu, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki bazı ülkeler politik bağımsızlıklarına kavuşarak başlangıçta anti-kapitalist bir gelişme çizgisiyle Sovyetlere yakın saf tuttular. Avrupa, savaş sonrasında yeniden inşa sürecine girdi. Bütün bu gelişmeler, içe dönük büyüme süreçleri demektir ve İstanbul açısından da sahip olduğu coğrafyanın avantajlarını daha uzun bir süre kullanamamak demektir. Soğuk savaş eşliğinde pazarlarını birbirlerine kapatan ülkelerin kavşak noktasında bulunmak , İstanbul açısından birşey ifade etmiyordu. İstanbul, kendisi de ithal ikameci bir birikim tarzına soyunan Türkiye kapitalizminin gelişme odağı oldu.

Bu dönemde Türkiye, başını ABD'nin çektiği uluslararası kapitalist sistemin yeni strateji ve hedeflerini gerçekleştirmek üzere oluşturulan kurumlara, 1945'den sonra adım adım katılarak, bu sistem içinde yer aldı.

Türkiye'nin 1945'ten sonra izleyeceği ekonomik ve politik çizgiyi belirleyecek olan plan ve programlarda, artık sık sık, uluslararası

sı kuruluşlar ve gelişmiş kapitalist ülke hükümetlerinin uzmanlarınca hazırlanan öneriler ağırlığını duyurmaya başladı. Söz konusu plan, program ve raporların tümünde, savunulan görüşlerin ortak özelliklerinden birisi, belli ölçüde sermaye birikimine ulaşmış özel kesimin sanayi yatırımlarına yönelik eğilimlerinin desteklenmesi, devletin altyapı yatırımlarında ve özel kesime girdi üretecek dallarda yoğunlaşmasıydı. Ayrıca, yabancı sermaye girişini özendirici önlemlerin alınması da isteniyordu. Öte yandan, özel kesimin görüşlerinin belirlendiği , isteklerinin dile getirildiği ve İstanbul Tüccar Derneği'nin girişimi ile 1948'de İstanbul'da toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde de, devlet girişimciliğinin yeri, özel kesime altyapıyı kurma ve gereksinim duyulan alanlarda koruma sağlama olarak tanımlanıyordu. Ayrıca, ekonomik gelişmeyi hızlandırmak için yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekecek önlem ve kararların alınması isteniyordu.

Sonuçta, dış ve iç sermaye kesimlerinin çakışan görüşleri uygulama alanına sokuldu ve İstanbul, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesindeki 6-7 yıllık sürede , savaş yılları boyunca biriktirdiği dövizleri, hızla eritecek bir ithalat furiasının ardından, döviz stoku tükenmeye yüz tuttuğu bir anda , tekrar gümrük duvarlarını yükseltecek özel kesim eliyle ithal ikameci bir sanayileşmeye yöneldi.

1950'lerde, uluslararası kapitalizmin belirlediği çerçeve içinde gelişen ülke sanayiinin ağırlık merkezini İstanbul oluşturdu. Türkiye'nin değişik yörelerinde, belli bir sermaye birikimine ulaşmış tüccarlar, sanayi yatırımları yapmak üzere İstanbul'a yerleştiler.

Örneğin en büyük sermaye gruplarından Koç, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, 'devletçilik' döneminde, ağırlıklı Ankara'dan edindiği ilk birikimle sanayiye geçiş için dönemin hemen başında Ankara'dan İstanbul'a taşındı. Sabancı Ailesi , pamuk ticareti ve müteahhitlikten sağladığı birikimle ortak olduğu Akbank'ı, bu dönemde İstanbul'a taşıdı, kısa sürede sanayi tesislerini Adana'nın yanı sıra İstanbul'a ve çevresine kurdu. Sabancılar, 1970'lerin başında da o zamanlar koordinatörleri olan eski başbakan ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ısrarıyla holding merkezini İstanbul'a taşıdılar. Karamehmet-Eliyeşil ailelerinin Pamukbank'ı da İstanbul'da kuruldu ve aile büyüme sürecini İstanbul'dan kumanda etti. İzmir'in müslüman-Türk tüccarı, uzun süre İzmir'de kalmayı ve sanayisini de o

bölgenin avantajlarını dikkate alarak orada kurmayı tercih etti. Böylece Çukurova'nın pamuk zenginleri, Ankara'nın tüccarları, devlet müteahhitleri/İstanbul'da, yabancı firmalarla bütünleşerek 'sanayiciliğe' geçiş yaptılar. 1942'deki Varlık Vergisi Olayı ve 1954'teki 6-7 Eylül olayları ile sindirilen azınlık sermayesinden Türk-müslüman tüccara geçen birçok servet de İstanbul'da yatırıma dönüştü. 1950'lere kadar İstanbul'da ticareti elinde tutan Rum, Ermeni, Yahudi tüccar ve girişimci, 1950'lerden başlayarak bu üstünlüğü Anadolu kökenli Türk-Müslüman tüccara kaptırdı. İstanbul'un yeni efendileri artık Anadolulardı.

1950'lerde, özel sermaye açısından İstanbul'u yatırım yeri olarak çekici kılan etkenlere geçmeden önce, İstanbul sanayiinin 1950 Sanayi Sayımı'ndaki durumuna değinmek yararlı olacaktır.

1950'de İstanbul, sanayideki işçi sayısı ve toplam üretim değeri ölçütlerine göre Türkiye toplamında üçte birlik paya sahipti. İstanbul sanayiinin ülke elektrik tüketimi içindeki payı ise üçte ikiye yakındı. Ayrıca, İstanbul'un işyeri sayısı açısından payı yüzde 20 iken, katma değer açısından payının yüzde 30 olması, İstanbul'daki işletmelerin Türkiye ortalamasından daha büyük ölçekli ve daha verimli olduğunu ortaya koymaktaydı.

1950 sayımına göre, İstanbul'un takipçisi İzmir'in, Türkiye sanayi katma değerindeki payı yüzde 14.3, Ankara'nınki yüzde 4.8'di. Böylece İstanbul en yakın takipçisi İzmir'den bir kat fazla katma değere sahipti.

1950 sonrasında İstanbul'da sanayinin ve özel sermaye birikiminin gelişimini hazırlayan etkenlerin bir bölümü Türkiye genelindeki gelişmeyle, bir bölümü ise İstanbul'a özgüydü. Söz konusu başlıca etkenler şöyle sıralanabilir:

- İstanbul'un altyapı olanakları-

Tablo: 4 İstanbul Nüfusu
1927-1990 Nüfus Sayım Yılları
(Bin Kişi)

1927	794
1935	884
1940	815
1945	1.078
1950	1.166
1955	1.533
1960	1.882
1965	2.294
1970	3.019
1975	3.904
1980	4.741
1985	5.843
1990	7.309

Kaynak: DiE, Genel Nüfus Sayımları, ilgili Yıllar

nın genişlemesi,

- İl nüfusundaki hızlı artış,
- Dış ticaret rejiminin değişmesi,
- Yabancı sermaye girişi,
- Mali kesimdeki gelişmeler.

Bu etkenleri yakından incelemek , İstanbul'un gelişme dinamiklerini anlamak açısından yararlı olabilir.

İstanbul'un Altyapı Olanaklarının Genişlemesi:

DP iktidarı, İstanbul'a, "devletçilik" döneminde haksızlık edildiğini, parti şiarları olan "hür teşebbüse öncelik" in İstanbul'a öncelik vermekten geçtiğini düşünüyordu. DP liderlerinin ağırlıklı bölümü aynı zamanda İstanbul'dan milletvekili olmuşlardı. Bu yakınlık, bu bakış, özel sektöre cömert teşvikler (her mahallede bir zengin yaratmak) ve altyapı yatırımlarında da devletin İstanbul'a yoğun desteği biçiminde somutlaştı.

Tüketim mallarında yoğunlaşan bir sanayinin yabancı sermaye ile ortak Türk tüccarlarca kurulması için gerekli altyapı yatırımlarından İstanbul büyük öncelik aldı. 1950 sonrasında Türkiye'de, başta Dünya Bankası ve Eximbank olmak üzere, çeşitli uluslararası kuruluşlar ve çokuluslu bankalardan alınan proje ve program kredileriyle gerçekleştirilen enerji, ulaşım, haberleşme gibi altyapı yatırımlarından, İstanbul'un tabağına aslan payı düştü

1950 sonrasında İstanbul'da altyapı yatırımlarındaki gelişmeler şöyle özetlenebilir: Ulaşım alanında, ilin Anadolu ve Avrupa ile olan kara, deniz ve hava ulaşım ağı önemli ölçüde genişledi. İl içi yollar ve ilin çevre illerle olan karayolu bağlantıları güçlendirildi; geniş asfalt yollar açıldı. Vatan ve Millet Caddeleri, Sahil Yolu ve Londra Asfaltı bu dönemde gerçekleştirilen kent içi karayolu yatırımlarından bazılarıydı. Boğaziçi Köprüsü'nün yapımı için hazırlıklar da yine bu dönemde başladı.

Deniz ulaşımında ise şu yatırımlar gerçekleştirildi: Salıpazarı Rıhtımı'nın boyu 610 metreye çıkarıldı. Böylece, Salıpazarı tesisleri, aynı anda 10.000'er tonluk dört geminin yanaşabileceği ve 3.000 vagonluk yükün boşaltılabileceği büyüklüğe kavuştu. Ayrıca, 4 ambar ve 3 antrepo yapıldı. Öte yandan, Haydarpaşa Limanı'na 900 metre uzunluğunda dalgakıran yapıldı. İlin hava ulaşımı olanakları

ise, 1953'te Yeşilköy Havaalanı'nın genişletilmesiyle arttı (Basın-Yayın, 1957).

Enerji alanında ise, bir yandan İstanbul'da kurulu olan Silahtarağa Termik Santrali genişletilirken, bir yandan da çevre illerle kurulan elektrik enerjisi iletim bağlantılarıyla ilin tüketim olanakları genişletildi. İstanbul'un elektrik gereksinimini sağlamak amacıyla 1914'te üretime başlayan ve Türkiye'nin ilk termik santrali olan Silahtarağa'ya, 1949, 1953 ve 1956 yıllarında üç türbin daha eklenecek, santralin türbin sayısı 6'ya çıkarıldı (TEK, 50. yıl).

1952'ye değin İstanbul'u tek başına besleyen santral, bu tarihten sonra Zonguldak-Çatalağzı Santrali'nden, daha sonra Kuzeybatı Anadolu Enterkonnekte Sistemi'nden alınan enerjiyle kenti beslemeyi sürdürdü. Silahtarağa, 1956'daki son eklemelerle 100 MW'lık güce ulaştı.

İstanbul'a enerji ve ulaştırma alanında sağlanan bu altyapı olanakları, öteki alanlarda da sürdürdü. İstanbul'a günde verilen su miktarı, 1949'da 80 bin m³ iken, 1957'de 180 bin m³'e ulaştı. Ayrıca, kent içi toplu taşıma, yerleşme ve konut alanlarının düzenlenmesinde de önemli yatırımlar gerçekleştirildi.

İstanbul Nüfusundaki Hızlı Artış:

İstanbul ekonomisinde 1950 sonrasındaki gelişmeyi hazırlayan önemli bir etken de il nüfusundaki hızlı artış oldu. Anadolu'dan gerçekleşen yoğun göç, gelişen sanayi ve inşaat faaliyeti için büyük bir işgücü kitlesi yarattığı gibi, ilde pazarlanan ürünler için önemli bir tüketici kitlesi de oluşturdu. Göç, başlangıçta sadece iş tutmak için gelen erkeklerle başladı ,ama çok geçmeden hanehalkının diğer üyeleri de getirtilerek kalıcı yerleşme düzenine geçildi. Tüm ailenin göçmesi, beraberinde yoğun bir konut ve iş talebini de getirdi.

1950'lerde Türkiye tarımında yaşanan makineleşme sonucu işsiz kalan ortakçı ve yarıcılardan bir bölümü, kentlere, kasabalara ve bu arada İstanbul'a göç etmişti. Nitekim, iç göçlerin dağılımına bakıldığında, Ankara'nın 9, İzmir'in 8, Adana'nın 7 ilden ağırlıkla göç almasına karşılık, İstanbul, 33 ilden göçenlerin öncelikle yeğlediği il olmuştu. Bu veriler, İstanbul'un 1950 sonrasında göç eden nüfusu çeken ana merkez olduğunu göstermekteydi.

İstanbul'un iç göçlerin ana çekim merkezi olduğunu gösteren bir diğer bulgu, il doğumlu olmayıp da İstanbul'da oturanların oranındaki artıştır. 'İstanbullu' olmayan İstanbul sakinlerinin oranı 1950'de il nüfusunun yüzde 35'i iken, 1966'da bu oran yüzde 45'e, 1975'de yüzde 55'e, 1985'te yüzde 63'e, 1990'da yüzde 66'ya yükseldi.

İstanbul nüfusunun 1927'den sonraki gelişimi izlendiğinde 1927'de 807 bin olan nüfus, 1940'ta 815 bine, 1950'de 1 milyon 166 bine ve 1960'da 1 milyon 882 bine ulaşmıştı. Başka bir deyişle, 1950 sonrası nüfusta devasa artışların gerçekleştiği dönem oldu. 1950 yılı 100 kabul edildiğinde; 1927'de 67 olan endeksin, 1940'ta 85'e, 1950'de 100'e, 1960'ta ise 148'e çıktığı görülmektedir.

Artan nüfusu emebilecek bir sanayi yapısının yeterince bulunmaması, oldukça büyük bir işgücü fazlasının doğmasına, bu da işgücü piyasasında ucuz emek kullanan sermayedarlar lehine bir gelişmeye yol açtı. Öte yandan, 1963'e değin Türkiye genelinde olduğu gibi İstanbul'da da grevli, toplu sözleşmeli sendikal hakların olmaması, ekonomik ve sosyal hakların düşük düzeyde kalmasına ve dolayısıyla, bölüşümün sermaye lehine gelişmesine, birikimin hızlanmasına olanak tanıdı.

Dış Ticaret Rejiminin Değişmesi:

İstanbul'da sanayi yatırımlarını artıran en önemli etkenlerden biri de, Türkiye genelinde izlenen yeni dış ticaret rejimi oldu. Yeni rejimle, yurt dışından getirilmesi yasaklanan ya da kısıtlanan bir çok sanayi ürünü, ağırlıklı İstanbul'da üretilmeye başlandı.

Türkiye, uyguladığı savaş ekonomisi politikası ve dış koşulların da uygun olması sonucu, savaşı izleyen yıllara önemli miktarda altın ve döviz rezerviyle girmişti. Ancak, 1946-1953 arasında dış ticaret liberalleştirildi. İhracatta artış olmamasına karşılık, bu dönemde ithalatın hızla artmasıyla 1938 yılı dışında, 1930'dan beri açık vermeyen dış ticaret dengesi, 1947'de 21 milyon dolar, 1948'de 78 milyon dolar açık verdi. 1950'de Demokrat Parti'nin iktidar oluşuyla, daha da serbetleştirilen dış ticaret politikası, ithalatın artmasına yol açtı. 1950-1952 arasında ithalat yüzde 100, ihracat ise yüzde 37 arttı. 1952'de ihracat gelirleri, aynı yılın toplam ithalat giderlerinin ancak yarısını karşılıyordu. Böylece 1952 sonunda önemli bir öde-

meler dengesi bunalımına girildi. Sonuçta, 1947'den beri uygulanan liberal nitelikteki dış ticaret politikası 1952 sonbaharından başlayarak terkedildi. Bunun yerini korumacı nitelikte bir politika aldı. Bu doğrultuda, bazı malların yurt dışından getirilmesini yasaklayan ya da kısıtlayan bir dizi önlem alındı.

Türkiye genelinde olduğu gibi, İstanbul'da da 1953-1960 döneminde izlenen sanayileşme çizgisi, 1952 sonlarından başlayarak uygulanan korumacı dış ticaret politikasından etkilendi. İstanbul'un Türkiye toplam ithalatındaki payı üçte ikiye yakın olduğundan ithalatın büyük çoğunluğu yine İstanbul'daydı. Yeni dış ticaret rejimi, yurt dışından getirilmesi kısıtlanan malların içeride üretilmesi fikrini davet etti. O zamana değin bu malların ithalatıyla uğraşan tüccarlar, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile gelen yabancı firmalarla ortaklaşa kurdukları şirketler eliyle bu malları içeride üretmeye başladılar.

Böylece bu dönemde, ağırlıkla gıda, tekstil, dayanıksız tüketim malları sanayiinde yatırımlar yoğunlaştı. Ancak, 1960'lardan sonra beyaz eşya, otomotiv gibi, dayanıklı tüketim malları üretimine doğru bir eğilim yaşandı. Ağırlığı İstanbul'da olmak üzere bütün ülkede, ithalatın kısıtlanmasıyla üretimine başlanan tüketim mallarının, yurt dışından getirilmesinin kısıtlanmasına karşılık, aynı malın yerli üretimi için gerekli makine-donanım ve girdinin getirilmesinin serbest bırakılması, hatta gümrük bağışıklığı sağlanması, üretici firmalara geniş kâr olanakları yarattı.

Yabancı Sermaye Girişi:

1950 sonrasında İstanbul sanayiindeki gelişmenin önemli bir kaldıracı da, yoğun yabancı sermaye girişi oldu. 1950'lerden başlayarak Türkiye'ye yabancı sermaye beş kanaldan girdi. Bu giriş:

- 1) 5583, 5821 ve 6224 sayılı, özel yabancı sermayenin özendirilmesi ile ilgili yasaların uygulanmasıyla,
- 2) Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'na (TSKB) uluslararası kuruluşların aktardığı fonlarla,
- 3) 6326 sayılı Petrol Yasası çerçevesinde,
- 4) 7462 sayılı Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları TAŞ Yasası'nın uygulanmasıyla,
- 5) Türk Parası'nı Koruma Mevzuatı çerçevesinde gelen yaban-

cı sermayenin faaliyetleriyle gerçekleşti.

Özellikle, yukarıda sıralanan 1., 2. ve 5. kanallardan gelen yabancı sermaye yatırım alanı olarak İstanbul'u; ham petrol üretecek firmalar Güneydoğu'yu ve rafineri için Mersin'i seçtiler. Ereğli Demir Çelik için gelen ise Zonguldak Ereğli'ye yöneldi.

1947 ve 1951 yıllarında çıkarılan Yabancı Sermayeyi Teşvik yasalarını, yabancı sermaye yeterince çekici bulmamış, bunun üzerine 1954'te 6224 sayılı yeni bir yabancı sermaye yasası çıkarılmıştı. Hazırlanmasında, Amerikalı bir uzman olan Randall'ın büyük etkisi olan bu yasa, kâr ve yatırımcıların sahip olduğu tüm hak ve kolaylıkları yabancılara da tanıyordu. Bu yasanın yabancı sermaye girişini önemli ölçüde etkilediği görüldü. Ancak yine de, 1951-1960 arasında gelen yabancı sermaye, cari fiyatlarla 30 milyon doları geçmedi ve toplam yatırımlarda küçük bir oran oluşturdu. Bunda, özellikle 1953 sonrasındaki enflasyonist gelişmelerin ve ekonomik istikrarsızlığın önemli bir etkisi vardı. Ancak, 1960 sonrasının istikrarlı ortamı, 1961'den itibaren yabancı sermaye girişini hızlandırdı ve 1965 sonunda yabancı sermaye yatırımları 68 milyon doları aşarken, yabancı sermayeli kuruluş sayısı 122'ye yükseldi. İstanbul, 1964 sonunda Türkiye'deki toplam özel kesim kuruluşlarının yüzde 38.3'ünün, yabancı sermaye kuruluşlarının ise yüzde 80.3'ünün toplandığı il durumundaydı. Yine İstanbul'un özel kesimce yapılmış 7.7 milyar TL dolayındaki toplam yatırım içinde yüzde 47.8'lik, yabancı sermayeye yapılmış 68.6 milyon dolarlık yatırımda ise yüzde 80.5'lik payı vardı.

İstanbul'da sanayinin gelişiminde önemli rolü olan kurumlardan biri, kısa adı TSKB olan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'ydı. Benzerleri aynı yıllarda birçok az gelişmiş ülkede kurulan TSKB'nin kuruluş çalışmaları, 1949'da Dünya Bankası'nın görevlendirdiği bir yabancı uzmanca başlatılmıştı. Hazırlanan projede bankanın tümüyle özel kuruluşlardan sağlanacak 12.5 milyon TL'lik sermayeyle kurulması, bu kuruluşa Merkez Bankası'nın 12.5 milyon TL, Dünya Bankası'nın ise 9 milyon dolar borç vermesi önerilmişti (Sönmez, 1987).

1950'de faaliyete geçen TSKB'nin 12.5 milyon TL'lik sermayesi, 13 yerli ve yabancı banka, İstanbul Ticaret Borsası, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Çukurova Sanayi İşletmeleri TAŞ, İzmir Pa-

muk Mensucat, Mensucat Santral TAŞ ve Vehbi Koç, Eli Burla gibi işadamlarınca sağlanmıştı. Bankanın amaçları, Türkiye'de yeni özel sanayinin kurulmasına ve önceden kurulmuşların genişletilmesine ve yenileştirilmesine yardım etmek ve bunları hızlandırmak, yabancı ve yerli özel sermayenin, Türkiye'de kurulan sanayiye katılmasına yardım etmek ve bunları özendirmek, Türkiye'de hisse senedi ve tahvil piyasasının gelişmesine yardımcı olmak biçiminde ifade edilmişti.

Bu amaçlara ulaşabilmek için banka, orta, uzun ve gerekirse kısa vadeli krediler vermek, her türlü özel sanayi kuruluşuna katılmak, bazı özel durumlarda bizzat yeni sanayi kuruluşları kurmak gibi görevler üstlenmişti.

TSKB, kuruluşundan başlayarak Marshall Yardımı, Kalkınma İkraz Fonu, Amerikan Özel Yardımı başlığı altında gelişmiş ülkelerden kaynaklanan sermayeyi sanayi yatırımlarına aktardı. 1960'a gelindiğinde TSKB ile işbirliği içinde gerçekleştirilen 420 proje için cari fiyatlarla 797 milyon TL'lik yatırım harcaması yapılmıştı. Bu 420 projenin 205'i İstanbul'da gerçekleşirken, 39'u İzmir'e, 16'sı Adana'ya, 17'si Ankara'ya, ötekiler de çeşitli illere dağılmıştı.

TSKB'ce, 1950-1960 arasında kredilerin yüzde 24'ü dokuma, yüzde 24'ü taşa ve toprağa dayalı sanayi, yüzde 14'ü gıda, yüzde 11.3'ü metalurji, yüzde 11'i kimya, yüzde 15.7'si de öteki sanayi dallarına verilmişti.

Böylece, yerli ve yabancı yatırımcılar, çeşitli uluslararası kuruluşlardan sağlanan kredileri TSKB aracılığıyla kullanmış, ayrıca, bu dönemde ağırlık İstanbul'da yatırım yapan ABD kökenli firmalar `Cooley Fonu'ndan yararlanmıştı. Bu fon, ABD'li girişimcilerin az gelişmiş ülkelerde yatırım yapmalarını özendirmek amacıyla ABD Hükümeti'nce kurulmuştu. Bu uygulamaya göre ABD'nin `PL 480' programı adı altında Türkiye'ye TL karşılığı sattığı `tarımsal ürün fazlalarının' satış hasılatının yüzde 20'si bir fonda toplanmakta ve bu fondan özel kesim yüzde 8 faizle uzun vadeli yatırım kredisi almaktaydı. 1966 sonuna değin bu fondan 490 milyon TL'lik kaynak kullanıldı. Bu kaynağın 150 milyon TL'si Ereğli Demir-Çelik yatırımı-na, kalanı ise öteki ABD yatırımlarına verildi (Tuncer, 1968)

Mali Kesimdeki Gelişmeler:

1950 sonrasında, İstanbul ekonomisinde gelişmeyi hazırlayan önemli bir süreç de, mali kesimde yaşandı. 1940'ların ortalarından başlayarak, merkezi İstanbul olmak üzere, çok sayıda özel banka kuruldu. Türkiye'de 1944-1964 arasında kurulan 31 bankanın 20'sinin merkezi İstanbul'daydı. Bu bankalardan 9'u aynı dönemde tasfiye edildi.

Yeni bankaların büyük bir çoğunluğu, sanayide de faaliyetleri olan sermaye gruplarınca kuruldu ya da kısa sürede bu grupların denetimine geçti. Türk bankacılık sisteminde önemli yerleri olan Yapı ve Kredi Bankası (1944), Türkiye Garanti Bankası (1946), Akbank (1948), İstanbul Bankası (1953), Pamukbank (1955) gibi büyük özel bankalar bu yıllarda kuruldu. Şube sayıları hızla artan bu bankalar, bağlı bulundukları Koç, Sabancı, Çukurova, Has, Doğu gibi yeni filizlenen sermaye gruplarını, topladıkları fonlarla finanse ettiler. Ayrıca, 1950-1960 döneminde uygulanan ucuz para politikası da bu gelişmede etken oldu. 1938'de düzenlenen ve II. Dünya Savaşı ile savaş sonrası dönemde de kredilere uygulanan yüzde 8.5'lik faiz oranı, 1951'de, çıkarılan 5841 sayılı kanunla yüzde 7'ye düşürüldü. Bu oran, 1960'a değin değişmedi. Aynı yasayla mevduata verilen faiz de düşürüldü. 1.5 yılı aşan vadeli mevduata yüzde 4 faiz verilmesi kararlaştırıldı.

Böylece, izlenen ucuz para politikası da, finans dünyasının merkezi sayılan İstanbul'da, ekonominin, özel olarak da sanayininin gelişmesinde önemli bir rol oynadı.

Bütün bu elverişli koşullarda, 1950'lere değin ağırlıkla ticaret ve taahhüt kesiminden ve bir ölçüde de tarımsal üretimden belli büyüklükte sermaye biriktirmiş sermayedarlar İstanbul'a yerleştiler. Birbiri ardına kurulan birçok sanayi kuruluşu, kendisini bütünleyen yan kuruluşları buraya çekerken, dolaylı olarak başka sanayi kollarına da öncülük etti ve bu süreç giderek hızlandı. 1963'e gelindiğinde, İstanbul'da 10'dan fazla işçi çalıştıran kuruluş sayısı 1293'e ulaşmıştı. Yarıısı gıda ve dokuma işyeri olan bu kuruluşlardan 220'si 1945 öncesinde, 1012'si 1945 sonrasında kurulmuştu. Söz konusu işletmelerin 61'inin ise kuruluş tarihi bilinmiyordu. Büyük işletmelerin yaklaşık yarısı (645), 1955-1963 arasında kurulmuştu (DİE, 1964).

1964'te İstanbul imalat sanayiinde faaliyet gösteren ve 10'dan fazla işçi çalıştıran 1293 kuruluş, aynı yıl Türkiye'deki toplam büyük işletmelerin yüzde 43'ünü oluşturmaktaydı. Bu kuruluşlar, Türkiye büyük imalat sanayiinde çalışanların yüzde 35'ini kapsamakta, katma değerin yüzde 38.5'ini yaratmaktaydı ve İstanbul sanayiinin Türkiye içindeki payı 1/3'ün üzerindeydi. İstanbul'un 1960'ların başında da 'kutup kent' olma özelliğini koruması, en yakın takipçisi İzmir ile olan farkından da anlaşılabilir. İstanbul'un Türkiye toplamındaki 1/3'lük büyüklüğüne karşılık İzmir, 'büyük imalat sanayi'nde Türkiye'deki işyerlerinin ancak yüzde 7.3'üne, istihdamda yüzde 9'una, katma değerde yüzde 5.4'üne sahipti.

1964'te İstanbul imalat sanayiinde faaliyet gösteren 1293 işletmenin 30'u kamu kesiminin, 1263'ü ise özel kesimindi. Toplam çalışanların yüzde 20'sini kapsayan kamu kesimi, katma değerin de yüzde 20'sini yaratmaktaydı. Devlet işletmeleri ağırlıkla gıda ve dokuma dallarındaydı. 1950-60 Demokrat Parti döneminde KİT'lerin kurduğu 40 dolayındaki sanayi kuruluşunun sadece 1 tanesi İstanbul'da, 3 tanesi Ankara'da yer alırken geri kalanı siyasi ağırlığı olan, ama çoğunluğu Batı Anadolu'da yer alan iller ve ilçeler arasında paylaşılmıştı.

1964'te, Türkiye imalat sanayii katma değeri içinde yüzde 38.5'lik bir payı olan İstanbul sanayii, ağırlıkla dayanıksız tüketim malları üretiminde yoğunlaşmıştı. 1960'ların başlarında dayanıklı tüketim mallarına doğru kayışın ilk belirtileri ortaya çıktı. Gıda, dokuma ve metal eşya dallarındaki işletmeler, toplam işletmelerin yüzde 70'ini oluşturmakta, çalışanların da yaklaşık yüzde 70'ini kapsamaktaydı. Bu dalların il katma değeri içindeki payı da yüzde 69.2 idi.

1960-80:İSTANBUL'DAN MARMARA'YA TAŞMA DÖNEMİ

1960 sonrası dönem, İstanbul ekonomisinde yüksek büyüme hızlarının gerçekleştiği yıllardır. 1970'lerde ise, yapılan yatırımların azalma eğilimi gösterdiği ve merkezi İstanbul'da bulunan holdinglelerin, yatırımlarını çevre illere kaydardıkları görüldü. 1970'lerin sonlarında İstanbul sanayii, izlenmekte olan sanayileşme stratejisinin sonucu olan tipik darboğazların ve giderek ekonomik bunalımın en yoğun yaşandığı il oldu.

Türkiye'de 1963'ten başlayarak beşer yıllık kalkınma planları hazırlanmış ve bu çerçevede saptanan ekonomik hedeflere ulaşılması amaçlanmıştır. Bu planların ilkinde yer alan 'Kalkınmanın 15 Yıllık Hedefleri'nde, izlenecek kalkınma stratejisi, 'ithal ikameci' olarak belirlenmiştir. Bu tercihten, beklenenlerden birincisi, yurt içi yatırımların artırılarak sanayi kesiminin büyümesini sağlamak, ikincisi ise dışa bağımlılığı azaltmaktır. Buna göre, ithalatın kısıtlanması, yeni alanlarda, özellikle imalat sanayiinde, yatırım yapılmasına yol açacak kaynakların yeni sanayi dallarına kaymasıyla, imalat sanayii büyüyüp genişleyecekti. Öte yandan, yurt dışından getirilen malların yurt içinde üretilmesiyle birlikte, bu malları dışarıdan alma oranı azalacak, dolayısıyla dışa bağımlılık oranı düşecekti.

Bu beklentilerle, uygulanmaya başlanan 'ithal ikameci' sanayileşme sonunda, ithalatı kısıtlanan malların, daha çok da dayanıklı tüketim mallarının üretiminde yüksek büyüme hızları gerçekleştirildi.

'Kalkınmanın 15 Yıllık Hedefleri' arasında iki dengesizliğin giderilmesi de yer alıyordu: Bunlardan birincisi gelir grupları arasındaki, ikincisi ise bölgeler arasındaki dengesizliği azaltmaktır. Birinci plan, yatırımların bölgeler arasında dağılımı konusunda şöyle bir hedef koyuyordu: 'Amacımız yılda yüzde 7'lik büyüme olduğuna göre, bölgelerarası iktisadi yatırımların dağılımı yüzde 7 büyümeyi sağlayacak şekilde olacaktır. Dolayısıyla, büyüme hızına olumsuz etkisi olmadığı taktirde, iktisadi yatırımlar öncelikle geri kalmış bölgelere yapılacaktır.' Ancak, ileride de verilerle gösterileceği gibi, bu hedef kâğıt üstünde kalacak, İstanbul 'egemen kent' olma özelliğini 'planlı dönem'de de sürdürecektir, Doğu ile Batı arasındaki fark, planlı dönemde daha da artacaktı.

Dış ticaret alanında alınan korumacı önlemlerin yanı sıra, imalat sanayii, devletin yoğun altyapı yatırımları ve cömert bir teşvik sistemiyle desteklendi. Bu destekten en büyük payı, Marmara Bölgesi, özel olarak da İstanbul aldı. Öte yandan İstanbul'a göçün 1970'lerde de hızla sürmesi, 1960'lardan sonra girişi hızlanan yabancı sermayenin yatırım alanı olarak İstanbul'u seçmesi, uzun vadeli TSKB kredilerinin 1960'larda artması ve sanayiye orta vadeli kredi sağlayacak yeni bir bankanın (Sınai Yatırım ve Kredi Bankası-SYKB) İstanbul'da kuruluşu, İstanbul sanayiinde büyümeyi hazırla-

yan etkenlerin başlıcalarıydı.

Kamu Yatırımları: 1960 sonrasında, yani Planlı dönemde, Marmara Bölgesi'nin toplam kamu yatırımlarından aldığı pay, I., II., III., ve IV. plan dönemlerinde sırasıyla yüzde 11.7, yüzde 12, yüzde 12 ve yüzde 15.7 oldu.

Bu yatırımlardan da en fazla yararlanan iller İstanbul, Kocaeli, Bursa ve Balıkesir'di. İstanbul'un tek başına, Türkiye'de planlı dönemde yapılan kamu yatırımlarından aldığı pay, III. ve IV. plan dönemlerinde azalmış olmakla birlikte, önemini korudu. İlin I. plan döneminde yüzde 7.4 olan payı, I I. planda yüzde 8.3'e çıktı, ancak son iki plan döneminde azalma göstererek, yüzde 3.8'e dek geriledi. 1968'den beri İstanbul'a yapılan kamu yatırımlarında, ulaşım en büyük payı aldı.

İstanbul'a, özellikle kamu yatırımlarının yoğunlaştığı 1960'lar-da sağlanan altyapı olanakları, il ekonomisinde büyüme için gerekli temeli sağladı, üretimin artmasında ve sermaye birikimi sürecinin hızlanmasında önemli rol oynadı.

Tablo:5 Planlı Dönemde Türkiye Kamu Yatırımları
Marmara Bölgesi ve İstanbul'un Payı

Dönemler	Türkiye (*)	Marmara Bölgesi (*)	İstanbul (%)
I. Plan Dönemi	36.579	11.7	7.4
II. Plan Dönemi	70.508	12.0	8.3
III. Plan Dönemi	342.541	12.0	5.8
IV. Plan Dönemi (**)	1.364.475	15.7	3.8

(*) Cari fiyatlarla, milyon TL.

(**) 1981'e kadar

Kaynak: DPT, Cemil Kutbay: 19822'den hesaplandı.

Nüfus Artışı: 1950-1960 döneminde yaşanan yüksek oranlı nüfus artışı 1960 sonrasında da hızını kaybetmedi. Ağırlıkla iç göçten kaynaklanan nüfus patlaması, bir yandan gelişen sanayi için işgücü ve yedek sanayi ordusu yaratırken bir yandan da üretileni hemen

tüketmeye hazır dev bir tüketici kesimi yaratıyordu. Yıllık binde 40-50 arasında artış gösteren İstanbul nüfusunda, artış ağırlıkla iç göçlerden kaynaklandı.

Tablo: 6 Türkiye ve İstanbul'da Yıllık Ortalama Nüfus Artışı (Binde)

Dönem	Türkiye	İstanbul
1935-40	17.0	22.9
1940-45	10.6	16.9
1945-50	21.7	15.7
1950-55	27.8	54.2
1955-60	28.5	40.6
1960-65	24.6	39.6
1965-70	25.2	54.8
1970-75	25.0	51.4
1975-80	20.7	38.9
1980-85	24.9	41.8
1985-90	21.7	44.8

Kaynak: DiE, Genel Nüfus Sayımı, ilgili yıllar.

Teşvik Tedbirleri: İstanbul'da 1960 sonrasındaki gelişmeyi hızlandıran bir başka devlet desteği de 'teşvik tedbirleri' oldu. Türkiye'de planlı dönemle birlikte başlayan teşvik tedbirlerinin ilki, 1962'de, yatırımların öz kaynaklardan sağlanan bölümü için gelir ve kurumlar vergisi yükümlülerine tanınan 'yatırım indirimi' olmuştur. 1963'te 'ihracata vergi iadesi' uygulamasının yasal düzenlemeleri gerçekleştirildi. 1964'te ise, yatırım maddesi sayılan ve yurt dışından getirilmesi uzun vadeli plan hedeflerine uygun görülen malların, gümrük vergi ve resimlerinin belirlenmesine ve ödenmesine esneklik kazandırıldı. II. Plan döneminde ise, devlet bütçesinden özel ve karma girişimlere doğrudan yardım yapılması, bazı kesim ve yörelere yapılan yatırım indirimlerinin ise yüzde 80'a dek yükseltilebilmesi gibi yeni bazı önlemlere yer verildi. 1968'de teşvik tedbirlerinin bir ölçüde düzenlemesi yapıldı ve teşviki gereken ağırlıklı ka-

lemler belirlenerek, 'teşvik belgesi', uygulamasına başlandı.

1968-1977 arasında, Türkiye'de 4.235 teşvik belgesi verildi. Bu teşviklerin yatırım tutarı olarak yüzde 87.5'i, oran olarak da yüzde 80'i imalat sanayiine aitti. Teşvik kapsamı oldukça geniş tutulmuştu, öyle ki, II. ve III. plan dönemlerinde, yapılan toplam özel kesim yatırımları içinde teşvik gören projelerin oranı yüzde 37'yi bulmuştu. Bu oran, imalat sanayiinde yüzde 73'e çıkmıştı. Yani her 4 sanayi yatırımından 3'ü teşvik kolaylıklarından yararlandırılmıştı.

Marmara Bölgesi 1968-1977 arasında verilen teşviklerin yüzde 39.2'sini (1.661 tane), yatırım tutarı olarak da yüzde 30'unu aldı. İstanbul, verilen teşvik belgelerinde yüzde 23, teşvikli yatırımlarda ise yüzde 11.6'lık payla en ağırlıklı yeri aldı. İstanbul'u, en çok teşvik belgesi alan iller olarak Bursa ve Kocaeli izledi. Yatırım tutarı bakımından ise, İstanbul'dan sonra Tekirdağ, Kocaeli ve Edirne geliyordu. Edirne ve Tekirdağ'ın ağırlığı, bu illerin hem İstanbul'a yakın olmaları, hem de Edirne'nin 1969'dan sonra kalkınmada öncelikle yöreler arasına alınması, Tekirdağ'ın Çerkezköy ilçesi'nde organize sanayi bölgesi kurulmasıyla ilgiliydi.

1978 ve 1979 yıllarında ise, 899 teşvik belgesinin 384'ünün (yüzde 38.8) Marmara Bölgesi'ne verilmesiyle, bölgenin toplam yatırımlar içindeki payı yüzde 30'a ulaştı. İstanbul, 167 belgeyle toplam teşvik belgelerinin yüzde 17'sini, 26 milyar TL'lik yatırımın ise yüzde 8.3'ünü aldı.

1968 programında Kalkınmada Öncelikli Yöreler (KÖY) kapsamına alınan 22 il arasında, Marmara Bölgesi'ndeki illere yer verilmişti. Ancak, 1969'da Edirne, 1973'te Bilecik ve Çanakkale, 1977'de Kırklareli, KÖY kapsamına alındı. Daha sonra Edirne 1977'de, Bilecik, Çanakkale ve Kırklareli 1980'de kapsam dışı bırakıldı.

Özel kesim yatırımlarının gelişmiş yörelerde daha çok yoğunlaşmasını önlemek amacıyla, 1974 programında İstanbul ve Kocaeli illerine, 1976 programında da Çerkezköy ilçesi'ne yapılacak yatırımlara teşvik kısıtlamaları getirildi, ancak bazı istisnalar da tanındı. Buna göre, bu illerde yapılacak genişletme yatırımları, modernleştirme ve darboğaz giderme amaçlı yatırımlarla, gemi, tersane, turizm, ulaştırma, enerji, prefabrike yapı ve yapı elemanları üretimi alanlarındaki yatırımlar, teşvik kısıtlamaları dışında tutulacaktı. Do-

layısıyla 1974'te getirildiği öne sürülen teşvik kısıtlamaları, İstanbul ve Kocaeli'nde yatırımların yoğunlaşmasını tümüyle önleyemedi, yalnızca bir ölçüde hızını azaltabildi.

1960'lardan Sonra Yabancı Sermaye Girişi:

1960'lar sonrasında, Marmara Bölgesi'nde, özel olarak da İstanbul'da sanayinin gelişmesinde, gelişmiş ülkelerden yapılan sermaye aktarımının bu bölgede yoğunlaşması önemli bir rol oynadı. Özel yabancı sermaye yatırımları, kalkınma bankaları aracılığıyla kullandırılan özel dış krediler ve hükümete verilen program ve proje kredileri biçimindeki sermaye akımı, imalat sanayii, enerji, ulaşım ve haberleşme gibi alanlarda yoğunlaştı.

Tablo:7 1972'de Yabancı Sermayenin
Kurulus Yerine Göre Dağılımı

İller	Yabancı Sermaye		Değer	Topl. Sermaye	Toplamda Yabancı(%)
	Firma Sayısı	TL			
İstanbul	64	59.404	487	1.231	39.5
Kocaeli	10	25.400	235	487.	48.3
Bursa	6	13.636	181	432	42.0
Sakarya	1	4.000	36.	60	60.0
Balıkesir	1	67	1	20	3.0
Marmara	82	102.407	940	2.230	42.1
Türkiye	110	119.520	1.074	2.592	41.4
Marmara /					
Türkiye (%)	74.5	85.7	87.5	86.0	41.1
İst/Türkiye(%)	58.0	49.7	45.3	47.5	39.5

Kaynak: Mehmet Şahin, Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları

1972'ye gelindiğinde, 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çerçevesinde, Türkiye'de faaliyet gösteren 110 yabancı sermayeli firmanın, yüzde 75'i (82 tane) Marmara Bölgesi'nde idi. Tek başına İstanbul'un payı yüzde 58'di. 1954-1972 arasında dolar olarak gelen yabancı sermayenin yüzde 85.7'si (102.407.000 dolar) Marmara Bölgesi'ne yatırılmıştı. Bu yatırımlar içinde, İstanbul'un

payı yüzde 50'ye yakındı.

1960'ta yeni dış ticaret rejimiyle belirlenen korumacı politikayla birlikte, 'dış rekabetten korunan iç pazara, yabancı sermayeli firmalar dolmuş ve birçok dalda daha baştan tekelci bir yapı oluşmuştu. Bu firmalar, merkezleri çoğunlukla İstanbul'da bulunan eski komisyoncu ve aracılarda bütünleşerek, dayanıksız tüketim malları üretiminden, dayanıklı tüketim malları üretimine yönelen yatırımlar yaptı. Gelişmiş ülkelerden yapılan sermaye ihracı, kalkınma bankalarının kullandırılan özel dış krediler biçiminde de sürdü ve bu krediler yoğunlukla Marmara Bölgesi'ne, özellikle de İstanbul'a verildi. 1950'de kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın iş hacmi, 1960'lardan sonra daha da arttı, ayrıca, yine uluslararası kuruluşların katkısıyla sanayiye orta vadeli kredi verecek bir kalkınma bankası olan Sınai Yatırım ve Kredi Bankası (SYKB) kuruldu.

TSKB, 1960'lardan sonra, bir yandan uluslararası kredi kuruluşlarının artan desteğiyle hızla gelişirken, bir yandan da ulusal ve uluslararası para piyasalarından borçlanma yoluyla kaynak yaratma çabasına girdi. Bankanın 1950-1975 arasında dışarıdan sağlayıp özel kesime verdiği kredi tutarı, 368 milyon dolara ulaşmıştı. Bu tutarın yüzde 60'ı Dünya Bankası'ndan, yüzde 13'ü bir Alman kuruluşu olan Kreditanstalt für Wiederaufbau'dan (KfW), yüzde 18'i Avrupa Yatırım Bankası'ndan, kalanı da başka uluslararası kuruluşlardan sağlanmıştı (TSKB, 25. Yıl).

1965-1975 arasında TSKB kredilerinden yararlanarak yapılan yatırımlar, tüm özel kesim imalat sanayii yatırımlarının yüzde 26.5'ini oluşturmuştu. 1962'de TSKB kredilerinin bölgesel dağılımında yüzde 69'luk payı olan Marmara Bölgesi, 1965'te yüzde 85'lik, 1970'te yüzde 82'lik, 1972'de yüzde 52'lik paylar almıştı. Bölgeye verilen kredilerin illere dağılımına ilişkin bilgi olmamakla birlikte, en büyük payı İstanbul'un aldığı söylenebilir.

İstanbul mali kesimine 1963'de katılan ve Türkiye İş Bankası, Osmanlı Bankası, Akbank, Vakıflar Bankası, Garanti Bankası ve Yapı Kredi Bankası'nca kurulan Sınai Yatırım ve Kredi Bankası'nda en ağırlıklı pay, yüzde 68 ile Türkiye İş Bankası'nındı. Banka, Türkiye'de kurulmuş ya da kurulacak özel kesim sanayi işletmelerine orta vadeli yatırım ve işletme kredisi sağlamayı ve yabancı özel sermayenin Türkiye'de yatırım yapmasını özendirmeyi amaçlıyordu.

Tablo:8 Türkiye ve İstanbul'da Özel Sektör Kuruluşları ve Yabancı Sermayeli Kuruluşlar (*)

	Özel Sektör	Yabancı Sermayeli	Özel Sektör (Milyon TL)	Yabancı Sermayeli (Bin\$)
Türkiye	4.618	122	7.659	68.620
İstanbul	1.769	98	3.664	55.253
İsti/TR (%)	38.3	80.3	47.8	80.5

(*) Yabancı sermaye ile ilgili rakamlar 1965 sonu, özel sektör kuruluşları ile ilgili rakamlar 1964 sonu itibariyledir.

Kaynak: Baran Tuncer, Türkiye'de Yabancı Sermaye, 1968

SYKB, 1963-1975 arasında cari fiyatlarla 1milyar 127 milyon TL'lik yatırım kredisi ve 1 milyar .170 milyon TL'lik işletme kredisi vermişti. Banka, toplam plasmanlarının yüzde 84'ünü banka kaynaklarından, yüzde 16'sını ise AID'den sağlamıştı.

İstanbul Sanayiinde Büyüme:

1950'lerde olduğu gibi, planlı dönemde de kamu yatırımlarından büyük pay alan İstanbul, bu dönemde cömert bir teşvik sistemiyle de devlet desteği görmüş, böylece, 1960'lardan sonra gelen yabancı sermaye için en çekici yatırım alanı olmuştu. İlin hızla artan nüfusu, il sanayiinin gereksindiği işgücünü sağladığı gibi, iç pazara dönük sanayiye de geniş bir tüketici kitlesi kazandırmıştı. Sanayiye verilen orta ve uzun vadeli kredi hacmi genişlemiş, bu gereksinime yanıt verecek yeni bir kalkınma bankası da İstanbul'da kurulmuştu. Bu gelişmelerle birlikte, İstanbul imalat sanayiinde 1960'ların başlarından, 1970'lerin sonlarına değin yüksek büyüme hızları gerçekleştirildi. Ekonomik bunalımın derinleştiği 1979'da ise, il sanayiinde gerileme görülmekteydi.

İstanbul imalat sanayiinde 1964-1979 dönemini iki alt döneme ayırmak gerekiyor. 1964-1972, imalat sanayii yatırım ve üretiminde çok yüksek büyüme hızlarının gerçekleştiği dönemdi. 1972'den sonra ise İstanbul'da gelişme aynı hızla sürmedi. 1978'e değin

1972'deki düzeyini korudu.

İstanbul'da, 1964'te 30'u devletin, 1263'ü özel kesimin olmak üzere, toplamı 1293 olan büyük (10 ve daha fazla işçinin çalıştığı) işyeri sayısı, 1972'de 27'si devletin olmak üzere 2359'a ulaşarak, yüzde 82.4'lük bir artış gösterdi. 'Büyük işyeri' sayısı 1978'de 3350'ye, 1979'da ise 3556'ya çıktı. 1979'da varılan boyut 1964'e göre yüzde 175, 1972'ye göre ise yüzde 50.7'lik bir artışı ortaya koymaktaydı. Veriler, 1972'den sonra İstanbul'daki büyük işyeri sayısındaki artış hızının düşmeye başladığını göstermekteydi.

Tablo: 9 Marmara Bölgesi ve İstanbul'un Türkiye İmalat Sanayii Katma Değeri İçindeki Payı (%)

	1964	1972	1978	1979
Marmara	49.03	55.50	53.60	52.50
Balıkesir	1.20	0.54	1.00	0.70
Bilecik	0.01	0.13	0.20	0.20
Bursa	2.50	3.56	4.70	4.00
Çanakk.	0.08	0.07	0.40	0.50
Edirne	0.04	0.11	0.40	0.30
İstanbul	38.50	38.24	34.60	32.50
Kırklareli	0.50	0.17	0.30	0.40
Kocaeli	4.90	11.55	9.80	12.10
Sakarya	1.10	0.88	1.20	1.00
Tekirdağ	0.20	0.22	0.80	1.00

Kaynak: DiE, Yıllık imalat Sanayii Anketi-İlgili Yıllar.

İstanbul büyük imalat sanayiinde çalışan işçi sayısı ise, 1964'te 108 bin dolayında iken, 1972'de 219 bine, 1978'de 261 bine çıktı ama 1979'da 248 bine düştü. Çalışan işçi sayısında 1964-1972 döneminde yüzde 103'lük artış gerçekleşirken, 1972-1978 dönemi artışı yüzde 19'la sınırlı kaldı ve bunalım döneminin başlangıcı olan 1979'da, 1978'e göre çalışan sayısı yüzde 5 azaldı.

Yaratılan katma değer açısından bakıldığında ise, 1964-1972 arasında gerçekleşen yüzde 305'lik katma değer artışıyla, 1972'de 1968 fiyatlarıyla, 12.1 milyar TL'ye ulaşan İstanbul imalat sanayiinde yaratılan katma değer, , 1978'de 13.1 milyar TL'ye ulaşarak yalnızca yüzde 8.3'lük bir artış gösterebildi. 1979'da ise, 1978'e göre yüzde 23'lük gerilemeyle il katma değeri 1968 fiyatlarıyla 10.1 milyar TL dolayına düştü. Özetle, 1972'ye değin hızlı bir artış gösteren il imalat sanayiinde yaratılan katma değer, 1972-1978 arasında pek artmadı. 1979'da ise gerilemeye başladı.

Çesitli Dallarda Gelişim:

1964-1979 arasında, İstanbul imalat sanayiinde, gıda ve dokuma-giyim dallarında payın azaldığı; orman ürünleri, kâğıt, metal ana ve toprak sanayiinde önemli değişiklikler olmadığı, buna karşılık kimya ve metal eşya-makine imalat dallarının özellikle 1979'lerdeki gelişmeyle, toplam sanayi içindeki paylarının arttığı ortaya çıkmaktaydı. Buradan da, söz konusu dönemde, İstanbul imalat sanayiinde dayanıksız tüketim malları üretiminden, ara ve dayanıklı tüketim malları üretimine bir yönelme olduğu belirginleşmekteydi.

1964-1979 döneminde, kamu kesiminin İstanbul sanayiindeki yeri önemli ölçüde daraldı. Daralma, özellikle 1970'lerde söz konusu oldu ve 1979'da doruk noktasına ulaştı. 1964'te il sanayi katma değerinde yüzde 20'lik payı olan kamu kesiminin 1979'daki payı yüzde 9.5'e düştü.

İstanbul'un ülke sanayii içindeki yerine ilişkin bulgular, 1962-1972 döneminde ilin payının pek değişmediğini, 1972-1979 döneminde ise eski payını koruyamadığını ortaya koymaktaydı.. Türkiye imalat sanayii içindeki oransal payını 1970'lerin başına değin koruyan İstanbul'un, 1972'den sonra yatırımların çevre illere kaymasıyla oransal payında gerileme görüldü. Şöyle ki; 1964'te İstanbul imalat sanayii işyerleri, Türkiye toplamının yüzde 43'ünü oluşturuyor, çalışanların yüzde 35'ini kapsıyor ve yaratılan katma değer de yüzde 38.5'ini gerçekleştiriyordu. 1972'de bu oranlar sırasıyla yüzde 42.7, yüzde 37.5 ve yüzde 38.2 olarak kaldı. 1978'e gelindiğinde İstanbul'un işyerleri içindeki payının yüzde 50'ye çıkmasına karşılık, çalışanlar içindeki payı yüzde 32.5'e, katma değer içindeki payı da yüzde 34.6'ya düştü. Bunalım yılı olan 1979'de ise, aynı oranlar yüz-

de 46, yüzde 31.4 ve yüzde 32.5 olarak gerçekleşti.

1972'ye değin, Türkiye imalat sanayii katma değerinin yüzde 38'ini yaratan İstanbul'un payının, 1978'de yüzde 34.6'ya, bunalım yılı olan 1979'da ise yüzde 32.5'e düştüğü göz önüne alınırsa, ilin Türkiye sanayii içindeki payında görülen genişlemenin durduğu, hatta daralmaya başladığı söylenebilir.

Buna karşılık, İstanbul'un da içinde yer aldığı Marmara Bölgesi'nin (Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çanakkale, Edirne, İstanbul, Kırklareli, Kocaeli, Sakarya ve Tekirdağ), 1964'te Türkiye imalat sanayiinde yaratılan katma değer içinde yüzde 49 olan payı, 1979'da yüzde 52.5'e yükseldi. Söz konusu dönemde İstanbul'un Türkiye içindeki payının düşmesi, buna karşılık Marmara Bölgesi'nin payının artması, İstanbul'da duraklayan gelişmenin, bölgenin öteki illerinde sürdüğünü ortaya koyuyordu.

Bunalım yılı olan 1979 değerlendirmeye katılmazsa, 1964-1978 döneminde, İstanbul'un Türkiye imalat sanayiinde yaratılan katma değer içindeki yerinin düşmesine karşılık, Bursa ve Kocaeli illerinde önemli gelişmeler olduğu görülür. Söz konusu dönemde, Bursa'nın payı yüzde 2.5'ten yüzde 4.7'ye, Kocaeli'nin payı ise yüzde 4.9'dan yüzde 9.8'e çıktı. Bursa ve Kocaeli'ndeki hızlı gelişme de, özellikle 1964-1972 arasında yaşandı. Dolayısıyla Bursa ve Kocaeli'ndeki gelişmenin İstanbul'dakine koşut olduğu söylenebilir.

1964-1978 arasında payları hemen hemen eşit olan Sakarya ve Balıkesir'in bu durumları pek değişmedi, buna karşılık Çanakkale, Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ'da önemli gelişmeler yaşandı. Bu 5 ildeki gelişme, özellikle 1970'lerde gerçekleşti, bunda da illerin 'kalkınmada öncelikli iller' arasına alınması etken oldu.

Marmara Bölgesi, bütün olarak göz önüne alındığında, İstanbul dışındaki gelişmelerin, asıl olarak İstanbul'dan kaynaklandığı, bu illerde yapılan yatırımların büyük bir bölümünü merkezi İstanbul'da bulunan Koç, Sabancı, Çukurova, Profilo, Eczacıbaşı, Bodur gibi sermaye gruplarının gerçekleştirdiği görülür.

Merkezi İstanbul'da bulunan sermaye gruplarının yatırımlarını İstanbul'u çevreleyen illere yapmalarında rol oynayan etkenler şöyle sıralanabilir:

Arsa Fiyatlarındaki Artış: İstanbul'da sanayinin, Eyüp gibi geleneksel bölgelerden başlayıp, çevre semtlere ve giderek iç içe bü-

yüyen halkalar biçiminde Anadolu yakasında Kartal, Rumeli yakasında Küçükçekmece'ye doğru genişlemesinde; İstanbul dışında ise çevre illere yönelmesinde, arsa fiyatları önemli bir rol oynadı.

Türkiye'de sanayi kapitalistleri, genel olarak, spekülasyonun çok yoğun olduğu, bir arsa piyasası ve taşınmaz malların değerine göre kredi veren bir banka sistemiyle karşılaşılıyorlar. Bu durum, sanayicide arsanın spekülatif değerinden yararlanma yolunda güçlü bir eğilim doğuruyor. Kent dışına çıkabilecek büyüklükteki sanayiler, kent dışında, kendi genişleme gereksinimlerinden daha büyük arsalar ediniyorlar. Kentleşme dolayısıyla artan arsa değerine göre kredi alabilen sanayici, büyük arsa sahibi olması halinde, kredi alma tavanını yükseltme olanağından yararlanıyor. Öte yandan arsa spekülasyonunun getirdiği baskı da, kent dışında büyük arsalar edinme eğilimini hızlandırıyor. Ayrıca, gerek girdi sağlama konusundaki belirsizlikler, gerek üretilen malın tüketimindeki dalgalanmalar, birçok işletmeyi, üretim kuruluşunun yanı sıra, büyük depolar edinmeye zorluyor. Bu da arsaya olan gereksinimi artırıyor. Bu durumda, yer seçiminde, geniş alanların en az maliyetle sağlanabileceği yöreler yeğleniyor.

Burada, sanayi kuruluşu için yer seçimiyle, imar planları arasındaki ilişkide ortaya çıkan bir çelişkiyi de belirtmek gerekir. Kent için yapılan bir imar planında, sanayiye özel bir yer gösterilmesi, sanayinin bu gösterilen yere taşınması için bir araç olacakken, tersine, özellikle büyük sanayilerin bu alanlar dışında bir yere kurulmasına yol açtı. Çünkü kentin imar planı yapılırken, çeşitli bulgulardan hareketle, kentte ne kadar sanayi alanı ayrılması gerektiği saptanır ve bu alan bir sanayi lekesi biçiminde gösterilir. Kent planında böyle bir sanayi yerinin ayrılmış olması, bu toprakları elinde bulunduranları tekелci bir duruma getiriyor, arazi fiyatlarını birden artırıyor (Tekeli, vd, s. 344-345).

Bu durum karşısında sanayici, iki nedenle bu arsalar üzerinde yer seçmiyor. Birincisi, toprağın değeri yükselmiştir. Sanayici sınırlı kaynaklarını toprağa yatırmak istememektedir. ikincisi, sanayicinin spekülatif değer artışından yararlanma olanakları azalmıştır; değer artışından arsa sahibi yararlanmaktadır. Bu durum, sanayicileri imar denetiminden uzak, belediye ve mücavir alan dışındaki alanlara itti. Sanayiler, kentlere yakın köyler ve muhtarlığa bağlı alanlara

yerleştiler. Bylece, büyük kentlerin çevresinde, sanayi kuruluşları-
nın yakınında gelişen gecekonduların oluşturduğu yeni bir beledi-
yeleşme biçimi ortaya çıktı. 1980'lere değin yalnızca İstanbul ev-
resindeki bu tür belediye sayısı 30'u aşmıştı.

Organize Sanayi Bölgelerinin ekiciliği: Sanayi yatırımlarının
İstanbul dışına yayılmasında bir etken de bazı evre illerde kurulan
Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) olmuştu. 1965'te Bursa'da,
1980'de de Tekirdağ-erkezky'de kullanıma açılan organize sana-
yi bölgeleri, merkezi İstanbul'da bulunan sanayi gruplarını, bu bl-
gelere yatırım yapmaya yöneltti. Altyapısı sağlanmış ve imar hakla-
rı belirlenmiş organize sanayi bölgelerindeki arsalar, spekulatif ka-
zanlara yol amayacak biçimde sanayiciye devrediliyordu. Ayrıca
bu alanlara yapılacak yatırımlara önemli teşvikler verililiyordu.

Hammaddeye Yakınlık: Bazı sanayilerin kullandıkları girdileri
sağlayan KİT'lerin evre Marmara illerinde bulunması ve söz konu-
su illerin doğal kaynak potansiyelinin zenginliği de sanayilerin bu il-
lere yayılmasında etkendi. Örneğin, Bursa'nın zengin tarımsal po-
tansiyeli, Bilecik ve Çanakkale'de seramik ve gıda sanayii için uygun
hammadelerin bulunması, söz konusu sanayilerin bu illerde kurul-
masını sağlamıştı. Ayrıca, kğit ve petro-kimya sanayilerine girdi
sağlayan KİT'lerin Kocaeli'nde kurulu olması, lastik, kğit ve öbür
kimya sanayilerinin bu ilde yoğunlaşmasında rol oynamıştı.

Pazara Yakınlık: retimi Anadolu'ya yönelik olan birçok sana-
yici, kuruluş yeri olarak, bu pazara en yakın yöreleri, özellikle ula-
şım kanallarına yakın bölgeleri seçer. Ayrıca dış pazarlara dönük ba-
zı sanayiler de sınıra yakın bölgelere kurulur. Örneğin, Kırklareli'ne
cam sanayiinin, Edirne'ye iplik, Çanakkale'ye, imento ve saa sa-
nayiinin kurulması gibi.

Teşvik nlemleri: Sanayinin İstanbul dışına taşmasında ve
Özellikle Bilecik, Çanakkale, Edirne, Kırklareli illerine ynelmesin-
de, bu illere yapılacak yatırımlara sağlanan teşvikler de etkili oldu.
Söz konusu illerin 1970'lerde Doğu illeriyle beraber, teşvikli iller
arasına alınmasıyla, bu yörelerde birçok fabrika kuruldu. Bilecik,
anakkale, Edirne ve Kırklareli illerinin 1972'de Türkiye imalat sa-
nayiinde yaratılan katma değer içinde toplam binde 5 olan payı,
1978'de binde 13'e ulaştı.

Ayrıca, 1974'ten başlayarak İstanbul, Kocaeli illerine,

1976'dan başlayarak da Çerkezköy'e yapılacak yatırımlara teşvik kısıtlamaları getirilmesi, yatırımların çevre illere dağılmasında belli ölçüde etkili oldu.

Öbür Etkenler: Bazı sanayi dallarının İstanbul yerine çevre illerde kurulmasında rol oynayan etkenlere başkaları da eklenebilir. Bazı illerin özgül çekicilikleri, Bursa'da tekstil sanayiinin geleneksel bir uğraş olması, otomotiv sanayii için yan sanayi işlevini görecektir potansiyelin bulunması, gibi etmenler bunların birkaçıdır.

Özetle, sanayinin İstanbul dışına-yönelmesinde, yukarıda sayılan etkenler, her sanayi kuruluşunun somut durumuna göre ağırlık taşımış, söz konusu etkenlerin bazen tümü, bazen de bir bölümü yer seçiminde belirleyici olmuştur.

1980'lere doğru, İstanbul, 1970'lerin ilk yıllarından başlayarak gelişmesi durmuş ve 1979'da gerilemeye yüz tutmuş olmasına karşın, sanayinin Türkiye'de en gelişmiş olduğu il durumundaydı. 1975'de Türkiye milli gelirinde yüzde 20.7'lik payı olan İstanbul'un 1979 payı yüzde 21.2 idi. İstanbul, ülkenin sanayi katma değerinde yüzde 32.3'lük, ticaret katma değerinde yüzde 40'lık paylara sahipti.

1980'LERDEN 1990'LARA

Türkiye tarihinde yeni bir sayfa, yeni bir kilometre taşı sayılan 1980'ler, İstanbul'un tarihinde de yeni sayfalar demektir. Özellikle, 1980'lerin sonlarına doğru, sosyalist blokun çökmesiyle birlikte, Karadeniz , Kafkasya ve Balkanlar'da yaşanan değişimler, İstanbul'a etkileyebileceği alanla ilgili yeni ufuklar, bir dünya kenti özelliğini yakalayabilmenin potansiyel imkanlarını sundu.

İstanbul ekonomisinde sanayiinin 1970'lerin ortasında başlayan öncelik kaybı, 1980'lerde de sürdü. Buna karşılık İstanbul'un gayri safi hasılasında hizmet ve inşaat gibi kesimlerin öneminin arttığı görüldü. 1970'lerin ikinci yarısında gözlemlendiği gibi, civar illerde sanayinin gelişimi sürdü. Kocaeli, Bursa başta olmak üzere Marmara'nın illeri, ülke sanayi katma değerindeki paylarını artırdılar. Ancak, bu illerdeki sanayi kuruluşlarının çoğunluğu, merkezi İstanbul'da bulunan holdinglere aitti.

İstanbul'dan denetlenen ,yönetilen sanayinin niceliksel boyutları konusunda İstanbul Sanayi Odası'nın bir araştırması şu bilgi-

leri sergilemektedir. İstanbul Sanayi Odası'nın kendisine üye kuruluşlarla ilgili yaptığı 1989 yılına ait bir anketin sonuçlarına göre, İSO üyeleri'nin İstanbul il sınırları içindeki çalışanlarının toplamı 346 bini bulurken , İstanbul'daki merkeze bağlı il dışındaki fabrikalarda da 90 bin kişi istihdam ediliyordu. Ancak, yaratılan katma değer açısından bakıldığında İstanbul'dan yönetilen bu işyerlerinde yaratılan katma değer , İstanbul il sınırları dahilindeki işyerlerinde yaratılan katma değerın yüzde 50'si düzeyindeydi. Başka bir ifadeyle, İstanbul'dan kontrol edilen çevre illerdeki fabrikaların katma değeri , toplam İstanbul sanayicilerinin katma değerinin üçte birini buluyordu. İstanbul sanayicileri, aynı yıl Türkiye'nin toplam sanayi katma değerinin yüzde 42.4'ünün sahibiydiler (İSO,1992)

Tablo: 10 Marmara Bölgesi ve İstanbul'un
Türkiye GSMH'deki Payları (%)

	1965(*)	1975	1979	1986
İstanbul	19.62	20.76	21.19	23.30
Kocaeli	1.68	2.91	3.51	4.85
Bursa	2.40	3.15	3.21	3.58
Balıkesir	2.01	2.08	1.80	1.71
Tekirdağ	0.84	0.86	0.97	1.06
Sakarya	1.07	1.15	1.04	0.85
Çanakkale	0.94	0.97	0.98	0.94
Edirne	0.90	0.90	0.88	0.84
Kırklareli	0.79	0.70	0.64	0.78
Bilecik	0.33	0.33	0.39	0.42
MARMARA	30.58	33.81	34.61	38.33

(*) 1965 verileri Bulutay-Ersel'den, diğerleri Özötün'ün araştırmalarından derlendi.

İstanbul'un 1965'te yüzde 19.6 olan Türkiye GSMH'daki payı 1975'te yüzde 20.8'e kadar çıkmıştı. Bu pay ekonominin krize gir-

diği 1979'da yüzde 21.2 olmuş, 1980'de de yüzde 20'ye düşmüştü. 1981-1983 arası, yüksek enflasyonu frenlemek, ekonomide dışa açık birikim modelini inşa etmek üzere düzenlemelere gitmekle geçti. Bu sürede yüzde 2.5 dolayında büyüme gösteren ekonomide İstanbul'un payı pek değişmedi. 1984-1987 yeniden büyüme dönemi. Bu genişlemede İstanbul, milli gelirdeki payını, 1984'te yüzde 22.7'ye, 1986'da yüzde 23.3'e çıkardı.

Ancak 1980'li yılların İstanbul gelir pastasında dikkati çeken birşey vardır: ilin, gayri safi hasılasında imalat sanayi 1979'da yüzde 32-33 olan payını 1986'da da korumakla birlikte, İstanbul'un Türkiye sanayi katma değeri içindeki payı 1979-1986 arasında yüzde 32.3'ten yüzde 29.1'e düşmüştü. Buna karşılık civar illerin Türkiye sanayiindeki payında gelişme vardı.

Tablo: 11 Sanayi Kentlerinin Türkiye'deki Yerleri
(Katma Değer veya Çalışan Sayısına Göre, %)

iller	1927(*)	1933(**)	1950(***)	1965	1975	1986
İstanbul	18.10	26.08	29.86	30.57	33.66	29.10
İzmir	14.11	13.78	14.31	10.05	10.26	10.96
Zonguldak	5.79	14.31	3.10	13.03	5.22	2.81
Balıkesir	4.52	3.18	(...)	0.89	1.16	1.08
Bursa	3.41	4.50	3.94	1.61	4.43	5.58
İçel	2.35	4.62	(...)	1.16	3.92	4.46
Kocaeli	1.77	2.49	2.73	5.69	9.17	13.92
Adana	2.92	5.15	3.07	3.44	3.06	4.12
Ankara	1.66	1.18	4.76	6.18	5.00	4.62
Eskisehir	0.95	2.67	5.80	1.82	1.47	1.28

Kaynaklar ve Notlar: (*) 1927 Sanayi Sayımı: 4 ve daha fazla çalışanı olan yerlerdeki 166 bin işçi içindeki paylar
(**) 1934 Sanayi istatistikleri: Besten fazla tesvikli firması olan illerdeki 65 bin sanayi işçisi içindeki paylar.
(***) 1950 Sanayi Sayımı.

1979-1986 arasında Bursa sanayiinin Türkiye sanayi katma de-

gerindeki payı yüzde 4.1'den yüzde 5.6'ya, Kocaeli'ninki yüzde 10.6'dan yüzde 14'e çıkmıştı. Kırklareli, Çanakkale, Edirne, Bilecik ve Balıkesir'in paylarında da artışlar vardı.

Dolayısıyla 1970'lerin ikinci yarısında görülen yabancı sermayenin, İstanbul merkezli gruplarının yatırım ve üretimlerini civar illere taşıma ve orada sürdürme faaliyeti, 1980'lerde de sürmüştü.

1980'li yıllarda, Türkiye sanayiindeki öneminin görece azalmasına karşılık İstanbul'un, inşaat, ticaret, konut ve hizmet sektörlerinde katkısının büyüdüğü görülecekti. Özellikle kentsel altyapı yatırımlarına ağırlık verilen 1984-1986 döneminde İstanbul'un Türkiye inşaat sektörü katma değerindeki payı yüzde 8'den yüzde 18'e çıktı.

1980'li yıllarda sadece İstanbul değil, Sakarya dışındaki tüm Marmara Bölgesi illerinin Türkiye milli gelirindeki payları arttı. Sayılarla ifade etmek gerekirse, Marmara illeri, Türkiye gayri safi milli hasılasında 1975'te yüzde 33.8'lik paya sahipken 1979'da bu pay yüzde 34.6'ya, 1986'da ise yüzde 38.3'e çıktı. Bu, İstanbul'un 'kutup kent'; onun çekiciliği ve etkileyciliğinde Marmara Bölgesi'nin de 'kutup bölge' olma özelliğinin 1980'li yıllarda pekişmesi demekti.

"Dünden bugüne İstanbul'un gelişim çizgisine bakıldığında görünen ana eğilim şöyle: İstanbul, Türkiye toplumsal formasyonunun dünya ekonomisi ile kurduğu ilişkiye bağlı olarak değişik dönemlerde değişik nitelikler kazanmış. Dünya ekonomisine açık olunan, dış ticaretin, uluslararası fon akımlarının, sermaye hareketlerinin serbestleştiği dönemlerde İstanbul, sadece Türkiye iç pazarına değil, aynı zamanda Türkiye'nin de içinde yer aldığı Orta Doğu, Karadeniz, Kafkaslar ve Balkanlara uzanmanın ana kapısı oldu. Bu, İstanbul'un dünya kenti olma vasfına kavuşma konjonktürü demek. Böylesi konjonktürler İstanbul'u, Türkiye geneli içinde daha çok güçlendiriyor. Yaratılan milli gelir açısından İstanbul'un payı artıyor, nüfus çekim gücü yükseliyor, kent rantı olağanüstü boyutlara ulaşıyor, kentte servis sektörü daha çok önem kazanıyor, ekonomiye ilişkin ana kararlar İstanbul'da alınıyor. Yine böylesi konjonktürlerde bizzat kentin kendisi, sermaye birikiminin ana unsurlarından biri oluyor, "İstanbul'u satmak"projesi , sermaye birikiminin oldukça çekici unsurlarından biri durumuna geliyor. Bu da kentte birlik-

te yaşıyan farklı toplumsal sınıflara mensup kişiler ve zihniyetler arasındaki çatışmaları artırıyor. Kent rantının paylaşımı konusunda ki mücadele ivme kazanıyor ve bizzat kentin kaderi, kullanımı, kentin kaynaklarının tasarrufu üzerine karşıt sınıfların farklı yaklaşımları yeni gerilimleri, yeni çatışma tohumlarını yeşertiyor.

Tersi konjonktürlerde, yani Türkiye kapitalizminin içe dönüp, dış ekonomik ilişkilerini azalttığı dönemlerde ise İstanbul, iç pazara dönük birikimin ana zemini, Türkiye iç pazarını derinlemesine katetmenin odağı oldu. Kent rantı önemli olmakla beraber, bu tür dönemlerde birikimin ana kaynağı kentteki sanayi faaliyeti oldu. Sanayi faaliyetinin, dolayısıyla sanayi proleteryasının önplanda olduğu, kabaca 1930-1980 dönemini kapsayan bu elli yıllık konjonktür, kentin dokusuna da damgasını bastı. Büyük burjuvazinin aşırı nüfus göçünden rahatsız olmadığı, gecekondulaşmaya kayıtsız kaldığı, marjinal sektördeki gelişmeye "dinamizm" nitelmesi yaptığı bu dönemin kilit kavramı, "iç pazara dönük büyüme" idi.. O dönemdeki sermaye birikimi sürecine hizmet ettiği ölçüde kayıtsız kalınan söz konusu olgular, dışa açılan İstanbul için 1980 sonrasında artık "İstanbul'un kamburları" olarak niteleniyor ve sermaye birikimini "İstanbul'u satarak " sürdürme heveslilerinin önünde İstanbul'un defoları olarak duruyorlar.

Kaynakça:
Basın Yayın Md.(1957), Türkiye Nasıl İlerliyor, 1950-1957
Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü(1933) Sanayi İstatistikleri, Teşviki Sanayi Kanunundan istifade eden Müesseselerin 1932 Senesi Faaliyeti, İst.
Çavdar Tevfik (1974) Milli mücadelenin Ekonomik Kökenleri, Köz Yayınları, İst.
Devlet İstatistik Enstitüsü, Genel Nüfus Sayımı, 1927 ve 1935-1990 arası yıllar
DİE, Sanayi ve İşyerleri sayımları, 1964 ve sonraki yıllar
DPT,(1982) Sosyo Ekonomik Yönleriyle Kalkınmada Öncelikli İller 25 il (1980-1981 Dönemi), Ank.
DPT,(1989) Kalkınmada Öncelikli Yörelere Raporu
İstanbul Anakent Belediyesi(1988), Sayılarla İstanbul
Keyder Çağlar(1982) Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye(1923-1929), Yurt Yayınları, Ank.
Kılınçaslan İsmet(1981), İstanbul Kentleşme Sürecinde Ekonomik ve Mekansal Yapı İlişkileri, İTÜ Yayını, İst.
Koç Vehbi,(1973) Hayat Hikayem, İst
Kurmuş Orhan(1977) Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Bilim Yay. İst.
Kutbay Cemil(1982), Kamu Yatırımlarının Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Diğer İller İtibariyle Dağılımı, DPT Yayını, Ank.
Özütün Erdoğan(1980) Türkiye Gayri Safi Yurt İçi Hasılasının İller İtibariyle Dağılımı, 1979-1986, İSO Yayını, İst.
Özmucur Süleyman (1988) "Bölgelerarası Gelir Dağılımı", Türkiye'de Bölgesel Politika Semineri, Ekonomik ve Sosyal Etüdler K. H. Yayını, İst.
Pamuk Şevket(1988) Osmanlı Ekonomisi ve Dünya kapitalizmi 1920-1913, Yurt Yayınları, Ank.
Sönmez Mustafa(1982) Türkiye Ekonomisinde Bunalım, İkinci Kitap, Belge Yayınları, İst.
Sönmez Mustafa(1990) Kırk Haramiler, Türkiye'de Holdingler, Arkadaş Yayınevi, Ank.
TEK(1973) 50. Yıl, Türkiye Elektrik Kurumu Yayını, Ank..
Tekeli İ., Gülöksüz Y., Okyay T.(1976) Dolmuşlu, Gecekondu, İşportalı Şehir, Cem Yayınları, İst.
TSKB (1975), TSKB 25. Yıl, İst.
Tuncer Baran, Türkiye'de Yabancı Sermaye, SBF Yayını, Ank.
Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İst.

Bölüm 2

KÜRESELLEŞMENİN İSTANBUL'A ETKİLERİ: 1980-1990 DÖNEMİNDE FAAL NÜFUSTA DEĞİŞİM

Türkiye, 1980'den bu yana önemli bir değişimi yaşıyor. Bu değişim, Türkiye'nin dünya ekonomisi ile olan ilişkilerinin yeniden yapılanmasıyla yakından ilgili. Hızla küreselleşen dünya ekonomisiyle farklı bir düzlemde yeniden eklemlenen Türkiye, yol aldığı bu yeni patikada dışarıyla ilişkilerinde yaşanan değişimi, doğal olarak içeriye de taşıyor. İçeride de ekonomik, politik, sosyal, demografik alanlarda önemli değişimler gözleniyor.

Mal ve sermaye dolaşımının, yeni teknolojilerle ışık hızında yaşandığı dünyada kentler, bölgeler de yeni roller ve anlamlar kazanıyor. Bazı kentlerin, bölgelerin, küreselleşme ile birlikte önemleri artarken bazıları kayba uğruyor. Kentler arasında da bazıları stratejik önem kazanıyorlar. Bunlara "dünya kenti" deniliyor. Bunlar, küreselleşen ekonomiye yön veren çok uluslu devlerin ana ve tali karar-gahları oluyorlar. Birinci dereceden kararlar birincil dünya kentle-
rinde, ikincil kararlar ise ikinci dereceden dünya kentlerinde verili-yor. Tokyo, Londra, New York, dünyanın üç ana dünya kenti. Çoku-luşlu şirketler, stratejik kararlarını buralardaki merkezlerden veri-yorlar. Paris, Frankfurt, Sao Paolo, Milano, Seul gibi kentler, ikincil dünya kentleri.

Türkiye'nin de , sosyalist blokun çöküşünden sonra Balkanlar ve Karadeniz'deki yeni coğrafya ile birlikte, küreselleşme sürecinde yeni bir fırsat yakalamış olduğu sıkça ifade ediliyor. Balkanlar, Kara-deniz, Kafkasya, Orta Doğu, Kuzey Afrika hinterlandına , Türki-ye'nin ekonomik merkezinden, İstanbul'dan hükmetme potansiyeli var. Acaba, İstanbul bir "dünya kenti" haline gelerek bu potansiyeli fiili olarak kullanmaya ne kadar hazır? Türkiye kapitalizmi, özel ola-rak da İstanbul, küreselleşme sürecine nasıl dahil oluyor? Bu süreç-ten ne tür roller alıyor ve bu roller, ülke içinde, özellikle de İstan-bul'da ne gibi değişimlere yol açıyor? Örneğin, 1980 öncesinin de-mografik yapısını nasıl değiştiriyor, milli gelirin bileşimini ne yönde etkiliyor, istihdamın bileşimini, yönelimleri, kentler arası işbölümü-nü, uzmanlaşma alanlarını nasıl etkiliyor?

1980 sonrası Türkiye'sinde yaşanan bu altüst oluşların odağında ülke milli gelirinin yüzde 22'sinin gerçekleştirildiği İstanbul var. Dünya ekonomisiyle yaşanan her ilişkinin ilk yansıması, geleceksel olarak ülke kapitalizminin merkezi sayılan İstanbul'da yer alıyor. Tıpkı suya atılan bir taşın yarattığı içiçe dalgalar gibi, en iç halkayı İstanbul oluştururken, sonraki halkalar İstanbul'dan etkilenen bölgelerin sırasını ve etkilenme derecelerini gösteriyor.

1980'e kadar Türkiye'de iç pazara dönük, ithal ikameci bir yolda ilerleyen sermaye birikimi süreci, bu birikim modelinin 1980'lere doğru tıkanması üzerine , "dışa açılımacı" bir birikim modeliyle aşılacak istendi. 1980'de gerçekleştirilen askeri darbenin ve askeri yönetimce gerçekleştirilen 1982 Anayasası'nın çerçevesinde yaşanan bu yeni birikim modelini inşa süreci, 1980 sonrasında, inişli çıkışlı, sapmaları olan bir doğrultuda yol aldı.

Geride bırakılan 15 yıllık sürede, ihracat teşvik edildi, ithalat liberalleştirildi, sonuçta Türkiye'nin dış dünya ile, ticaret hacmi büyüdü. Yabancı sermaye girişi özendirildi, ülkeye daha çok yabancı sermaye geldi. Ancak, bu sermaye, üretken sektörlerden çok finans ve hizmet kesimlerine yöneldi. Dışarıdan daha çok borçlanıldı, önceleri uzun ve orta vadeli, sonradan da ek olarak, kısa vadeli (sıcak para) sermaye girişi çıg gibi büyüdü. Türkiye, sermaye hareketlerini libere ederek dışarıya sermaye transfer edilmesine olanak sağladı, doğrudan yatırım ya da ihracat kredisi biçiminde , özellikle çevresindeki ülkelere, sınırlı da olsa, sermaye ihraç etmeye başladı. Faizde, döviz kurlarında, mal ve hizmet fiyatlarında liberalleşmeye gidildi. Devlet müdahaleleri ve devlet girişimciliği azaltıldı. Gümrükler büyük ölçüde indirildi. AT'ye tam üyelik başvurusu yapıldı ve 1996 başında AT ile gümrük birliğine gidilmesi için hazırlıklar hızlandırıldı.

Bütün bu değişimler, mal ve sermaye hareketlerinde , Türkiye'nin tarihinde olmadığı ölçüde, bir hızlanmayı ve niceliksel artışı getirdi.

Kuşbakısıyla 1980-1990 dönemi için şunlar söylenebilir: Bu dönemde Türkiye , küreselleşen dünyaya üretici karakteri ağır basan bir ülke olarak katılmadı; daha çok , tüketen, tarımı gerileyen, sanayisi duraklayan ve bileşim olarak tüketim malları üretiminde yoğunlaşan, yatırımları sanayiden sanayi dışına yönelen, savurgan

devlet harcamalarının da kamçılacağı bir borçlanma, dolayısıyla rant ağırlıklı , spekülâtif faaliyetlerin başatlık kazandığı bir ülke oldu. Kı-saca, Türkiye, dünya ekonomisine bu nitelikleriyle eklemlendi. Ül-ke geneli için geçerli olan bu genelleme, Türkiye kapitalizminin en gelişkin merkezi İstanbul'da bütün çıplaklığıyla görüldü. Dış dünya ile kurulan ilişkilerin merkezi olan İstanbul, bünyesinde dönemin karakteristik özelliklerini birinci dereceden taşımaktadır.

İstanbul, Türkiye'nin dış ticaretinde olsun, sanayi faaliyeti, fi-nans hareketlerinde olsun, geleneksel bir merkez olma özelliğini 1980 sonrası yıllarda da korurken iç ve dış koşullardaki değişimler-le yeni bir kimliğe doğru yol aldı.. Sermayenin yeniden yapılanma-sı, yine İstanbul coğrafyasında yaşandı. İstanbul, 1980 sonrasında da ülke milli gelirinde , bir önceki dönemde olduğu gibi payını sü-rekli artıran, göçe niyetli nüfusu , iç ve dış sermayeyi kendine çe-ken, en cazip merkez olma özelliğini sürdürdü. Rantları hızla büyü-yen ve bu rantın paylaşımı için uğruna büyük kavgalar verilen İstan-bul, bağrında yeni eğilimler, yeni yapılanmalar da geliştirdi.

Yukarıda ifade edilen değişimin sayısal ifadesini 1980'den 1990'a İstanbul'un faal nüfusuna bakarak görmek mümkün.

Geçim İçin Daha Çok Nüfus

1980'den 1990'a İstanbul'u tanımlayan ana özelliklerden biri, bu metropolün hızla artan nüfusu ve bu nüfusun özellikleri ol-du..1980'de 4 milyon 742 bin kişinin yaşadığı İstanbul, Türkiye nü-fusu içinde yüzde 10.6 pay sahibi idi. İstanbul'un nüfusu yoğun göçlerin etkisiyle 1990'da 7 milyon 309 bini bulurken toplam nü-fustaki payı da yüzde 12.9 oldu. Neredeyse her 100 kişiden 13'ü İs-tanbul'da yaşıyordu. Nüfustaki artış kadar dikkat çekici olan ekono-mik olarak aktif olan nüfustaki artış hızı. 1990'da , ülke bütününde ekonomik yaşama etkin biçimde katılan toplam 23.3 milyon kişinin 2.5 milyonu (yüzde 11'i) etkinliğini İstanbul il sınırları içinde sür-dürüyordu. Bir başka deyişle, Türkiye'de faal olan her 100 kişiden 11'i İstanbul'da çalışmakta idi. 1980'de bu oran yüzde 8.4'tü. De-mek ki, göçenlerin gözünde İstanbul, hem gelip yerleşilecek hem de geçim için iş bulunabilecek bir metropol.

Türkiye'nin faal nüfusunun yüzde 54'ü tarımda. Tarımsal nü-fusu bir tarafa bırakırsak , İstanbul'un sanayi, ticaret, ulaştırma ve

hizmetler kesimlerindeki ülke faal nüfusunun yüzde 21,3'ünü barındırdığını görürüz.. Tarım dışı kesimlerden salt imalat sanayii göz önünde bulundurulduğunda, son yıllardaki görelî gerilemeye rağmen, 1990'da Türkiye'de imalat sanayiinde çalışan faal nüfusun yüzde 33'ünün, yani her 3 kişiden 1'inin İstanbul'da olduğu görülmektedir.

Toplam nüfustan, faal olanların sayısını gösteren "genel katılma oranı", 1980'e kadar sürekli bir düşüş trendi içinde iken 1980-1990 döneminde artışa geçti.

1975'te binde 346 olan katılma oranı 1980'de binde 348'e düştü. Ne var ki, bu trend aynen sürmedi, 1980'lerden 1990'lara geçti ve artışa geçerek 1990'da binde 370'e yükseldi. Nüfusun ekonomik faaliyetlere katılan bölümü zaman içinde gerilerken ve Türkiye genelinde 1980'den 1990'a değişmezken (binde 430 dolay) 1980-1990 döneminde İstanbul'da binde 348'den binde 370'e çıkması ilginçtir. Bir başka ifadeyle, 1980'de İstanbul'da her 1000 kişiden 348'i geride kalan nüfusu geçindirmek için çalışırken 1990'da bu sayı 370'e çıkmış görünüyor.

TABLO:1 NÜFUS, FAAL NÜFUS, KATILIM

Yıllar	Faal Nüfus (Bin)	İST./TR (%)	Toplam Nüfus (Binde)	İST./TR (%)	Katılma Oranı (Binde)
İstanbul					
1980	1.564	8.4	4.744	10.6	348
1990	2.540	10.8	7.309	12.9	370
Türkiye					
1980	18.522	-	44.736	-	429
1990	23.351	-	56.473	-	437

Katılma oranının 1980'e kadar İstanbul'daki görelî düşüklüğü, hiç de olumsuz bir gösterge değil, tersine, sanayileşme ve işgücü verimliliği açısından ülke genelinden daha gelişmiş bir yapının işareti sayılırdı. Vasıfsız emek sahibi ev kadınları, eğitim yaşındaki ço-

cuk nüfus ve 60'ın üstündeki yaşlıların, faal nüfusun dışında kalması, hem gelecek kuşağın daha iyi yetişme olanağı bulması, hem de yaşlıların refahı açısından olumludur. Bunun tersi ise, eğitim çağındaki çocukların çok erkenden çalıştırılması, yaşlıların çalışmaya zorlanması ve ev kadınlarının, kendi istekleri dışında çalışarak yüklerinin artırılması demektir ki, bütün bunlar birer zorunluluğun dayatmasıdır ve bu tür emek vasıfsız olduğu için genel verimliliğe de olumlu katkı yapmaz.

Türkiye genelinde faal nüfusun önemli bir bölümünü, ekonomik etkinliklere sınırlı bir biçimde katılan ve verimliliği çok düşük olan "yardımcı aile bireyleri" ya da "ücretsiz aile işçisi" adı verilen kesim oluşturmaktadır. İstatistiklerde, aile reisinin ekonomik faaliyetine, onunla eşit ya da en az 1/3'ü süre ile katılan kişiler, faal nüfus kapsamına alınır ve "yardımcı aile bireyleri" olarak tanımlanır. Daha çok kadın ve çocukları içine alan yardımcı aile bireyleri, özellikle tarım kesiminde yoğunlaşmakta ve işgücü içerisinde verimi çok düşük (ya da sıfır) olan, dolayısıyla gizli işsiz sayılabilecek bir kesimi oluşturur.

İstanbul'da ise, bu konumdaki faallerin payı, ülke ortalamasının çok altındadır. 1990'da yardımcı aile bireylerinin toplam faal nüfus içindeki oranı Türkiye genelinde yüzde 38 iken, (yaklaşık 9 milyon) İstanbul'da yalnızca yüzde 4,9 idi (123 bin). Bu oran 1980'de yüzde 4,8 olduğuna, dolayısıyla 10 yılda yardımcı aile bireylerinin oranı artmadığına göre, katılma oranındaki artışta, bu kategorinin etkisi olmadığı sonucuna varılabilir.

İstanbul'da 1990'daki genel katılma oranının yeniden yükselmesine yol açan nedenlerin başında, kadınların, yaşlıların ve çocukların da 1980'lerde çalışma ordusuna katılması gelmektedir.

12-14 yaş grubundaki nüfusun 1980'deki il faal nüfusu içindeki sayısı yaklaşık 50 bin iken 1990'da yaklaşık 80 bin olmuştur. Bu, yüzde 61'lik bir artış demektir. Oransal olarak da bu yaş grubunun toplamdaki payı 1980'den 1990'a yüzde 2,9'dan yüzde 3,1'e çıkmıştır. 15-19 yaş grubunu da eklediğimizde 1980'de 280 bin olan genç çalışan nüfusun 1990'da 441 bine çıktığını, yani yüzde 63 arttığını görüyoruz. 1980-1990 döneminde İstanbul'da iş sahibi nüfustaki artış yüzde 53,5'te kalırken 12-19 yaş grubundaki -okul çağındaki bu kesimin- nüfus artışının yüzde 63,6'yı bulması, genel katılma ora-

nını yükseltmiştir. Bu çocuk-genç nüfusun yüzde 60'ının imalat sanayiinde istihdam edildiği görülmektedir.

İstanbul'da kadın çalışan nüfus da 1980'de 245 bin iken 1990'da 464 bine çıkarak yüzde 100'e yakın artmış, 10 yılda il toplam faal nüfusu içindeki payını yüzde 14.8'den yüzde 18.2'ye çıkarmıştır. Kadınların da çocuk ve gençler gibi imalat sanayiinde ağırlıklı yerleri olduğu dikkat çekmektedir. 1980'de kadınların yüzde 32'si imalat sanayiinde istihdam edilirken bu oran 1990'da yüzde 36'ya çıkmıştır.

TABLO :2 İSTANBUL'DAKİ ÇOCUK ÇALIŞANLAR

Yaş Grubu	1990	1980	Artış (%)
12-14	79.555	49.230	61
15-19	361.432	230.860	57
12-19 Top.	440.987	280.090	63.6
Genel	2539.963	1.564. 001	53.6
12-19 /Genel(%)	17.3	16.9	

İSTANBUL'DAKİ KADIN ÇALIŞANLAR

Yıllar	Toplam (Bin)	Kadın	Kadın Payı (%)
1980	1564	245.8	14.8
1990	2539	463.5	18.2
Artış (%)	62.3	88.3	-

İSTANBUL'DAKİ YAŞLI ÇALIŞANLAR

Yaş Grubu	1990	1980	Artış (%)
60-64	33.700	17.660	52.40
65+	24.300	19.700	21.06
60-65+	58.000	37.360	54.41

Faal nüfusta 60 yaş ve üzerindekiiler dikkate alındığında da 1980'de 37 bin 360 olan yaşlı çalışanların 1990'da 58 bine çıktığını görüyoruz. Oransal olarak ,1980'de yaşlıların faal nüfusta yüzde 2.3 olan payları 1990'a kadar azalmamış, aynı kalmıştır.

İstanbul'un 1980'den 1990'a faal nüfus patlamasında en önemli etkenlerden biri göç hareketleridir. İstanbul'a, 1950'lerden başlayarak dev boyutlara ulaşan bir nüfus akımı olmuştur. 1965-1970 verilerine göre sözkonusu 5 yıl içinde ülkedeki tüm göçlerin yüzde 22'si İstanbul'a yönelmiş, bir başka deyişle, Türkiye'de göç eden her 5 kişiden 1'i İstanbul'a gelmiştir. 1975-1985 arasında da göç edenlerin yüzde 12.6'sı İstanbul'u tercih etmiş ve İstanbul yine göç merkezi sıralamasında birinci kalmıştır. 1985-1990 arasında göç merkezi olmak açısından İstanbul sıralamadaki yerini Antalya, Kocaeli, Bursa gibi illere terketmekle beraber yine de göç alan önemli bir metropol olma konumunu sürdürmüştür. 1990'a gelindiğinde başka illerde doğup da İstanbul'a göç etmiş olanların oranı il nüfusunun yüzde 63'ünü buluyordu. İstanbul'da oturmakta olan her 100 kişiden 63'ü başka bir ilde doğmuş, sonradan İstanbul'a göç etmiştir.

İç göçe ek olarak dış göçün de öncelikli tercihi İstanbul oldu. İstanbul , özellikle 1990 sonrasında Balkanlardan ve Kafkasya'dan , yoğun göç almaya başladı. Resmi girişleri, gayriresmi girişler izledi.. 1980'de İstanbul'da "diğer devletler" doğumluların sayısı 260 bin olarak belirlenmişti. Bu sayı 1990'da 670 bini buldu. Bunlardan 129 bin Bulgaristan ve 85 bin Yugoslavya doğumlular, ilk iki sırayı alıyorlardı. Bu resmi göçlerin dışında, sayıları bilinmeyen ve ağırlıklıla Balkanlardan kaynaklanan bir kaçak göç hareketi, İstanbul'daki faal nüfusta dönemsel artışlara yolaçıyor. Örneğin, Romanya'dan, Bulgaristan'dan 45 günlük turist vizeleriyle Türkiye'ye gelen ve bu süre içinde çeşitli vasıflı- vasıfsız işlerde çalışan kaçak göçmenlerin sayısında dikkate değer artışlar gözlemleniyor.(2)

Göç hareketi, İstanbul'un faal nüfus ve katılma oranının gelişme üzerindeki en önemli etmendir. Göç hareketleri, 1960'ların ortalarına değin, daha çok iş bulma ve çalışma amacıyla kente gelen aile reisinin tekil göçü şeklinde gerçekleşmiş, dolayısıyla faal nüfus bu göç ile beslenmiştir. Söz konusu dönemde, ilde erkek nüfus oranının ülke genelini aşan bir hızla büyüdüğü görülür.

1960 sonrasında ise, göçün niteliği değişmiş ve giderek, daha önceden İstanbul'da "yerleşmiş" olan aile reisinin, ailesini kente getirmesi nedeniyle, "kadın, çocuk, yaşlı göçü"de söz konusu olmuştur. Bu dönemde, ildeki düşük doğurganlık düzeyine karşın, 14 yaş ve altındaki çocuk yaş grubu hızla büyümüş; öte yandan, erkek nüfus payı gerilemeye başlamıştır. Kente bu dönemde göç eden kadın, yaşlı ve çocukların bir bölümü henüz çalışma hayatı dışındadır. Ayrıca, aile reisinin, özellikle sanayide çalışması halinde görece yeterli bir gelir elde etmesi, kadının ve çocukların da çalışmasını gerektirmemektedir. Böylece, faal nüfus, toplam nüfusa göre daha yavaş artmakta, genel katılma oranı gerilemektedir. Ancak 1980 sonrasında, durum değişti. Bir yandan iş olanakları, özellikle en çok istihdam yaratan sanayide iş olanakları daraldı, bir yandan da yüksek enflasyon karşısında tutunamayan ücretler, ailenin reel gelirini düşürdü. Bu reel gelirdeki düşüşü telafi etmenin bir yolu ise aileden yeni fertlerin iş yaşamına atılması, çocuğun, ev kadınının, yaşlıların geçim kaygusuyla faal nüfusa dahil olmasıydı.

İstanbul Sanayiinde Duraklama

İstanbul'da, ekonominin en önemli kesimini oluşturan ve dolayısıyla, göç eden nüfusa en çok iş olanağı sunan sanayi kesimi, 1972'den başlayarak İstanbul'da görece bir durgunluğa girdi. Bu durgunluğun çeşitli nedenleri vardır. Bursa, Tekirdağ ve Kocaeli gibi illerde sanayi bölgeleri kurulmasının da etkisiyle, merkezleri İstanbul'da bulunan büyük holdingler, sanayi yatırımlarını bu illere yapmış, sevk ve idaresini de İstanbul'dan yürütmüşlerdir. Öte yandan kalkınmada öncelikli il ilan edilen ve yoğun teşvikler verilen çevre iller Bilecik, Edirne, Kırklareli, Çanakkale, yine İstanbul merkezli holdinglerin yeni yatırım alanları olmuştur. Ayrıca, büyük imalat sanayiinde de, arsa fiyatlarındaki artış nedeniyle yatırım giderleri aşırı büyüme eğilimi gösterdiğinden, yatırımlar İstanbul dışına yapılmaya başlanmıştır. İstanbul'da sanayinin kurulduğu Levent, Mecidiyeköy gibi merkezlerde rantların yükselmesi, buradaki sanayi tesislerinin sökülerek İstanbul dışına taşınması, buralara da hızla gelişen finans, ticaret vb. servis sektörlerinin talebi olan iş merkezleri (plazalar) kurulması yolunu açmıştır. Bu da sanayinin İstanbul dışına transferi olgusunun bir başka yüzünü oluşturmuştur. Ayrıca

devlet de yeni sanayi yatırımlarının İstanbul yerine çevreye yapılması için başka tedbirler devreye sokmuştur. Sonuçta, büyük sanayi , fabrikaları İstanbul ve çevre illere dağılın, sevk ve idaresi de holding türü organizasyonlarla İstanbul'dan yapılan bir görünüme bürünmüştür.

Nitekim İstanbul Sanayi Odası'nın kendisine üye kuruluşlarla ilgili yaptığı 1989 yılına ait bir anketin sonuçlarına göre, İSO üyelerinin İstanbul il sınırları içindeki çalışanlarının toplamı 346 bini bulurken , İstanbul'daki merkeze bağlı il dışındaki fabrikalarda da 90 bin kişi istihdam ediliyordu. Ancak, yaratılan katma değer açısından bakıldığında İstanbul'dan yönetilen bu işyerlerinde yaratılan katma değer , İstanbul il sınırları dahilindeki işyerlerinde yaratılan katma değerın yüzde 50'si düzeyindeydi. Başka bir ifadeyle, İstanbul'dan kontrol edilen çevre illerdeki fabrikaların katma değeri , toplam İstanbul sanayicilerinin katma değerinin üçte birini buluyordu. İstanbul sanayicileri, aynı yıl Türkiye'nin toplam sanayi katma değerinin yüzde 42.4'ünün sahibiydiler. (3)

İSO üyelerinin 426 bin olan istihdamında yüzde 20'ye yakın payları olmasına karşın, katma değerdeki payları üçte bire yaklaştığına göre, İstanbul kontrollü bu "çevre" fabrikalar, verimliliği yüksek, modern işletmeler niteliğindedir.

1980 sonrasında büyük sanayideki payının yavaşlaması ya da duraklamasına karşılık, küçük sanayi açısından İstanbul önemini korumuş, küçük işyeri ve buralarda çalışanların sayısında gelişme devam etmiştir.

Bunlara ek olarak, 1980 sonrasında , özellikle bazı sektörlerde sanayi yatırımları, yükselen faizler ve daralan iç pazar nedeniyle tüm ülkede çekiciliğini yitirmiş, bunun yerine yüksek faiz getiren, rant gelirleri sağlayan menkul- gayrimenkul ticareti, turizm, finans, ithalat-ihracat gibi sanayi dışı yatırımlar önplana fırlamıştır. Nitekim, 1980-1990 döneminde tasarrufların yatırıma ayrılan bölümü yüzde 20'lere kadar gerilerken, yapılan yatırımlarda da sanayinin yerini, konut, altyapı yatırımları almıştır. 1980'de imalat sanayi yatırımları toplam yatırımların yüzde 35'ine yakını oluştururken 1990'larda bu oranın yüzde 15'lere kadar gerilediği bir sanayisizleşme hastalığı yaşandı. Özel sektör yatırımları sanayi yerine konuta, turizme yönelirken devlet yatırımları da ulaştırma, haberleşme,

enerji sektörlerinde yoğunlaştı.

Bu tür üretici kültürden üretim dışı- rantçı kültüre geçiş, tüm ülke genelinde olduğu gibi, İstanbul'da da sanayi yatırımlarını etkiledi ve sanayinin istihdam yaratma gücü azaldı. Bu, en önemli istihdam ve en yüksek ücret ödeyen bir sektörün gerilemesi, en azından duraklaması demektir.

1980'ler boyunca tüm ülke genelinde olduğu gibi İstanbul'da da gelir bölüşümü dar gelirli ailelere aleyhine bozuldu. Haneye giren gelirin düşmesi, aile içi düzeni de etkiledi, kayıp geliri telafi etmek için okul çağındaki çocuklar da çalışma yaşamına girdi, ev kadını da eve gelir sağlayıcı çabalara girişti, hatta yaşlılar bile emekliliklerini rafa kaldırarak çalışma ordusunda yer aldı. Nüfus sayımlarının doğruladığı bu olgu, Taner Berksoy ile Emre Kongar'ın İTO için 1988'de yaptıkları "Enflasyonun Hanchalkı Üzerindeki Etkileri"adlı ankette de ifade edilmektedir. Anket sonuçları, İstanbul ailelerinde kaybolan geliri telafi etmenin en yaygın yolunun , daha önce faal nüfusta yer almayan aile bireylerinin yeni dönemde çalışmaya başlaması olduğunu ifade ediyor.

Göç eden nüfusa en çok iş olanağı sağlayan imalat sanayii, 1980-1990 döneminde aslında Türkiye genelinde geriledi. Türkiye'nin 1980'deki tarım dışı nüfusu 1990'a kadar yüzde 99 artarken, imalat sanayi nüfusu ancak yüzde 41 artarak 1 milyon 975 binden 2 milyon 780 bine çıktı . Yine de sanayi nüfusundaki gerileme, İstanbul'da, Türkiye genelinden daha yavaş oldu. İstanbul'da 1980'de 525 bin olan imalat sanayi nüfusu, 1990'da 835 bine yükseldi (yüzde 59 artış) . Bu, İstanbul sanayi nüfusunun Türkiye payını da yükseltmiş oldu. 1980'de imalat sanayiinde istihdam edilen her 100 kişiden 27'si İstanbul'da iken ,1990'da bu sayı 30 kişiye çıktı. Ancak, aynı dönemde, Türkiye payı artsa da , imalat sanayiinin İstanbul toplam faal nüfusundaki payı küçük bir oranda da olsa, geriledi. 1980'den 1990'a, İstanbul ekonomisinde imalat sanayiinde istihdam edilenlerin payı, yüzde 33,6'dan yüzde 32.8'e düştü.

İmalat sanayii, 1980 sonrasında İstanbul nüfusunun ana geçim kaynağı olmakla beraber 1980 öncesindeki konumundan ileriye gidemedi , hatta hafifçe geriledi. Sanayi duraklama dönemine girerken 1980'lerden 1990'lara geçim alanı olarak ticaret-turizm ve finans sektörlerinde genişleme oldu. Diğer alt sektörlerde ise öne ve

geriye doğru çok küçük artış ya da düşüşler oldu. Ama belirleyici eğilim, sanayinin daha fazla istihdam yaratmaması, buna karşılık sanayi dışı sektörlerden ticaret-turizm ve finansın gelişme göstermesiydi.

TABLO: 3 İSTANBUL İMALAT SANAYİİNDE ÇALIŞANLAR

YILLAR	İst. İm.San. Çalışanlar (Bin)	ARTIŞ (%)	TR San Çalışanlar	İst/TR İst. Payı (%)	İm.Çal Payı (%)
1970	371	-	1288	28.8	34.2
1975	414	11.5	1457	28.4	29.5
1980	526	27.0	1975	26.6	33.0
1985	642	22.0	2167	29.6	34.2
1990	835	30.0	2782	30.0	32.8

İmalat sanayii, İstanbul'da yaşayanların en büyük geçim kaynağı olma niteliğini, durağanlaşan yapısına rağmen koruyor. Ancak, son yılların ortaya koyduğu bir gerçek var. İmalat sanayii, İstanbul'da yaşayanlara daha çok istihdam vaatetmiyor. Onun yerine, istihdam, ticaret, finans başta olmak üzere, sanayi dışı kesimlerde yaratılıyor. İmalat sanayii, henüz çok gerilemeye de artmıyor, bir anlamda yerinde sayıyor. Ancak sanayi dışı kesimlerde artmış görünen istihdamın büyük kısmının da bir tür "gecekondu istihdam" özelliği gösterdiği söylenebilir.

İstanbul'a, yoksullaşan, can güvenliği azalan kırıların itmesiyle göçmüş nüfusun, sanayiden işgücü talebi göremeyince, kendi barınma ihtiyacını gecekondu ile karşılaması gibi, kendi geçimini de çoğu marjinal işler tanımına giren işlerle karşılamasından oluşan bir istihdam biçimi daha çok yaygınlaşıyor. Ticaret alt sektöründeki şişmenin büyük ölçüde bu "gecekondu istihdam"ından kaynaklandığı söylenebilir. Verimsiz, geleceği belirsiz ve sosyolojik olarak, tedirgin, her an patlamaya hazır bir topluluğun gizli işsizliğini örten bu sektör, 1980'li ve 1990'lı yılların İstanbul'unda ciddi artışlar gösterdi.

Türkiye toplam nüfusunda ve milli gelirinde son on yılda İs-

tanbul'un payı artmasına karşılık, bu artış imalat sanayiinde yaşanmadı. Bir başka deyişle, İstanbul'un artan nüfusuna yeni geçim kapıları açan imalat sanayii değil, gelişen diğer sanayi dışı sektörler oldu.

Büyük imalat sanayiinde 1980-1990 döneminde İstanbul, Türkiye toplamı içindeki payını artıramadı, sadece korudu. 1983-1990 döneminde İstanbul'un, 25'ten fazla işçi çalıştıran imalat sanayi işyerleri toplamındaki payı yüzde 43, çalışanlar içindeki payı yüzde 30, katma değerdeki payı da yüzde 28 dolayında kaldı. İstanbul'daki büyük imalat sanayii işletmelerinin Türkiye toplamı içindeki payı 10 yılda artmadı, ama azalmadı da.

Küçük sanayi açısından ise İstanbul'un Türkiye içindeki payının arttığını görüyoruz. İstanbul küçük sanayi işyerlerinin 1985'te yüzde 21.5 olan Türkiye payı, 1992'de yüzde 24.4'e çıktı. Aynı dönemde İstanbul küçük sanayi çalışanlarının payı da yüzde 25.6'dan yüzde 30.5'a çıkarak 167 bini buldu. Hızla artan nüfusun genişlettiği pazara yakınlık, küçük ölçeğin, büyük kent sorunlarına dayanma yeteneğinin oluşu, kayıt dışı çalışmaya hazır çok genç, hatta çocuk işgücünün bolluğu küçük sanayinin niceliksel artışında etkili olmuştur denilebilir.

Faal nüfusun imalat sanayiindeki yerine baktığımızda da bu eğilim doğrulanıyor. 1980'de imalat sanayiinden geçinenlerin yüzde 27'si İstanbul'daydı. 1990'a gelindiğinde bu oran ancak yüzde 30 olmuştu. İstanbul imalat sanayiinde çalışanların İstanbul toplam faal nüfusundaki payı yüzde 34 ile, ülke ortalamasının (yüzde 11.9) üç katına yaklaşmaktaydı. Ancak, yine de imalat sanayii, İstanbul'daki nüfusun geçim kaynağı olarak payını artıramamıştı. 1980'de İstanbul'da her 100 kişiden 34'ü imalat sanayiden geçinirken bu sayı 1990'a kadar artmamış hatta 33'e düşmüştü.

Sanayide Sektörel Değişim

1980-1990 döneminde imalat sanayiinde bazı alt sektörler büyük gelişme gösterip daha çok nüfusu geçindirirken bazıları eski önemlerini kaybettiler. 1990'da işgücünün en yoğun olduğu alt sektörler sırasıyla, dokuma, metal eşya, mobilya, kimya ve gıda-içki-tütün dalları. 1990'da İstanbul imalat sanayiinde faal 835 bin kişinin yüzde 47'si tekstil, yüzde 19.1'i metal eşya, yüzde 8'i mobilya, yüz-

de 5.6'sı gıda-içki-tütün, yüzde 5'i ise kimya dalındaydı; imalat sanayiinde faal her 100 kişiden 86'sı bu beş sanayi dalında çalışıyordu.

TABLO: 4 İMALAT SANAYİİNDE İSTANBUL

Yıllar	İşyeri(İst) Sayısı	İst/TR (%)	Çalışan	İst/TR (%) Payı	K.D.(*) (İst)	İst/TR(%) Milyar T L
Büyük Sanayi						
1983	1976	43	230.888	29	660	28
1990	2333	42	292.037	30	20303	27
Küçük Sanayi						
1985	39.576	21.5	121.302	25.6	-	-
1992	45.690	24.4	167.317	30.5	-	-
K.D. (*): Katma Değer						

1980'den 1990'a tekstilin imalat istihdamındaki payı yüzde 32'den yüzde 47'ye çıktı, metal eşyanın payı yüzde 26'dan yüzde 19'a indi. Gıdanın payı da yüzde 9'dan yüzde 5.6'ya geriledi. Görülüyor ki, metal ve gıdadaki gerilemeden kaynaklanan boşluğu tekstildeki büyük artış doldurmuş. İstanbul'da tekstilden geçinenlerin sayısı 10 yılda 166 binden 400 bine çıktı. Böylece, tekstil sadece İstanbul sanayiindeki konumunu geliştirmekle kalmadı, Türkiye genelinde sektör içindeki payını hızla artırdı. 1980'de tekstilden geçinen her 100 kişiden 29'u İstanbul'da iken 1990'da artık tekstil nüfusunun yüzde 38'i İstanbul'daydı.

Küreselleşme sürecinde Türkiye'ye biçilen uluslararası rolün ilk sektörü tekstil-konfeksiyon sanayiidir. Yeni dönemin yıldızı olan ve en önemli ihracat gücüne sahip tekstil-giyim sektörüne biraz daha yakından bakalım.

1983'te Türkiye genelinde tekstil sanayiinde 25 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinin sayısı 1008'di ve bunların 563'ü İstanbul'daydı. Bu sayı Türkiye için 1990'da 1572'ye çıkarken İstanbul'dakilerin sayısı da yüzde 67 artışla 942 oldu ve bunların sadece 3'ü devletindi. 1983'te İstanbul'daki bu tekstil işyerlerinde 70 bin 388 kişi (Türkiye toplamının yüzde 35'i) çalışıyordu. Bu sayı 1990'da 112 bin 381'e çıktı.(Türkiye payı da yüzde 40 oldu.) İstan-

bul'daki büyük tekstil işyerlerinde yaratılan katma değer, cari fiyatlarla 1983'te 124 milyar TL iken 1990'da 4 trilyon 493 milyar TL oldu. Tekstil sanayii katma değerinde İstanbul'un payı 10 yılda Türkiye toplamının yüzde 36'sından yüzde 40'ına çıktı.

TABLO:5 İSTANBUL İMALAT SANAYİİNDE İSTİHDAM

	1990	%	1980	%
Gıda İ.T	46.669	5.6	48.011	9.1
Dokuma	394.115	47.2	166.839	31.7
Orman	67.429	8.0	43.860	8.7
Kağıt	36.620	4.4	20.878	4.0
Kimya	48.317	5.7	43.045	8.0
Taş.	27.673	3.3	23.645	4.5
Metal	14.191	1.7	17.120	3.2
Metal Eşya	160.759	19.2	137.629	26.2
Diğer	39.115	4.7	25.463	4.7
SAN.TOP.	834.888	32.8	526.490	33.6
GEN. TOP.	2539.963	-	1564.000	-

Tekstilde küçük işyerleri (9 ve daha az çalışan) açısından da 1980-1990 arasında önemli gelişmeler oldu. Bu tür işletmelerin sayısı İstanbul'da 1985'te 14 bin 947 iken 1992'de 16 bin 570 oldu. Çalışan sayısı ise 46 binden 68 bine çıktı. Bu , küçük tekstil işyerleri açısından Türkiye toplamında 1985'te yüzde 25 olan payın 1992'de yüzde 30.5'a çıkması demekti. Küçük tekstil işyerlerinde çalışanların ise 1985'te yüzde 33.5'i İstanbul'da iken 1992'de bu oran hızla artarak yüzde 45'e çıkmıştı.

Buradan çıkan sonuç şu: 1980'lerden 1990'lara tekstilde İstanbul büyük gelişme gösterdi. İrili-ufaklı yeni işletme ve istihdam yaratıldı. Bir yandan küçük atölyeler devreye girerken bir yandan da büyük işletmeler kuruldu. 1983'te büyük işletmelerde ortalama 125 kişi çalışırken bu sayı 1990'da 119'a düştü. Küçük işletmelerde ise 1985'te 10 işyeri başına 30 kişi düşerken 1992'de 10 işyerine 27 kişi düştü.

TABLE: 6 TEKSTİL SEKTÖRÜNDE İSTANBUL

Yıllar	İşyeri (İst.) Sayısı	TR (%) Payı	Çalışan (İst) Sayısı	TR (%) Payı	K.D. (İst) Milyar TL	TR (%) Payı
Büyük Sanayi						
1983	563	56	70.388	35	124	36
1990	942	60	112.380	40	4493	40
Küçük Sanayi						
1985	14.947	25.3	46.322	33.5	-	-
1992	16.570	30.7	68.188	45.0	-	-

Özetle, İstanbul'daki hem büyük hem de küçük tekstil işletmelerinin ve bu işletmelerde çalışanların Türkiye toplamındaki payı, 1980-1990 döneminde arttı. Tekstilde çalışanların kadın-erkek dağılımına bakıldığında da kadın çalışanların sayısının 10 yılda 40 binden 122 bine ; toplam tekstil nüfusu içindeki kadın payının da yüzde 24'ten yüzde 31'e çıktığı görülmekte.

İstanbul,"büyük sanayi"nde tekstilden sonra en önemli sektör olan metal eşya -makina dalında da 1980 sonrasında oransal düşüşler olsa da bu sektör ikinci en önemli dal olma özelliğini korudu.1980'de İstanbul sanayiinde her faal dört kişiden biri metal sektöründeyken 1990'da bu oran beşte bire indi. Sektörün Türkiye sektör genelindeki yeri de on yılda küçük bir düşüş gösterdi. 1980'de metal sektörden geçinen her 100 kişiden 35'i İstanbul'da iken 1990'da bu sayı 32'ye indi.

İstanbul'da metal sektörü, metal eşya yapımından oto yan sanayiine, metal işlemekten çeşitli makina yapımlarına kadar bir dizi alt dalı oluşturuyor. Yine İstanbul metal sanayii, birçok büyük ölçekli işyerinin yanı sıra çok sayıda küçük atölyelerden oluşan ikili bir yapıya sahip. Bunların arasında da yer yer tamamlayıcılık-bağımlılık ilişkisi var.

Metal sektöründe 25'ten fazla işçi çalıştıran işyerleri için şunlar söylenebilir: 1983'te bu dalda İstanbul'da 599 işyeri vardı ve

bunların aynı dalda Türkiye'deki toplam işletmeler içindeki payları yüzde 53'tü 1990'da bu oran yüzde 51'e indi. Yine 1983'te İstanbul'da büyük metal işyerlerinde çalışanlar Türkiye metal işçileri toplamında yüzde 42'lik pay alırken 1990'da bu oran geriledi ve yüzde 39'a indi. Metal işyerlerinde yaratılan katma değerin toplam metal sanayiinde yaratılan katma değere oranı 1983'te yüzde 45 iken 1990'da yüzde 41'e düştü.

İstanbul metal sektöründe küçük sanayi de dikkat çekici boyutlardaydı. Çeşitli metal eşya yapımı, metal dövme, presleme, doğrama, karoser yapımı, muhtelif metal ev eşyaları üretimi gibi alanlarda faal bu işyerlerinde 35 bin kişi çalışıyordu. 1992 Genel İşyeri Sayımlarına göre, 10'dan az işçi çalıştıran küçük işyerlerinin İstanbul'daki sayısı 46 bine yakındı ve bunların da 10 bini metal sektöründeydi. Bu küçük metal işletmelerinde çalışan 35 bin kişi, 167 bin olan toplam İstanbul küçük sanayi çalışanlarının beşte birinden fazlaydılar.

DİE'nin küçük sanayi tanımına girmese de metal sektöründe sayılması gereken oto bakım ve tamircilerinin İstanbul'daki sayısı ise 1992'de 6 bin 700'e yakındı ve bu atölyelerde de 17 bine yakın kişi çalışıyordu. Dolayısıyla, bu nüfus da dikkate alındığında 1990'ların başlarında İstanbul'da metal sektöründen geçenlerin 52 bine ulaştığı söylenebilir.

Umut Sanayi dışında

Sanayinin hızla artan İstanbul işgücüne istihdam yaratmadaki yetersizliği, istihdamın yükünü başta ticaret olmak üzere sanayi dışı kesime yükledi. İstanbul, geleneksel olarak pazara çıkan malların toplandığı ve yeniden dağıldığı merkez olma konumunun yarattığı istihdam potansiyelini, 1980'li yılların genişleyen iç ve dış ticareti nedeniyle artırırken, bir yandan da İstanbul'a çeşitli nedenlerle içlerinden ve dışarıdan göçmüş nüfusun marjinal işlerle yapay olarak genişlettiği bir istihdam alanı oldu. Ticaret - hizmet sektörü, bir anlamda kent gizli işsizlerinin toplandığı sektör oldu.

1980'den 1990'a dünya ekonomisiyle ticaret hacmi artan Türkiye'de ticaret faaliyeti genişlerken zaman zaman , istikrar politikalarıyla daraltılsa bile, iç ticarete de gelişmeler yaşandı. Ayrıca, bu sektörün alt dalı olan turizm sektörü de küreselleşen dünyada Tür-

kiye'nin uluslararası rekabet açısından avantajlı olduğu bir alan olarak tanımlanıp teşvik gördü. Özellikle turistik yörelerdeki nüfus için otelcilik, lokantacılık gibi dallar önemli bir geçim kaynağı oldu. Sonuçta, Türkiye faal nüfusunda 1980'de yüzde 5.8'lik payı olan ticaret sektörü, 1990'da payını yüzde 8'e yaklaştırdı. Ticaret sektöründeki genişlemeden İstanbul da küçük bir pay aldı. İstanbul'da 1980'den 1990'a bu sektörden geçinen nüfusta yüzde 74'e yakın bir artış gerçekleşerek bu sektörün faal nüfusu yaklaşık 280 binden 490 bine çıktı. İstanbul'da 1980'de her-100 kişiden 18'i ticaret sektöründen geçinirken bu sayı 1990'da 19'a çıktı. İstanbul ticaret sektörünün Türkiye'de aynı kesim nüfusu içindeki payı da küçük bir artışla yüzde 25.8'den yüzde 26.4'e çıktı.

TABLO:7 İŞKOLLARI VE FAAL NÜFUS:1980-90 DEĞİŞİMİ

Yıllar	Toplam (Bin)	Tarım	Maden (%)	İmalat	El. Gaz	İnşaat	Ticaret	Ulaş.	Finans	Top.Hiz.	Diğer
İstanbul											
1980	1.564	5.4	0.3	33.6	0.3	7	18.0	6.7	5.2	21.3	1.7
1990	2.540	5.1	0.4	32.9	0.4	9	19.2	6.4	7.0	18.0	1.6
Türkiye											
1980	18.522	60.4	0.7	10.7	1.7	4.1	5.8	2.8	1.6	13.0	0.9
1990	23.381	53.6	0.5	11.8	0.3	4.4	7.8	3.3	2.3	13.8	0.6

1990'da İstanbul'da ticaret sektöründeki faal 490 bin nüfusun yaklaşık yüzde 70' ini perakende ticaretle uğraşanlar oluşturuyordu. Büyük işyerlerindeki ticari nüfus 39 bine yakındı. Ticaret işkolunun payını yükselten bir başka dal da turizm. İstanbul'un turizm açısından hem bir konaklama merkezi, hem de bir geçit (transit) noktası olması, ilde, otel, lokanta, eğlence yeri ve benzeri alanlarda iş olanakları yaratıyor. 1990'da ticaret kesimindeki faal nüfusun yüzde 22'si yani, bu alanda faal olan her 5 kişiden 1'i otel, lokanta ya da eğlence yerlerinde çalışmaktaydı.

İstanbul ve Türkiye açısından ticaret ve turizmin boyutlarını 1992 Genel İşyerleri Sayımı ise şöyle belirliyor. 1992'de Türkiye

genelinde bu daldaki toplam 634 bin işyerinin yüzde 20'ye yakını ve bu dalda çalışan 1 milyon 363 bin kişinin de yüzde 24'ü İstanbul'daydı.

Türkiye'de 1992'de ticaret-turizm sektöründe çalışan 1 milyon 362 bin kişinin yüzde 61'lik kısmı(326 bin) perakende ticaret dalındaydı. Perakende ticaretten geçinenlerin İstanbul'daki sayısı 168 bindi ve sektör çalışanlarının yüzde 51'ini oluşturuyordu. Yani İstanbul'da ticaret sektöründeki her iki kişiden biri perakendeci idi. Perakende sektöründe çalışanların dörtte üçü, 4'ten az kişinin çalıştığı küçük ticarethanelerde faaliyet gösteriyorlardı. Yani bekleneneği gibi, İstanbul'da çok sayıda verimsiz ya da düşük verimli küçük , kayıtlı-kayıtsız işyeriyle ticari faaliyet gerçekleştiriliyordu.

İstanbul, toptan ticaretin geleneksel merkezi sayılır. Gerek İstanbul'da, gerekse Anadolu'da üretilen birçok mal ve yine ithal edilen malların önemli bölümü önce İstanbul'da toplanır ve buradaki toptancılar eliyle hem İstanbul, hem de Anadolu perakende ticaret erbabına dağılır . Toptan ticaret işyerlerinin 1992'de yüzde 38'i; bu işyerlerinde çalışanların da yüzde 44'üne yakını İstanbul'daydı.

Otel-lokanta gibi turizm ve konaklama , eğlence ile ilgili işyerleri ve nüfusta da İstanbul önemli bir ağırlık taşıyor. 1992'de Türkiye genelinde 117 bin olarak saptanan bu kategorideki işyerlerinin 21 bin 550'si(yüzde 18); bu işyerlerinde çalışan 326 bin kişinin de 71 bini(yüzde 21.5) İstanbul'daydı. Özetle, 1992'de Türkiye'de ticaret-turizm sektöründeki her beş işyerinden biri; bu sektörde çalışan her dört kişiden biri İstanbul'daydı.

İstanbul'un sanayi ve ticaretteki önemi, malların ve işgücünün taşınması ile ilgili faaliyetleri ve malların üretimi ile dolaşımı arasındaki haberleşmeyi gerçekleştiren nüfusun önemli bir kesiminin de bu merkezde toplanmasını beraberinde getirmişti. Türkiye genelinde ulaştırma-haberleşme kesiminden geçinen nüfus 1980-1990 arasında görece artış gösterdi. Toplam faal nüfusta bu sektörde yer alanların oranı yüzde 2.9'dan yüzde 3.3'e çıktı. 1980'de bu sektörde çalışanların yüzde 19.7'si İstanbul'daydı ve bu oran son on yılda artarak yüzde 21,6 oldu. Mutlak değer olarak on yılda bu sektöre sadece 62 bin kişi dahil olmuştu. Sözkonusu olan, il genelindeki yüzde 62'lik istihdam artışının gerisinde yüzde 60'lık bir artışı.

Ticaret kesiminin gösterdiği hızlı gelişmeye karşın, ulaştırma alanında görülen bu duraklama, bir ölçüde bu alandaki örgütlenme biçimi ile ilgilidir. 1960'lardan başlayarak İstanbul'un ülke pazarıyla bağlantısını kurmada büyük önem kazanan karayolu taşımacılığı, 1970 sonrasında geniş ölçüde il dışına kaymış, İstanbul'la bağlantı kuran çevre illerde örgütlenmiştir. İl faal nüfusunun ulaştırma kesimindeki bölümünü ise, daha çok kent içi taşımacılığında çalışan otobüs, dolmuş, taksi ya da minibüs şoförleri ile demiryolu taşımacılığında çalışanlar oluşturmaktadır.

İstanbul'da 1980 sonrası yıldızı parlayan ve en çok istihdam artışı sağlayan finans sektörüdür. Bu sektörde 1980'de 83 bin kişi faalken 1990'da sayı 180 bini buldu. Bu, yüzde 117'lik artış demektir. Finansta faal nüfusun İstanbul payı da son on yılda yüzde 5.23'ten yüzde 7'ye çıktı. Ülke finans sektöründe 1980'de istihdam edilen her 100 kişiden 28'i İstanbul'da iken bu sayı 1990'da 33'e çıktı. Sektörün bu ölçüde İstanbul'da gelişmesinin anlaşılır nedenleri vardır. 1980 sonrasında liberalleştirilen finans piyasaları, birçok yerli -yabancı bankanın kurulmasını getirirken, artan dış ticaret hacmi, bankacılık faaliyetlerinin de gelişmesini sağladı. 1991 verilerine göre, ülke mevduatının yüzde 35'inin toplandığı ve ülke kredilerinden yüzde 33'ünün kullanıldığı İstanbul'da kurumlarla beraber istihdam da gelişti. Ayrıca, sigortacılıkta gelişmenin yanı sıra, döviz piyasalarındaki liberalizasyon, leasing, factoring gibi, küreselleşmeyle beraber Türk finans piyasasına giren kurumlar ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın hızlı gelişimi bu kesimdeki istihdama ivme kazandırdı. Özellikle bankacılıktaki hızlı otomasyona, dolayısıyla personel tasarrufuna rağmen, bu sektördeki istihdamda görülen hızlı artış dikkat çekicidir.

İstanbul faal nüfusunun önemli bir kısmı da, hizmetler kesiminde çalışmaktadır. Ancak, bu sektörde 1980-1990 dönemi istihdam artışı yüzde 36 ile il genelindeki yüzde 62'lik istihdam artışının bir hayli gerisinde kalmıştır. Bunda kamu personelindeki istihdamın yeterince artmamasının payı vardır. 1980'de 4 milyon 741 bin olan İstanbul nüfusuna, "kamu idaresi ve savunma" ile "sosyal ve ilgili kamu hizmetleri" başlıkları altında hizmet veren kişi sayısı 240 bindi.. 1990'da nüfus 7 milyon 300 bine çıktığı halde aynı başlıklar altında faaliyet gösterenlerin sayısı 306 binle sınırlı kalmıştı. Bu,

1980'de yaklaşık 19 kişiye 1 kamu hizmetlisi düşerken 1990'da 1 kamu hizmetlisinin 24 kişiye hizmet vermek zorunda kalması anlamını taşıyor. Bu artış, kentte kamu hizmeti kalitesinin düşük olmasının nedenleri arasındadır. Devleti küçültmek, yeni dönemin ana prensiplerindendir. Bu prensip kamu kadrolarının artırılmaması sonucunu da getirmiştir.

Öte yandan İstanbul'un büyük kent ve giderek metropol niteliği kazanmasının yarattığı hizmet talebi sektörde istihdam yaratmaya devam ediyor. 1990'da hizmetler kesiminde çalışanlardan ,137 bin kadarı , aşçı, garson, hizmetçi, mülk bekçisi, temizlik işçisi gibi "kişisel hizmetler" grubunda çalışanlardan oluşuyordu.

İstanbul Faal Nüfusunun Eğitimi

İstanbul'da ekonomik olarak faal nüfusun eğitim düzeyinin ülke genelinden daha ileride olduğunu görüyoruz. Hem okuma-yazma oranı hem de bitirilen eğitim kurumu açısından İstanbul faal nüfusu ülke genelinin bir hayli önünde görülüyor. Bunda, İstanbul'da kişi başına gelirin ülke genelinin önünde olması sayesinde eğitilen nüfusun daha fazla olması kadar, ülkenin başka bölgelerinde eğitilmiş nüfusun iş için İstanbul'ı seçmesinin de rolü var. Bir başka ifadeyle, İstanbul, ülkenin diğer bölümlerinden sadece sermaye transfer etmekle kalmıyor, eğitilmiş işgücünü de çekiyor. Bu durum, İstanbul'un gücünü pekiştirirken, diğer bölgelerle arasındaki uçurumu da büyütüyor.

İşte farkın boyutları: Ülke genelinde 1990'da okuma yazma bilmeyen faal nüfus 4 milyon 291 bindi ve toplam faal nüfusun yüzde 18'ine ulaşıyordu. İstanbul'da bu oran yüzde 3.4'e kadar düşmüştür. Diplomasız okur-yazarlar da nüfusun yüzde 1.7'si civarındadır (Türkiye ortalaması %4.4). Öte yandan ilkökul mezunları açısından İstanbul, Türkiye ortalamasına eşit düzeydedir. Aktif nüfusun Türkiye genelinde de, İstanbul'da da yüzde 56'sı ilkökul mezunudur. Buna karşılık, ortaokul seviyesinden yukarıya doğru, daha eğitilmiş nüfusun İstanbul'da biriktiği, İstanbul'a aktığı dikkat çekmektedir. Nitekim ortaokul ve muadili okullardan mezun olanların oranı Türkiye genelinde % 6.6 iken İstanbul'da % 12'ye çıkmaktadır. Lise ve üniversite mezunu faal nüfusta fark daha da büyümektedir. Lise ve eş düzeyli okulları bitirenlerin faal nüfustaki payı Türkiye genel-

de 1990'da yüzde 6 iken İstanbul'da yüzde 15'ti. Üniversite mezunlarının da Türkiye genelinde oranı yüzde 5.2'yi bulurken İstanbul faal nüfusunda yüzde 10.2'lik payı olduğu dikkati çekiyordu. Özellikle lise ve üniversite mezunu faal nüfusun toplam İstanbul faal nüfusunda, son 10 yılda önemli bir sıçrama gösterdiği dikkati çekiyordu. Lise ve dengi okul mezunları 1980'de yüzde 12.8'lik pay sahibi iken 1990'da paylarını yüzde 15'e, üniversite mezunları da aynı dönemde paylarını yüzde 7.5'tan 10.4'e çıkarmışlardı.

İstanbul'un eğitimli nüfusunun , bekleneceği gibi, sanayi ve hizmet sektörlerinde toplandığı görülüyor. Fakülte mezunları, beyaz yakalıların toplandığı hizmet sektöründe daha yoğun.

1990 verilerine göre, İstanbul'da lise ve dengi okul mezunlarının yüzde 24'ü sanayide, yüzde 22'si ticaret-turizmde, yüzde 17'si finansta, yüzde 7.7'si de toplum hizmetlerindeydi. Bu, liseli faal nüfusun üçte ikisinin bu dallarda çalışması anlamına geliyor. Üniversiteli nüfusta ise önceliği yüzde 37 ile toplum hizmetleri alıyor. İkinci sırada yüzde 24 ile finans sektörü geliyor. Üniversite mezunlarının yüzde 15'i sanayi, yüzde 14'ü ticaret sektöründe faaller.

Ücretliler- İşverenler

İstanbul'da 1980'den 1990'a gelişen bir eğilim de kendi hesabına çalışanların ve yardımcı aile bireylerinin azalması buna karşılık ücretli ve işveren oranının artmasıdır. Kapitalist gelişme eğilimlerine denk düşen bu kutuplaşma, Türkiye trendinin çok önündedir. İstanbul, hızla bir ücretliler kenti olmaya devam ediyor. 1990'da Türkiye genelinde faal her 100 kişiden 40'ı ücretli olarak çalışmakta iken, bu sayı İstanbul'da % 75'tir. Ayrıca, ücretlilerin oranı son 20 yılda, faal nüfusun artış hızının çok üstünde bir hızla büyümüş ve 1990'da %75 ile 1955'teki değerinin (% 52) 1,5 katına ulaşmıştır. Öte yandan, ücretlilerin oranı tüm kesimlerde ülke ortalamasını aşmaktadır. Sanayi, ticaret, ulaştırma ve hizmetler işkollarında ücretle çalışanların payları sırasıyla yüzde 84, yüzde 50, yüzde 64 ve yüzde 91 olup, her kesimde Türkiye genelinin (% 76, % 43, % 59 ve % 93) önemli ölçüde üzerindedir. Bu fark, özellikle sanayi ve ticaret kesimlerinde büyük boyutlara ulaşmaktadır. Bu durum, özellikle, bu işkollarındaki ücretli emek kullanan büyük ölçekli işletmelerden kaynaklanmaktadır.

TABLE: 8 İSTANBUL'DAKİ ÜCRETLİLER

	1990	1980
İst Faal Nüfus(bin)	2540	1564
Ücretli	1886	1105
(%)	74	70.6
Tarım (Bin)	10	11
Maden	7	5
İm. San.	705	427
El.Gaz	11	6
İnşaat	207	98
Tic. Tur.	242	114
Ulaştırma	111	64
Finans	147	66
Top. Hiz.	413	300
Diğer	31	13

Ücretliler kesiminde dikkat çeken bir olgu, ücretlilerin hem mutlak değer olarak hem de oransal olarak payı hızla artarken bunların sigortalı ve kayıtlı olarak çalışanlarının sayısının son yıllarda azalmakta olduğudur. Bir başka ifadeyle, ücretli ordusu hızla artarken bunları kaçak çalıştırma eğilimi de hızlanmaktadır. Sayılarla ifade etmek gerekirse, 1980'de İstanbul'da ücretli sayısı 1 milyon 105 bin olarak saptanırken bunların 174 bini Emekli Sandığı çatısı altında kamu görevlisi görünüyordu.. Bu durumda SSK kapsamında olması gerekenler 930 bin dolayındaydı. Oysa aynı yıl İstanbul'daki sigortalı sayısı 583 bindi. Dolayısıyla 348 bin kaçak işçi bulunuyordu. 1990'a gelindiğinde ise 1 milyon 886 bin ücretlinin bulunduğu İstanbul'da Devlet Personel Dairesi verilerine göre 91 bin memur ve 116 bin emniyet görevlisi vardı, dolayısıyla Emekli sandığı kapsamındaki ücretli sayısı 217 bin dolayındaydı.. Bu durumda SSK kapsamında sayılması gereken nüfus 1 milyon 669 bindi. Oysa aynı yılın sigortalı işçi sayısı 1 milyon 107 bindi, böylece kaçak işçi sayısı 562 bine ulaşmıştı.

Kaçak işçilerin özellikle küçük işletmelerde istihdam edildik-

leri, ya da işlerin taşeronlara yaptırıldığı işkollarında yaygın olduğu gözleniyor. Tekstil, kayıt dışı istihdamın önemli olduğu bir sektör. 1990 başlarında bu alanda 341 bin ücretli görünmesine karşılık sigortalılar 194 bin civarındaydı. Bir diğer kayıt dışı istihdam sektörü de inşaat. Bu alanda da 1990 başlarında sigortalı sayısı 82 bin görünürken ücretli sayısı 208 bini buluyordu.

Kaçak işçi çalıştırarak vergi, sigorta primi ve çeşitli fonlardan kaçınan işverenler, bu yolla iç ve dış rakiplerine karşı bir maliyet avantajı sağlıyorlar, hızla artan işsizliği de sigorta isteyen işçilere karşı bir tehdit silahı olarak kullanıyorlar. Özellikle ihracatın lokomotif sayılan tekstilde rakiplere karşı rekabet gücü kazanmanın yolu olarak kayıt dışı istihdam neredeyse kurumlaşma eğiliminde. İstanbul ile ilgili işsizlik oranına ilişkin bilgi bulunmamakla birlikte, 1990'ların Türkiye'sinde kentlerdeki açık işsizlerle birlikte "eksik istihdam" edilenlerin oranı toplam işgücünün yüzde 21'ini buluyordu. Bu oranda bir işsizlik, çalışanları kaçak çalışma boyunduruğu altına almaya yetmektedir.

Özel sektörün, yani işverenlerin kalesi sayılan İstanbul, Türkiye'de işveren konumundaki nüfusun da en yoğun olduğu merkezdir. Kapitalist gelişmeyle birlikte kendi hesabına çalışan ara nüfusun oranı azalırken bu kesim ya ücretli emek çalıştırarak işveren sınıfına dahil olmakta ya da mülksüzleşerek ücretlilere dahil olmaktadır. Bu kutuplaşma en yoğun biçimde İstanbul'da yaşanmaktadır. 1990'da Türkiye genelinde her 1000 faal kişiden yalnızca 13'ü işveren konumunda iken, İstanbul'da bu oran binde 50'ye, yani ülke ortalamasının 3 katına ulaşıyordu.

1990'da 1 milyon 185 bin ücretliye karşılık 127 bin dolayında işverenin bulunduğu İstanbul'da işveren başına 14 dolayında ücretli düşüyordu. Bu oran Türkiye geneli için 1 işverene 9 ücretli şeklindeydi. Dolayısıyla İstanbul'daki işverenler görece daha büyük ölçekli işletmelere sahiptiler.

127 bin işverenin bulunduğu İstanbul, en büyük şirket gruplarının, holding kuruluşlarının da merkezidir ve bazı büyük gruplar, aileler onbinlerce ücretli çalıştırmaktadırlar. Örneğin, bunlardan Koç Grubundaki şirketlerde çalışan ücretli sayısı 1980'de 24 bin iken 1993'te 42 bini buluyordu. Sabancı Grubundaki ücretli istihdamı ise 1993'te 30 bine ulaşıyordu. Cam topluluğunda 20 bine, Çukur-

rova Grubunda yine 20 bine yakın çalışan vardı. Enka Grubu'nun 1990 başındaki istihdamı 15 bini, Dinçkök Ailesi'nin istihdamı da 10 bini buluyordu (4). Gerçi bu istihdamın hepsi İstanbul'a ait değildi ama bazı işverenlerin ulaştığı gücün göstergesi açısından sayılar önem taşıyordu.

Öte yandan, tarım dışı kesimlerde işveren oranı, özellikle "aile işletmesi" türü örgütlenmelerin yaygın olduğu ticaret kesiminde yükselmektedir. Söz konusu kesimde, Türkiye genelinde her 1000 faalden ancak 61'i işveren konumunda iken, İstanbul'da bu oran binde 92'ye yükselmektedir.

Küçük Girişimcilik ve Marjinal Sektör

İstanbul'da 1980'den 1990'a oransal payları azalsa da kendi hesabına çalışanlar, yani küçük girişimciler önemli bir ağırlıkta sayılırlar. Yine de imalat sanayiinde küçük girişimciliğin göstergesi olan "kendi hesabına çalışanlar" grubunun payı (% 16), yüzde 22.5 olan Türkiye ortalamasının altındadır. Ayrıca, son 20 yılın verileri, kendi hesabına çalışanların toplam İstanbul faal nüfusu içindeki payının azaldığını gösteriyor. Bu kesimin 1970'de toplam faal nüfusta yüzde 20 olan payı 1990'da yüzde 16'ya kadar düşmüştür. 1990'da Türkiye genelinde her 4 kişiden 1'i kendi hesabına çalışmakta iken, bu oran İstanbul'da yediye bir oranındaydı.

İstanbul'da kendi hesabına çalışanların çeşitli işkollarına dağılımı incelendiğinde, bunların daha çok küçük işletmeciliğin yaygın olduğu dallarda toplandıkları görülmektedir. 1990 verilerine göre, kendi hesabına çalışanların sayısı 400 bin 700'dü ve bunların 65 bini imalat sanayiinde idi. İstanbul imalat sanayiinde kendi hesabına çalışan bu 65 bin kişinin de 25 bini dokuma, 14 bini metal, 12 bini mobilya, 14 bini de diğer sektörlerde idi. Dokumacılıkta, konfeksiyon işinde "fason" çalışan ya da metal işlemede yine büyük kuruluşlara parça başı iş yapan üreticiler, tamirciler geniş küçük sanayi kesimini oluşturan işletmeler..

Ticaret kesiminde ise, ikili yapı çok daha belirgin. Bu kesimde de kendi hesabına çalışanların oranı (% 36), Türkiye ortalamasından (% 46) düşük olmakla birlikte, oldukça önemli bir düzeyde. Gerçi, faal nüfusun mesleğe göre bölünüşünde ancak büyük ölçekli ticaret kuruluşları ile geniş anlamda ticaret kesimi kapsamına giren ma-

li kurumların (bankalar, sigortalar gibi) gereksindiği "ticaret ve satış personeli" oranı yüzde 15 ile ülke ortalamasının (% 5,6) 3 katına ulaşmaktadır. Ama, bu grubun alt dökümünde "doğrudan işe bakan mal sahibi" yani küçük tüccar oranının yüzde 46'ya ulaşması, ticaret kesiminde küçük girişimciliğin ne denli yaygın olduğunu ortaya koyar. Kuşkusuz, ülkenin en önemli ticaret kuruluşlarının yönetsel merkezlerinin burada bulunması, ilin ülke çapında toplam ticaret etkinliklerinin odak merkezi olması ve ihracatın önemli bir yer tutması nedeniyle, İstanbul'da büyük ölçekli ticaretin payı önemlidir. İstanbul'un 1992'de 14.7 milyar dolara ulaşan Türkiye ihracatındaki payı yüzde 45.2 idi. Aynı şekilde 1992'de 22.8 milyar dolara ulaşan Türkiye ithalatında da İstanbul, yüzde 40.8'lik pay sahibiydi. Dış ticaretteki bu büyük pay, irili ufaklı bir dizi işletme ve onlara hizmet veren-yan sektörler, istihdam demek.

İstanbul faal nüfusunda her 5 kişiden 1'inin çalıştığı bu kesimin yarattığı işgücü talebinde, büyük işletmeler yanında, küçük ticaretin de yadsınmayacak bir yeri vardır. İstanbul'da küçük ticaret kesiminde, "marjinal etkinlikler" de önemli bir yer tutar. İstanbul'un göç hareketlerinin başlıca çekim merkezi olması, giderek büyüyen ve iş olanaklarını zorlayan bir nüfus yığılmasına yol açıyor.

TABLO:9 İSTANBUL'DAKİ KÜÇÜK GİRİŞİMCİLER

	1990	1980
İst Faal Nüfus(bin)	2540	1564
Küçük Girişimci(bin)	400	305
Küçük G. (%)	15.7	19.5
Tarım (Bin)	45	27
Maden	-	-
İmalat	65	60
El. Gaz	-	-
İnşaat	9	6
Top. Tic.	173	129
Ulaştırma	49	37
Finans	21	13
Top. Hiz.	30	27
Diğer	7	3

1990'da İstanbul nüfusunun yüzde 63'ünü, başka illerde doğmuş olup, İstanbul'da yaşamakta olanlar oluştuyordu. Ekonomisinin gelişkinliğine karşın İstanbul'da büyük çoğunluğu çalışma çağındaki olan bu nüfusa üretken alanlarda iş olanakları sağlanamıyor. Kaldı ki, 1970'lerden başlayarak, imalat sanayiinin içine girdiği durgunluk süreci, işgücü talebini olumsuz yönde etkiledi ve çalışma çağındaki nüfusun önemli bir bölümü, görünüşte küçük ticaret tanımına giren, ama, ekonomik açıdan verimi çok düşük (ya da sıfır) olan "marjinal etkinlikler"e kaymak zorunda kaldı. Kapsamı, sokak satıcıları, dolmuş kahyaları, otopark bekçileri, simitçiler, şerbetçiler, isportacılara dek genişleyen bu kesim, ticarete faal olanlar grubunu bir anlamda yapay biçimde şişiriyor. Ticaret kesiminde kendi hesabına çalışanların yüzde 36 gibi oldukça önemli bir orana ulaşmasına karşılık, küçük işletmeciliğin gereksineceği "yardımcı aile bireylerinin ücretsiz katılımı" bireylerinin payı, yalnızca yüzde 6 dolayında. Bu durum, ticaret kesiminde "kendi hesabına" çalışan küçük girişimcilerin hiç değilse bir bölümünün, yardımcı aile bireylerinin katılımını gerektirmeyen "marjinal işler"le uğraştığını düşündürüyor.

Sonuçlar, Eğilimler

1980 sonrasında Türkiye'nin dünya ekonomisiyle kurduğu yeni ilişkiler, yeni eklemlenme biçimlerinin etkilerini birinci derecede hissettirdiği İstanbul, üretiminin bileşiminde, nüfusunun tuttuğu işlerde ve toplumsal sınıfların birbirlerine karşı durumlarında önemli değişimler yaşıyor.

1980-1990 döneminde , İstanbul faal nüfusunun ekonomik ve sosyal niteliklerinde gözlemlenen değişimler ve ağır basan eğilimler şöyle özetlenebilir:

* İstanbul'un , hem nüfusta hem de milli gelirin bölgeler arasında dağılımı açısından payı artıyor. İstanbul, geleneksel ağırlığını "küreselleşme" sürecinde de artırıyor.

* İstanbul'da 1980'lerde , nüfusun daha çok bölümü çalışma yaşamına katılmış durumda. Genel katılma oranının yükselmesinde haneye gelir sağlamak için çocuk, kadın, yaşlı nüfustan çalışma yaşamına katılmanın artmış olmasının, legal ve illegal dış göçler sonucu faal nüfusun artmasının da etkisi var.

* İstanbul'da yaşayanlar sanayide daha fazla iş bulamıyorlar. Büyük sanayideki gelişme dinamiği İstanbul içinde zayıflamış görünürken küçük sanayi gelişimini sürdürüyor. Tekstil, İstanbul'un en çok gelişen sanayi dalı. Metal ikinci sırada. Ancak, toplam İstanbul faal nüfusunda sanayinin payı artmıyor. Yoksullaşan ve can güvenliği nedeniyle kırlardan İstanbul'a göçen nüfus İstanbul sanayiinde bulamadığı istihdamı diğer alanlarda arıyor.

* İstanbul'da faal nüfusun eğitim düzeyi Türkiye ortalamasının çok üstünde. İş sahibi nüfusun yüzde 40'ının en az ortaokul mezunu olduğu İstanbul'da eğitilmiş nüfus, ağırlıklı yeni dönemin gözde sektörü finans, ithalat-ihracat, modern ticaret, turizm alanlarında, toplum hizmetlerinde istihdam edilirken vasıfsız nüfus, büyüyen kentin imarıyla ilgili inşaat sektöründe ve ticaretin marjinal sektöründe faaliyet gösteriyor. Beklediği işi bulamayan eğitimsiz, vasıfsız göçmen nüfus, bir tür gizli işsizliğe tekabül eden sokak satıcılığı ile yaşamını kazanmaya çalışıyor.* İstanbul faal nüfusunda kendi hesabına çalışan oranı azalırken ücretli ve işveren kutuplaşması artıyor. İstanbul bir ücretliler kenti olma yolunda hızla yol alıyor. Her çalışandan üçü ücretli konumunda. Ancak ücretlilerin üçte biri kayıt dışı, yani kaçak çalıştırılıyor. Ücretlilerin sanayi nüfusundaki payının artmaması, büyük sanayinin kent dışına kayması, kaçak işçi çalıştırma eğiliminin hızlanması, taşaron sistemi, eve iş verme, kadın, çocuk, yaşlı çalıştırma, part-time çalıştırma gibi yeni birikim dönemine mahsus esnek çalışma yöntemlerinin yaygınlaşması, işsizliğin yoğun olması ve yedek işçi ordusunun iç ve dış göçlerle sürekli büyümesi, etkili bir işçi hareketinin gelişimini, sendikal hareketin güçlenmesini de engelliyor.

DİPNOTLAR

(1) İstanbul'un Türkiye içindeki büyüklük göstergeleri için bkz. Mustafa Sönmez, Grafiklerle 1990'larda İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, 1994, İST.

(2) Bu konuda merkezi Bonn'da bulunan Türkiye Araştırmalar Merkezi için bir araştırma yapan Dr. Nilüfer Narlı'ya göre, çalışma ve oturma izni olan yabancılar 1995'te 73 bindi, kaçak çalışan yabancıların sayısı ise, 4 milyon dolayında. Bu sayıyı inandırıcı bulmak kolay değil. Ancak, bunun dörtte biri bile geçerli olsa, olgu önemli. Ayrıntı için bkz. Ekonomik Forum, Sayı 4, 1995

(3) İstatistiklerle İstanbul Sanayi Odası'na Üye Kuruluşlarla İlgili Değerlendirmeler, 1992, İST.

(4) Mustafa Sönmez, Türkiye'de Holdingler: Kırk Haramiler, 1992, Arkadaş Yayınları, ANK.

İSTANBUL'DA RANT SAVAŞLARI

İstanbul, "taşı toprağı altın" kent olarak bilinegeldi. Bu deyimle anlatılmak istenen belki, İstanbul'un kentsel arsasının olağanüstü değerli olması kadar, kentin hep bir ekonomik merkez olması nedeniyle ticari kazanca oldukça müsait niteliği idi. Bu ikinci özelliği, İstanbul'un kentsel arsasının her dönem değerli olmasına yeterli bir neden oldu. Bununla beraber, İstanbul'un geleneksel coğrafi mekanı, yıldan yıla sürekli genişledi. Hem güneyden kuzeye hem de doğudan batıya bir büyüme süreci yaşandı. Bir zamanlar kentin geleneksel merkezi iş alanı olan Eminönü-Karaköy bölgesine uzak olan arsalar daha az değerli iken, kentin gelişmesi ve iş alanlarının başka bölgelere kayması, barınma alanlarının kurulması ile yeni değerler kazanmaya başladılar. Örneğin, daha 1940'lı yıllarda dut bahçeleri ile kaplı olan Mecidiyeköy, iş merkezlerinin 1960'lardan itibaren bu bölgeye taşınması ile 30 yıl içinde İstanbul'un en pahalı bölgelerinden biri oldu.

İstanbul nüfusundaki olağanüstü artış ve ekonomik faaliyetin aşırı yoğunlaşması, İstanbul arsasına olan talebi, bu da fiyatları oldukça yukarılara çekti. Nüfusun konut ihtiyacının yanı sıra, kurulan sınai ve ticari işyerleri için talep edilen arsa, bölgesine ve talebin yoğunluğuna göre fiyatları yukarı çekerken, İstanbul'da emlakın bir yatırım aracı olarak ilgi görmesi de spekülasyonu, aşırı değer artışını kamçılayan bir başka etken oldu. Öyle ki, özellikle bazı bölgelerde, arsa fiyatları her zaman, genel fiyat artışlarının üstünde seyredererek arsa sahiplerine ekstra kazançlar sağladı.

İstanbul arsasına tükenmeyen talep, bir yandan yeni arsaların "üretilmesi"ni, bir yandan da stoklanmasını çekici kıldı. "Üretim", ya henüz kentsel arsa haline gelmemiş, altyapısı ve imar hakları oluşmamış tarım topraklarını ucuz fiyatlarla almak şeklinde olurken, çoğu kez, kamuya ait arazilerin yağmalanması şeklinde ve/veya imara açık olmayan alanların politik baskılarla imara açılmasını sağlamak şeklinde gerçekleşti. Bu arada kentteki boş imar parsellerini kullanarak ya da eski yapıları yıkarak da arsa üretme yoluna gidildi.

Bizzat kamuya ait arsaların yağmalanması ya da kamusal altya-

pı sağlanarak değer kazandırılan arsaların kullanılmasından doğan rantların paylaşımı ve bu rantlara ortak olanların nitelikleri, arsaların bulundukları bölgelere, dolayısıyla getirilerine göre değişti. Özellikle büyük sermayedarlar açısından İstanbul'dan belli bölgelerde arsa sağlamak ve bu arsaların üzerine villa, yalı, lüks konut, iş-merkezi, alışveriş merkezi, lüks otel v.b. yapmak , bunun getirisinin iyice yükseldiği ve bu tür mekanlara, servislere talebin arttığı 1980 sonrasında görüldü. Dolayısıyla, 1980'lere kadar, daha çok orta boy spekülâtörlerin uğraştığı İstanbul kentsel arsasının spekülasyonu, 1980'lerden sonra , özellikle İstanbul'un küresel niteliğinde sıçrama yaşanan 1990'dan sonra, büyük sermayenin ilgi alanına girdi.

Kuşkusuz bu ifade, büyük sermayedarların 1980'lere kadar İstanbul'da arsa stoklamadıkları ve bundan büyük kazançlar sağladıkları anlamını taşıyor. Tersine, gerek İstanbul'da doğup gelişen gerekse 1950'lerde İstanbul'a yerleşen büyük sermayedarlar, birikimlerinin önemli bir tutarıyla arsa , emlak almayı ihmal etmediler. Özellikle 1942'deki Varlık vergisi ile 1954, 6-7 Eylül olayları sonrasında Rum, Ermeni, Yahudi azınlık işadamlarının gayrimenkullerinin çok düşük fiyatlarla Anadolu'dan gelip İstanbul'a yerleşen yerli tüccarca satın alınmasıyla, bu kesimin elinde çok önemli gayrimenkuller birikti. Gayrimenkul , tüccar-sanayici için hem kuracakları fabrikaların o günkü ihtiyacı için gerekliydi hem de gelecekteki genişleme yatırımları için stoku zorunlu bir girdiydi. Dahası, şirket aktiflerinde arsa, emlak bulundurmak, taşınmaz mallarının değerine göre kredi veren banka sisteminden daha çok kredi alabilmek için de gerekliydi. Üçüncü olarak gerek girdi sağlama konusundaki belirsizlikler, gerek üretilen malın tüketimindeki dalgalanmalar birçok sanayiciyi depolar kuracağı arsalar edinmeye zorlayageldi. Bu da arsaya olan gereksinimi artırdı. Ancak, sanayicinin bu dönemlerdeki arsaya ilgisi, ondan spekülâtif karlar sağladığı, üzerine lüks konut ve otel, işmerkezi yaparak bina rantı elde ettiği 1990'lardaki saiklerden farklıydı. Bir anlamda , söz konusu dönemlerde büyük sermayenin gayrimenkule yatırımını, ödemek zorunda kalabileceği maliyetleri en aza indirmek kaygusu olarak ifade edebiliriz. 1970'lerin sonlarına değin, büyük sermayedarlar için en karlı yatırım alanı, öncelikle korunan iç pazara dönük sanayi üretimi idi. Sanayi ürünlerinin üretiminden, iç ve dış ticaretinden daha çok kazanç olanak-

ları önplandaydı. Oysa, 1980'ler ve 1990'lar, artık eldeki arsanın üzerine lüks konut, otel, iş merkezi v.b. inşa ederek büyük paralar kazanma ve yine büyük karlar sağlamak için yeni arsalar, emlaklar edinmek zamanıdır.

Yeni dönemde, holdingler için İstanbul'da Boğaziçi, ormanlık alanlar, temiz kalmış su havzası bölgeleri lüks konut yapımı için rağbet gördü. Merkezi iş alanlarında çok katlı , ultra modern binalara, plazalara uygun arsaların temini, genişletilmesi ve bu arsalarla çok katlı inşaatların yapılması için kamu otoritelerinin ikna edilmesi yine holdinglerin başlıca uğraş alanları oldu. Bunlara bir de İstanbul'un tarihi, kültürel binalarının restorasyon taahhüdü ile ele geçirilmesi uğraşı eklendi.

Büyük sermayenin, lüks konut, işmerkezi-otel inşası , işletilmesi ve kültürel-tarihi mekanların restorasyonu ile rant sağlama hedefleri hem yerel yönetimlerin hem de merkezi idarenin bir dizi yasal düzenlemesini gerektirecekti. 1980 sonrasında kurulan ANAP hükümeti, yönelimleri ve ekonomik politikaları itibarıyla büyük sermayenin istediği yasal düzenlemeleri, çoğu kez Anayasa'yı da çiğnemek pahasına yerine getirirken İstanbul'un rantına artık büyük balinaları da ortak etmişti. Aynı bağlamdaki yasal düzenlemelerin, kısmen bazı gecikondulu nüfusa, ama esas olarak büyük sermaye dışı rantçı kesime yaradığını da teslim etmek gerekir.

1980 sonrasında büyük sermayenin İstanbul rantından aslan payları almasına olanak sağlayan düzenlemeler şu başlıklar altında özetlenebilir:

Ormanlar ve Su Havzalarında Spekülasyon

12 Eylül döneminde başlayan ve ANAP sonra da DYP-SHP iktidarlara döneminde süren bir uygulamayla , İstanbul'un Nazım Plan disiplininin çıkarılması , orman, tarım alanları ile koruma altındaki su havzalarının spekülasyonunun yaygınlaşmasında önemli bir rol oynadı. 29 Temmuz 1980'de onaylanarak yürürlüğe giren Nazım planı, İstanbul'un Marmara Denizi'ne paralel olarak doğu-batı ekseninde ve çizgisel şekilde büyümesini öngörüyordu. Pendik-Küçükçekmece arasında uzanan yaklaşık 100 kilometrelik metropoliten bölgenin temel toplu ulaşım aksı da Haydarpaşa ve Yenikapı istasyonlarından denizyolu bağlantısıyla bütünleştirilecek demiryolu şe-

bekesiyle tasarlanmıştı. Öte yandan aynı nazım plan, Asya yakasında Üsküdar bölgesi , Avrupa yakasında ise Beyoğlu- Şişli -Beşiktaş bölgesi ve Haliç çevresi dışında kentin kuzey kesimlerini iskan dışı bölge olarak ayırmıştı. Böylece bu bölgelerdeki içme suyu havzaları, tarım alanları ve orman bölgelerinin korunmasını, İstanbul'un kentsel gelişmesinin diğeri önemli temel ilkesi olarak belirlemişti. Kuzeyde korunan bölgelerin arasında bir doğal ve kültürel aks oluşturan Boğaziçi ise yine hem nazım plan yönlendirilmeleriyle, hem de özel yasa ve nazım plana bağılı alt plan kararıyla bir SİT alanı olarak ayrıca koruma altına alınmış , düşük yoğunluklu iskan ve bununla dengeli bir bütünleşme gösterecek kültür, dinlence, gezi bölgeleri tasarlanmıştı.

12 Eylül `den sonra İstanbul Nazım Plan Bürosu'nun lağvedilmesi, yasal olarak onaylı konumda bulunmasına karşın 1/50.000 ölçekli Metropoliten Alan Nazım Planı'nın da uygulamadan fiilen kaldırıldığı bir sürecin başlamasına yol açtı. Bu süreç 1984'te ANAP'lı belediyeleri işbaşına getiren seçim sonrasında hızlandı. Nazım planında kuzeyde yeralan tarım ve orman arazileri, 1986'dan sonra "bölgesel imar planları" ve "islah imar planları" uygulamalarıyla 1980 onaylı nazım plana aykırı olarak parça parça yapılaşmaya açıldı. Özellikle Sarıyer-Kilyos bölgesinde Zekeriyaköy, Demirciköy, Uskumruköy gibi kırsal yerleşme bölgelerinde hızla yaygınlaştırılan bu uygulamayla, daha önce imar kısıtlaması bulunduğundan parasal değeri de düşük olan yeşil alan niteliğindeki araziler , birkaç yıl içinde olağanüstü değer artışı sağladılar. Özellikle Koç Grubuna ait Garanti-Koza İnşaat, bu bölgede 25 bin kişinin yaşayacağı 6 bin villa-konut yapımla en büyük yatırımı gerçekleştirdi.

Ormanların, tarımsal arazilerin ve Boğaziçi'nin lüks konut , villa inşaatı için imara açılması, Sarıyer'i, rant yolsuzluklarının, skandallarının odağı haline getirdi. Yine Sarıyer yöresinde, bu kez SHP'li Sarıyer Belediye Başkanı İhsan Yalçın'ın döneminde 1990'da başlanan ve 1991'de sonuçlanan "bölgesel planlama" çalışmalarıyla Boğaziçi Yasası'nın , gerigörünüm ve etkilenme bölgeleri için öngördüğü yapılaşma oranlarının çok üzerinde yeni imar hakları getirildi ve son kalan tarım alanları da "iskan bölgesi" olarak spekülasyona açıldı. Sözkonusu alanlardaki arazilerin büyük mülkiyetler halinde bulunduğu için, bu düzenlemeden, villa siteleri projeleri olan

holdingler yararlandı. 1991 planlarında da bölgesel spor alanı, yeşil alan olarak ayrılan yerler, yine villa inşaatına dönük iskan alanları haline getirildi.

Nazım plan kavramının delinerek İstanbul'un yaşam kaynaklarının imara açılması, orman ve tarım arazilerinden sonra su havzaları bölgelerinde de sürdü. Su havzası bölgelerindeki arsa yağmasında hem büyük sermayenin hem de gecekondu mafyasının izine rastlanıyor. Büyük sermaye daha çok Büyükçekmece Gölü içme suyu havzasında tesis ve prestij yatırımlarına yöneldi. Bu bölgede daha önce imara yasaklanan tarım alanları, lüks villa siteleri , toplu konut uygulamaları, serbest bölge, özel üniversite kampüsleri, özel havaalanı girişimleri , değişik amaçlarla yapılaşmaya açılmıştı. Alarko'nun Alkent 2000 projesi 284 villanın yapımını öngörüyordu. Büyükçekmece Gölü ve içme suyu kaynağını oluşturan havzadaki araziler, yasal olarak imara kapalı bölge içinde kalmalarına karşın, nâsılsa imar hakkı çıkar beklentisiyle , İstanbul'un en hızlı ve yüksek oranlarda değer kazanan mülkleri arasına girdi.

Su havzaları, büyük sermaye tarafından olduğu kadar, gecekondu mafyasınca da talan edildi. Asya yakasında Ümraniye, islah imar planlarıyla kentleşirken Ömerli Barajı'nı besleyen ormanlık alanlar "kaçak kent" olarak tanımlanan Sultanbeyli'deki spekülasyonun başlıca yeni kazanç alanı oldu. Elmalı Baraj Gölü çevresindeki arazilerde gerçekleşen kaçak yapılaşma bu kaynağın hızla kirlenmesine yol açtı. Avrupa yakasında Alibeyköyü Barajı çevresinde aynı spekülasyon yaşandı.

Boğaziçi'nde spekülasyon

Doğal ve tarihsel zenginliklerle donanmış Boğaziçi, koruma amaçlı imar kısıtlamaları nedeniyle yapı fiyatlarının her dönem yüksek olduğu bir bölge olageldi. 1970'lere değin, etkin koruma önlemleri bulunmayan ve belli oranlarda yapılaşma olanakları sağlayan imar planları ile , yönetmelikleri ile çarpık yapılaşmayla bozulan Boğaziçi, ilk kez 1974'te Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kararıyla SİT alanı ilan edilmişti. 1980'de onaylanan İstanbul Nazım Planı da Boğaziçi'ne özel koruma kuralları getirmişti. Bütün bu önlemlere karşın kaçak yapılaşmadan kendini kurtaramayan Boğaziçi'ne 1980 sonrasında 12 Eylül yönetiminde de yeni bir koruma çerçevesi geti-

rildi. Boğaziçi yasası, yasayla eşgüdümlü Boğaziçi koruma planı ve bölge için özel bir koruma kurulu , özel bir imar müdürlüğü , bu yasal örüntünün temel elemanlarıydı. SİT alanı büyüklüğü 6 bin 115 hektarı Anadolu yakasında , 5 bin 155 hektarı Rumeli yakasında olmak üzere toplam 11 bin 270 hektar olan Boğaziçi, alınan tüm önlemlere rağmen, kaçak yapılaşmadan kurtulamıyor. 1985'te , yani ANAP'lı Bedrettin Dalan'ın belediye başkanlığı sırasında , İmar Yasası'nda yapılan değişiklik, Boğaziçi'nin öngörünüm bölgesinde yüksek oranda yapılaşmaya yeşil ışık yakınca, bölge, büyük holdinglerin inşaat şirketlerinin hücumuna uğradı. Boğaziçi Yasası ile koruma planları ve SİT kurallarına aykırı olarak öngörünüm bölgesinde yüksek oranda yapılaşma hakkı getiren bu düzenleme, 11 Aralık 1986'da Anayasa Mahkemesi'nce iptal edildi. Ancak kararın Resmi Gazete'de bilinçli olarak 126 gün geciktirilmesi, bölgenin talanı için gerekli ruhsatların büyük holdinglerce alınması için yetti de arttı bile. Geciktirme süresi içinde 979 villaya ruhsat verildi. İptal kararı öncesinde ruhsat alınan villa sayısı ise iki yılda sadece 356 idi. Başka bir deyişle Boğaziçi'ne yasal olmayan tarzda verilen 1335 villalık ruhsatın dörtte üçü, ANAP'ın bilinçli oyalaması sayesinde dağılmıştı.

Sözkonusu dönemde Sarıyer'den Beşiktaş'a Beykoz'dan Üsküdar'a kadar dağıtılan 1335 villa ruhsatı alanlar içinde ANAP'a yakınlığı ile tanınan Soyak İnşaat 178 ruhsatla, Uyum villalarının müteahhidi Acarlar 136 ruhsatla , ünlü politikacı ve işadamlarının kooperatifi Uyum 86 ruhsatla ilk sıraları almışlardı. Boğaziçi'nin rantını paylaşan diğer isimler ve ruhsat sayıları şöyleydi: Alarko(64) , Kaval(62), İstanbul Belediyesi (62), Mesan (57), Üstay (56), Özay (53), Tatlıcı (52), S. Temel (47), Hattat (29), Ümit Kooperatifi(28), Otaş (22), Tekser (21), Belde(18), Cengiz Ulucan(16), Koray(15), Polat (15), Eliyeşil(15). E.Aksoy(14), Kastelli(13), Uğurcan Elmas (12), diğerleri (63).

1994 ortalarında Boğaziçi İmar Müdürlüğü'nce verilen bilgilere göre, 1984-1994 arasında Boğaziçi'nde 3 bin kaçak yapı inşa edilmişti. Bunların 1300'ü için yıkım kararı çıkmış ancak bunlardan ancak 100 tanesi için uygulamaya geçilmişti. . Ne var ki, bu resmi rakamların dışında bir de kayıtlara geçmeyen kaçak inşaatlar vardı. Boğaziçi'ndeki son 10 yılın kaçak yapı bilançosunu 10 bin olarak

verenler de vardı. Özellikle , seçimler öncesinde Boğaziçi'nin gecekondu kesimlerinde yoğun inşaat faaliyetlerine başlanıyordu. 1994'te iş başına gelen Refah Partisi'yle beraber Boğaziçi İmar Müdürlüğü'ne getirilen Mevlüt Karataş, sadece 1994 Mart yerel seçimleri arifesinde Boğaziçi'nde 750 kaçak yapı inşa edildiğini belirtiyordu.

Turizmi Teşvik Yasası'nın Sundukları

Büyük sermayenin İstanbul'un kentsel rantlarına ortak edilmesini sağlayan en önemli düzenlemelerden birisi de 12 Mart 1982'de çıkarılan Turizmi Teşvik Yasası oldu. İstanbul'un bir dizi mutlak koruma altında tutulması gereken doğal ve kültürel çevre değerleri 2634 sayılı Turizmi Teşvik Yasası ile birer yatırım alanı haline getirildi. Bu yasa, özellikle İstanbul'da nazım plana aykırı, ayrıcalıklı imar haklarının, hükümet kararıyla güvenceye bağlandığı bir süreci başlattı. Bu sürecin çarpıcı örnekleri, sadece bazı bölümleri otel olarak planlanan, ancak turizm merkezlerindeki özel , yüksek yapılaşma olanakları da sonuna kadar kullanılan "turizm ve iş merkezleri" binaları oldu. Sadece 1984-1991 arasında bu yasa ile İstanbul'da 40'a yakın yer, bazıları "arsa " ölçeğinde, bazıları ise "imar adası" ve "bölge" ölçeğinde olmak üzere , Bakanlar Kurulu kararıyla "turizm merkezi" olarak ilan edildi. Bir kısmı Boğaz'ın ya da Marmara'nın kıyısında bulunan, bir kısmı Boğaz köprüleri ve çevre yollarına yakın Levent-Maslak aksında yer alan, dolayısıyla hızlı ulaşım olanaklarını kullanan bu "talihli alanlar", imar hak ve koşulları açısından kentin o bölgesine ait yürürlükteki nazım ve uygulama imar planlarının kapsamı dışına çıkarılabiliyor, arsa sahipleri ve yatırımcılara olağandışı yoğunlukta inşaat yapma olanağı sunuyordu.

Bugün, İstanbul'daki hemen tüm kentsel değerlerin canına okuyan Park Otel, Gökkafe, Ataköy Galleria, Sabancı Center, Çırağan, Hyatt Regency, BJK Plaza, Ramada, Polat Rönesans , Conrad, Swisshotel, Sultanahmet, Grundig-Cevahir, Nova-Baran , Maslak'taki "plaza" ya da "center" adı verilen yüksek binalar, işte bu süreç içerisinde, arsaları turizm merkezi yapılan yatırımların "turizm ve iş merkezi" tanımlamasıyla yükselme olanağı elde ettiler. Başka bir ifadeyle, Turizmi Teşvik Yasası, İstanbul'a salt kentin turistik değerlerini yok eden bir uygunsuz yapılaşma getirmekle kal-

madı, büyük holdinglere kent toprakları üzerinde yüksek spekülasyon ve imar yoluyla büyük kazançlar elde etmenin yasal dayanağını sundu.

Gerek orman, tarım arazilerini imara açarak, su koruma havzalarında yapılaşmaya göz yumarak gerekse, yüksek binaların yapımına olanak sağlayan teşvik yasaları kullanarak, iktidarlar, büyük sermayedarların 1980'li ve 1990'lı yıllarda kent rantlarından büyük paylar almaları için gerekli kolaylıkları sağladılar. Türkiye'nin önde gelen tüm büyük holdingleri, şu veya bu oranda bu rant sektörüne girip payını alırken, özellikle ANAP'a partisel yakınlığı olan gruplar bu rant paylaşımından daha fazla yararlandılar.

Nüfusu 10 milyona merdiven dayayan İstanbul'daki ranta hücum sürecinden bazı küçük ve orta mülk sahipleri de belli ölçülerde yararlandılar. Boğaziçi bölgesinde, su koruma alanlarında, orman ve tarım arazilerinde kaçak yapılaşma, özellikle seçim arifeleğinde, iktidarların popülist yaklaşımları sonucu göz yummalarla hızla arttı. Bu ranttan dilim kapma süreci bazı gecekonduculara yaradığı gibi, gecekondu mafyasını da ilhva etti. Özellikle son yıllarda yapılan araştırmalar kitlesel göçün yarattığı gecekondulaşmanın arsa ve arazi gereksinmesinin, eskiden olduğu gibi, fiili işgal ile değil doğrudan satınalma yoluyla karşılandığını göstermektedir. DPT'nin 1992'de yaptığı bir araştırmaya göre, İstanbul gecekondularının yüzde 96'sı kamu arazileri üzerinde yer almaktadır. Bu gecekondu sahiplerinin ancak yüzde 18'i araziyi kendi işgal ederek sahiplenirken yüzde 78'inin, daha önce çeviren ve elkoyan başka kişilerden satınaldıkları saptanmıştır. Aynı araştırmanın diğer verileri, İstanbul'da salt gecekondu bölgelerindeki kamu arazileri üzerindeki yasadışı yöntemlerle gerçekleştirilen arsa spekülasyonunun yarattığı haksız kazancın 1990 fiyatlarıyla , 45-50 trilyon liraya tırmandığını göstermektedir.

Kamuya ait kentsel arsalar, gecekondu yaparak faydalanma, bazı kesimler için ,özellikle 1970 sonrasında barınma amacının ötesine taşı, gelir getirici bir faaliyet halini aldı. İstanbul'a göçedenler ve gecekondu kiralda yaşayanlar başını sokacak bir gecekonduyu inşa etmek için fırsat, özellikle bir seçim arifesini kollarken, gecekondu olanlar da mevcut binalarına yeni katlar çıkarak genişlemenin olanağı peşindedirler. Bu genişleme sonucu ortaya çıkacak

mekan ya ailenin diğer fertlerinin barınma ihtiyacına hizmet edecek ya da kiralık konut olarak gelir getirecektir. Ama sonuçta, İstanbul büyümeye devam etmektedir ve rant kollama küçük ve orta mülk sahiplerinin, hatta mülksüz yeni kentlinin ilgi alanındadır.

Kamu arazisinin açık işgaliyle inşa edilen gecekonduunun önünün alınamamasında , yasaların caydırıcılığındaki yetersizlik kadar sıklık çıkarılan imar afları da etkili olageldi. Her 5-10 yılda bir , özellikle bir seçim öncesinde çıkarılan imar afları , kamu arsasının işgali ve üzerine gecekonduların yapımını neredeyse özendirdi. İlk 1949'da çıkarılan gecekondular affı, o sırada sayıları henüz 5 bin olan gecekondulara meşruluk getirmişti. 1949 affını 1953, onu da 1963 affı izledi. 1966 yeni bir afla beraber islah imar planı uygulamasını da getirerek, bu bölgelere , ileride belediye hizmetleri getireceğinin sinyallerini verecekti. 1976'da yeni bir gecekondular affı gündeme geldiğinde İstanbul'daki gecekondular sayısı 190 bine ulaşıyordu.

1983 `te, yani 1984 yerel seçimlerinden önce , kabul edilen 2805 sayılı yasayla ise Haziran 1981'e kadar yapılan gecekondular affedildi. Bu yasa, önceleri Boğaziçi alanındaki gecekondulara af kapsamı dışında tutuyordu. Aynı yıl çıkarılan 2960 sayılı yasayla Boğaziçi alanındaki gecekondular da af kapsamına alındılar. Bu yasanın uygulanmasındaki zorlukları azaltmak için 1984'te 2981 sayılı bir başka af yasası çıkarıldı. Bu yasa, başlangıçta sadece gecekondulara af sağlıyor ve tapu sahibi olmalarını kolaylaştırıyor gibi görünse de, uygulamada, yönetmelikler yoluyla, çok önemli bir nitelik değişmesine yol açtı, gecekondular sahiplerine, kendi parselleri üzerinde 4 kata kadar bina yapma hakkı veren bir hüküm getirdi.

Öte yandan, kamusal arazilerin işgalini ve arsa spekülasyonunu bir tür özendiren başka bir uygulama "islah imar planları" uygulaması oldu. Af kapsamına giren kaçak yapıların oluşturduğu bölgelerde sözkonusu gecekonduları koruyarak bu yapıların bulunduğu arsalarla ek imar olanakları sağlayan ve en önemlisi de aynı bölgelerdeki henüz yapılaşmamış arsalarla da imar hakkı tanıyarak, bölgenin "planlı" hale getirilmesini amaçlayan bu uygulama , arsa yağması ve spekülasyonunun en güçlü yasal dayanaklarından biri oldu. Kartal, Pendik, Ümraniye, Üsküdar, Beykoz, Sarıyer, Şişli, Gaziosmanpaşa, Bayrampaşa, Zeytinburnu, Bakırköy, Bahçelievler, İkitelli, Küçükçekmece, Avcılar, Büyükçekmece gibi kentin gelişme gösteren tüm

ilçelerinde , birçok bölge 1986-1993 arasında islah imar planlarıyla imara açıldılar. Dolayısıyla, bu tür bir uygulamayı bekleyerek arsa kapatan spekülâtörler, bir anda imar hakkı verilmiş arsalardan olağanüstü rantlar sağlamış oldular.

Özetlemek gerekirse, İstanbul, özellikle 1980 sonrasında artan nüfusun etkisiyle ve küreselleşmenin sunduğu kazanç fırsatlarının özendirmesiyle yoğun bir " kentsel araziye hücum" süreci yaşamış bulunuyor. Kamu arazilerinin, ormanların, su havzalarının ve İstanbul'un tarihsel zenginliklerinin yağmalandığı bu süreçte kentsel rantlardan aslan payını büyük sermayedarların aldığı bir dönem başlamış görünüyor.

İstanbul'da kent arsalarının fiyatları yükseldikçe büyük sermayenin , 1980 öncesinden farklı olarak, İstanbul rantına daha çok göz dikeceği söylenebilir.

1980 öncesinde gecekonduların genişlemesine büyük sermaye kayıtsızdı. Kamu arazisinin işgaliyle kurulan bu konutlarda oturanlar, sanayiye yoğunlaşmış büyük sermayenin ihtiyaç duyduğu işgücünü oluşturluyorlardı. İşgücünün barınma ihtiyacını bu yolla sağlamış olması, işçinin ve ailesinin geçim maliyetini aşağı çeken , ona kendisini güvenlikte hissetmesini sağlayan bir uygulamaydı ve sermaye kesiminden zımnın onay görüyordu. O dönemde kamu arazilerinin işgaliyle kurulan gecekondular, sanayinin işgücünü, dolayısıyla maliyetleri ucuzlatıcı bir işlev görüyordu. Bu dönemde ise sanayi yavaş yavaş kent dışına taşınırken, kentin merkezlerinde kalan eski fabrikaların arsaları kadar, onları çevreleyen gecekondular ve arsaları da artık çok değerli. Büyük sermaye, eski fabrika arsalarına gökdenler dickerken ilk kuşak gecekonduların mülkiyetinde kalmış çevredeki arsalarla da hayıflanıyor. Holdinglerin, hiç olmazsa bundan sonra , özellikle Boğaziçi'ndeki , orman alanlarındaki kamusal arsaları gecekondularla paylaşmamak konusunda daha muhteris davranmaları beklenebilir. Hatta yüksek gelir grupları için yapılmış, özel korumalı , steril villa sitelerine hasbelkader komşu kalmış gecekondular bölgesi sakinlerine "İstanbul'un siyahları" gözüyle bakmak ve mümkünse onları oralardan uzaklaştırmak yolları daha çok aranacaktır.

Bir yandan İstanbul'daki kamu arsalarını, "özelleştirme" v.b. yollarla varlıkları arasına katmaya başlayan büyük sermaye, konut

sektörüne daha büyük çaplı girdiği ölçüde, yükselen bir ivmeyle küçük ve orta mülk sahiplerinin önüne düşen rantlara da bundan sonra kıskançlıkla bakabilir. Bu da İstanbul'un, bu iki kesim arasında giderek kızışacak bir rant kavgasına gebe olması anlamına geliyor.

GECEKONDU OLGUSU VE İSTANBUL

Gecekondu, Türkiye'nin toplumsal dokusunun 1950 sonrasında ayrılmaz bir ögesi. 1950'lerden 1990'lara , yarım yüzyılda , hem biçim hem de nitelik değişikliğine uğrayan gecekondu olgusu, başlardaki, dar gelirlinin barınma gereksinmesinin başat özelliğinden farklılaşarak, büyük kentin, özellikle de İstanbul'un rantına ortak olmanın aracı noktasına geldi. Gecekonduyunun 50 yıllık tarihi, başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerin geçirdiği evreler hakkında da önemli kesitler sunuyor.

Gecekondu, özellikle 1950 sonrasında, büyük kentlere göç etmiş düşük gelirli grupların konut gereksinmesini karşılayan bir konut arzı biçimi oldu. Hızlanan kentleşmenin gerektirdiği sayıda konut arzı gerçekleşmeyince, toplumun meşru gördüğü kanallar içinde barınma sorunu halledilemeyince, gecekondu, çözüm olarak kendisini dayattı. Geride 50 yılı bırakan gecekondu olgusu, bazı nitelik değişikliğiyle yine Türkiye'nin gündeminde. 2000'e doğru , kentleşme bütün hızıyla yol alırken gecekondu olgusu da Türkiye gündemindeki önemini koruyacak.

Bugüne kadar İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyük kentlerde kendisini ağırlıklı hissettiren gecekondu olgusu, artık, Bursa, Adana, Antalya, Mersin, Erzurum, Kayseri, Gaziantep gibi yeni büyük kentlerde de bir sorun olarak varlığını hissettiriyor ve çözümler bekliyor.

Gecekondu olgusu ortaya çıktığı yıllardan günümüze kadar sürekli olarak nitelik değiştirdi. Birinci kuşak gecekonducular, önce büyük ölçüde hazine toprakları üzerinde kurulurken ikinci ve üçüncü kuşaklar hisseli tapulu alanlarda gelişti. İlk gecekonducular, daha çok, tek katlı, derme çatma, kullanılmış malzemelerden, kısmen de olsa gecekondu sakinlerinin kendi emekleriyle, bazen dayanışmayla yapılırdı. Bunlar, zaman içinde nitelik değiştirdi, çok katlı apartmanlar halinde, kaliteli malzemelerle, piyasa mekanizması içinde inşaat işçisi ve usta kullanılarak inşa edilmeye başlandı.

Geleneksel gecekondu, daha yapım sırasında kullanılmaya başlanan gecekonduudur.. Yani, gecekondu, yapılıp bittikten sonra

içinde yaşanan bir konut olmaktan çok, içinde yaşanırken geliştirilen bir konuttur. Ama her zaman imar düzenlemelerinin dışında kalan bir yapılaşmadır. Bu nedenle de varlığını, genellikle bir seçim öncesinde gecekondu affı çıkıncaya kadar, siyasi etkilerle, rüşvetle ya da gecekondu mafyalarına verilen haraçlarla sürdürmeye çalışır. Gecekonduyunun belli bir süre için de olsa varlığını bu biçimde korumak zorunda olması, uzantıları tapu idaresinde, belediyede, politik partilerde ve mafyada bulunan bir sektörün yaratılmasını da beraberinde getirdi. Gecekondu, kendisi, kent rantına ortak olan bir kurum haline gelirken, gecekondu sahibi ile birlikte, ondan çıkar sağlayanlar da rantın ortakları arasına katıldılar. Büyük kentlerin rantı büyüdükçe, sektör ve bu sektörden çıkar sağlayanlar için olgunun kendisi daha çok önem kazandı ve kentleşmenin daha çok hızlanacağı gelecekte de önemini koruyacak.

Gecekondu Tarihi

Gecekonduyunun Türkiye'de yaklaşık 50 yıllık bir tarihi var. Ülkemizde konut istatistikleri yetersiz olduğu için gecekondu sayıları hakkında da sağlıklı bilgiler bulunmamaktadır. Ancak, 1950'lerden bu yana yapılan saptamalar, toplam konutların en az beşte birinin gecekondu hüviyetinde olduğuna işaret ediyor. Prof. Dr. Ruşen Keleş'e göre , 1960 başında sayıları 240 bin olan gecekondu sayısı 1965'te 430 bini, 1970'de 600 bini, 1980'de 1.150 bini, 1990'da ise 1 milyon 750 bini bulmuştu. 1993'te Türkiye'de konut sayısı 11.5 milyon olarak saptanmıştı. Gecekondu oranının en iyimser tahminle, geçmiş on yıl başlarında olduğu gibi yüzde 20 olması halinde, gecekondu sayısının iç göçlerin büyük ivme kazandığı 1990'dan 1995'e hızla arttığını ve 1995'te gecekondu sayısının en az 2 milyon 200 bini bulduğu sonucuna ulaşabiliriz. Yine Prof. Keleş'e göre, gecekonduya yaşayan nüfus, 1955'te toplam kentli nüfusun yüzde 4.7'sini oluşturan 250 bin kişi iken 1970'de 3 milyona, 1990'da ise kentli nüfusun yüzde 33.9'unu oluşturan 8 milyon 750 bine ulaştı. Gecekonduya 1995'te oturan nüfusun 13 milyonu bulduğu, bunun da 37.8 milyon olan kentli nüfusun en az yüzde 34'ünü oluşturduğu genel kabul gören bir tahmin. Bu da genel bir ifadeyle, kentteki her üç kişiden birinin gecekondu nüfusa ait olduğu anlamını taşır.

Gecekonduların en çok yoğunlaştığı üç büyük kent İstanbul, Ankara ve İzmir'dir. Dolayısıyla gecekondu tarihi, bu kentlerin imar tarihlerinin kesitini verir aynı zamanda.

İstanbul'daki gecekondu sayısı ve buralarda yaşayan nüfus konusunda ifade edilen rakamlar her zaman birbirini tutmaz. 7 Haziran 1994 tarihli TBMM İstanbul Araştırma Komisyon Raporu'nda İstanbul'daki konut sayısı 1 milyon 300 bin olarak ifade edilirken bunların 138 bininin gecekondu, 112 bininin de "imara aykırı yapılar" olduğu ifade ediliyordu. Bu iki kategori arasındaki farkı ifade etmeyen TBMM üyeleri raporlarında İstanbul nüfusunun yüzde 60-70'inin gecekondu ve kaçak yapılarda oturduğunu ifade etmekteydiler. 1994 yılında, sözkonusu rapor İstanbul'un nüfusunu 11 milyona yakın olarak ifade ediyordu. Bu durumda gecekondu ve kaçak yapılarda yaşayanların, toplam İstanbul nüfusu içinde en az 5-6 milyonluk bir kalabalığa ulaştığı söylenebilir. Bu da yukarıdaki tabloda ifade edilen 13 milyonluk gecekondu nüfusun neredeyse yarısıdır.

TÜRKİYE'DE GECEKONDU VE GECEKONDULU NÜFUS

Yıllar	Gecekondu (Bin)	Gecekondu/ Toplam Konut (%)	Gecekondu Nüfusu (Bin)	Kentli Nüf/ Gec. Nüfus (%)
1955	50	4.8	250	4.7
1960	240	16.7	1 200	16.4
1970	600	22.9	2.150	22.9
1980	11150	21.1	5.750	26.1
1990	1750	22.0	8.750	33.9
1995 (*)	2200	22.0	13.000	34.0

Kaynak: 1990'e kadarki veriler, Prof.Dr.Ruşen Keleş,
Kentleşme Politikası, s.383, 1995 verileri tahmin

İstanbul'da 1950 öncesinde, bugünkü anlamda gecekondu yoktu ama resmi istatistiklerde "barakalar" diye sınıflandırılan teneke evler vardı. Ama bunların sayısı sınırlıydı. Bu barınakların kitle olarak gelişmesi ve gecekondu adını alması 1940'ların ikinci yarısı ve 1950'lerde oldu. İstanbul'da ilk gecekondu yoğunlaşması

1946'da Kazlıçeşme-Zeytinburnu'nda başladı. Mart 1949'da İstanbul'da sayıları 5 bine ulaşan gecekonduların 3.200'ü bu yörede toplanmıştı. Aynı tarihte Mecidiyeköy'de 200, Yıldız'da 200, Şişli'den Hürriyet-i Abide Tepesi'ne kadar uzanan sahada 100 gecekondu bulunuyordu. Ayrıca Kasımpaşa'da 50, Eyüp'te 50, Çarşamba'da 50 kadar gecekondu yapılmıştı. Karagümrük'te biri 20, diğeri 30 evlik iki küme halinde 50, Şehremini'de 15 gecekondu vardı. Ayvansaray, Kumkapı ve Anadolu yakasında Paşabahçe-Beykoz arasında ve Çamlıca taraflarında da gecekondu gelişmeye başlamıştı.

Bu ilk gelişmeler ile birlikte, gecekonduyunun iki niteliği ortaya çıkmaya başladı. Birincisi, İstanbul'da gecekondu alanlarının oluşumu sanayinin yer seçimi ile yakın ilişki içindeydi. Zeytinburnu-Kazlıçeşme dericilik ve dokuma sanayinin, Ayvansaray'dan Eyüp'e kadar uzanan alan dokuma, tütün-içki ve lastik sanayinin, Mecidiyeköy Bomonti-Feriköy bira, dokuma ve çikolata fabrikalarının, Beykoz-Paşabahçe ise Sümerbank Kundura ve şişe ve cam fabrikalarının, İstinye, Tersane ve Koç ailesinin kurduğu fabrikaların yakınındaydı. Bu alanlardaki gecekondu bölgedeki sanayiye işgücü sağlıyordu. Ya da bu işyerlerine işçi olarak girenler, tesislerin hemen yakınlarına gecekondu kurarak barınma sorunlarına en ucuz çözümlü üretiyorlardı. Hem işe yakınlıktan dolayı işvereni işgücünü taşımak gibi bir sorundan kurtarması, hem de barınma sorununu ucuzla halletmesi nedeniyle, gecekondu olgusu, gelişen sanayicileri ve yönetimleri rahatsız etmiyor, Hazine arazisinin gasbıyla oluşan bu yerleşmeler, başlangıçta fazla dert edilmiyordu.

Gecekondu gelişmesinin belirmeye başlayan ikinci niteliği, gecekondu topluluğunun bir mahalle yapısı ile dayanışma kazanmaya başlaması ve kentte varlığını bu dayanışmayla sürdürerek meşruiyet kazanması oldu. 1948'de Kazlıçeşme-Zeytinburnu Havalisi Gecekondularını Güzelleştirme ve Teşkilatlandırma Derneği bu çevredeki gecekonducular tarafından kuruldu. Bunlar, aralarında topladıkları para ile yollarını çamurdan kurtarmışlar, kuyular açmışlar ve bir ilk yardım örgütlenmesine gitmişlerdi. 1949'da Zeytinburnu'na elektrik gelmiş, burada bir çarşının kurulmasıyla bir mahalle oluşmuştu. Bir yandan mahalle sakinlerinin kendi sorunlarını çözmek için güçlerini birleştirmesi, öte yandan içine girilen çok partili siyasal yaşamın gecekonducuların seslerinin duyulmasını kolaylaştır-

ması, bu mahallelerin meşrulaştırılması sonucunu getirdi.

1949'daki ilk gecekondu affıyla bu zamana kadar yapılmış bulunan gecekondu yasallaştırıldı; bunu 1953'te ve 1963'te çıkarılan af yasaları izledi.

Bu af yasalarıyla gecekonduların meşrulaştırılması ve belediyenin bu alanlara altyapı getirmesine olanak verilmesi, gecekondu gelişmesini hızlandırdı. Gecekondu mahallesine belediye hizmetlerinin girmesi, bölgenin gelişmesi ve nüfusun çoğalmasını da getirdi. 1963'teki gecekondu affı sırasında edinilen verilere göre, İstanbul gecekondularında, kent nüfusunun yüzde 35'ini oluşturan 660 bin kişi yaşıyordu. Keleş'in verilerine göre, 1965'te Türkiye genelindeki gecekondu nüfus, 2 milyon 150 bine çıkmıştı. Bu da kentlerde yaşayan nüfusun yüzde 23'üne tekabül ediyordu.

İstanbul'da gecekonduların kurulduğu bölgeler, sanayinin yer seçimine bağlı olarak şekillendi. Prof. Dr. İlhan Tekeli'nin incelemesine göre, 1950'li yılların ortalarına kadar İstanbul sanayii, Merkezi İş Alanı (Sirkeci-Eminönü-Karaköy) ile Haliç çevresinde toplanmıştı. 1954'ten sonra İstanbul sanayiinin geleneksel mekanını dışına çıkma eğilimi hızlandı; 1954'te Haliç çevresinde zararlı sanayi kollarının gelişmesine imar planlarıyla sınır getirildi. Bu dönemde sanayi, tarihi surların dışında Alibeyköy, Rami-Topçular, Topkapı-Sağmalcılar, Kazlıçeşme-Zeytinburnu'nda toplanarak bir yay oluşturdu. Sanayiciler yer seçerken bu yerlerin belediye sınırları dışında köy kanununa tabi yerler olmasına özen gösteriyorlardı. Çünkü bu alanlarda yapı izni almak daha kolaydı, ayrıca arsa fiyatları çok düşüktü. Gelişmekte olan özel sanayinin İstanbul'un köylerine yönelişi, bu alanlara işgücünü çekmeyi de kolaylaştırıyordu. Sanayicinin bu bölgelerde bulduğu kolaylıklar, işgücü için de sözkonusu idi. Sanayici de bu sürece belli ölçüde yardımcı olmaya çalışıyordu. Bu dönemde belediye sınırları dışındaki alanlarda tapu idareleri eliyle hiçbir parselasyon kuralına uymadan ifraz ve parselasyon işlemleri yapıyordu. 1953'te kentin çevresinde bu yolla 150 bin parselin oluştuğu; 1961'de de bu yolla yaratılan parsel sayısının 700 bini aştığı tahmin ediliyor; bu alanlar gecekondu nitelikli konutların gelişmesine kaynaklık ediyordu.

1950-1965 arasında, bu süreçlere bağlı olarak gecekondu İstanbul çevresinde bir kuşak oluşturdu. İlk gecekondu bölgesi

olan Zeytinburnu büyümesini sürdürdü. 1962'de yapılan bir araştırmaya göre her 100 evden ancak 23'ünün tapusu vardı. 1957'de Zeytinburnu'nun ilçe haline gelmesi bu alandaki altyapı gelişmelerini hızlandırdı. Bu ilçe içinde bir vakıf arazisi olan 650 hektarlık Bezmialem Valide Sultan Çiftliği özellikle göçmenleri çekti. 1962'de Zeytinburnu'nda göçmen nüfus oranı yüzde 52 idi.

İstanbul'da Zeytinburnu'ndan sonra ikinci büyük gecekondu gelişmesi Taşlıtarla'da gerçekleşti. Yine Tekeli'ye göre, Belediye sınırları içinde Rami Kışlası'nın kuzeyinde bir otlak olan bu yere, ilk olarak, Sulukule'de evleri yıkılan Çingeneler küçük bir grup olarak yerleşti. Esas gelişme 1950-1951 arasında Bulgaristan'dan gelen göçmenlerden 2014'üne devletçe burada ev yaptırılarak bir göçmen mahallesi kurulmasıyla başladı; bu mahallelerin kurulması bu alanın kent merkeziyle bağlantısını geliştirdi. Eyüp, Topçular, Topkapı-Maltepe sanayi alanlarına yakınlığı burayı çekici kılıyordu. 1954'ten sonra Yugoslavya'dan gelen göçmenler buraya gecekondularını yaparak yerleştiler. Burası gecekondu mahallesi olarak gelişmesini sürdürünce 1958'de Göztepe adıyla bucak, 1963'te de Gaziosmanpaşa adını alarak ilçe haline geldi.

Surların batısında ve belediye sınırları içindeki üçüncü bir gecekondu yapılması Veliefendi koşu alanının yakınındaki Osmaniye Köyü'nün bir gecekondu alanına dönüşmesiyle gerçekleşti. Bu alana daha çok Bakırköy'deki sanayilerde çalışan işçiler yerleşmişlerdi. Belediye sınırları içindeki Taşlıtarla, Zeytinburnu, Osmaniye gecekondularına paralel olarak belediye sınırları dışında Küçükköy'den başlayarak, Beşyüzevler, Bereç Pili, Sağmalcılar, Esenler, Güngören, Bahçelievler ve Şirinevler diye uzanan bir başka gecekondu halkası ortaya çıktı. Bu halkadaki gecekondu alanları, köy yasası kapsamındaki toprakların çok küçük parçalarıyla oluşmuştu. Sağmalcılar'daki gelişme 1963'te Bayrampaşa Belediyesi kurularak bir ölçüde de olsa denetim altına alınmak istendi.

1950-1965 arasında, kentin batısındaki gecekondu gelişmeleri surların hemen yakınında, kalın bir hat oluştururken bu hattan uzaklaşmış üç noktada da gecekondu gelişmesi başladı. Eski Edirne-İstanbul yolu üzerindeki Kocasinan 1955-1960 arasında gelişti. Kocasinan'ın batısındaki iki gelişme Sefaköy ve Halkalı'da oldu.

İstanbul yakasında bunlar olurken, Beyoğlu yakasında Alibey-

köy gecekondu alanı dikkatleri çekiyordu. Alibeyköy'ün doğusunda, İstanbul'un tarihi mesire yeri olan Kağıthane'deki gecekondu gelişmesi ise Menderes'in imar operasyonu sonrasına rastlar.

Kağıthane toprakları üzerindeki diğer gecekondu odakları Çağlayan, Harmantepe, Abide-i Hürriyet çevresi ile Çeliktepe ve Gültepe'deki gelişmeler mekânda yayılarak birleşiyordu...

Beyoğlu yakasının kuzeyinde, belediye sınırları içinde, 1950'de Mecidiyeköy çevresinde gelişmiş bulunan gecekondu alanları, yakınındaki Kuştepe'ye ve Gültepe'ye sıçradı. Bu üç alanda 1962'de 20 bin gecekondu bulunuyordu. Ayrıca Levent'e yerleşen ilaç, metal sektörü tesisleri Levent'in batısında; Bomonti'de gelişen sanayi bölgesi semtin güneyinde ve batısında, Feriköy'deki sanayiler Feriköy'ün çevresinde gecekondu gelişmelerine neden oldu.

Boğaziçi sırtlarında çoğunlukla Sarıyer İlçesi sınırları içinde, çok sayıda küçük gecekondu yerleşmesi gelişti. Bu gecekondu alanları, çevrelerindeki iş olanaklarının sınırlılığı dolayısıyla çok büyüyemedi.

Boğaz'ın Anadolu yakasında ilk gecekondular Beykoz sınırları içinde gelişti.

Üsküdar'daki ilk gecekondular, 1947'de Tabaklar Mahallesi'nde vakıf arazisi üzerinde, Selamsız'da ise belediye arsaları üzerinde başlamıştı..

Kadıköy'de 1957'den sonra kurulan Fikirtepe ilk gecekondu mahallesi olmuştu. Fikirtepe'nin doğusunda Sahrayıcedit'te bir gecekondu alanı oluşmuştu.

Ankara yolu çevresinde de Gebze'ye kadar çeşitli gecekondu alanları meydana çıktı.

Gecekondu Af Yasaları

Elli yıllık gecekondu deneyimi, gecekondulaşma sürecinin önünün alınamamasında çeşitli iktidarlarca çıkarılan af yasalarının önemli bir rolü olduğunu ortaya koyuyor. Elli yıllık zaman diliminde 1949, 1953, 1963, 1966, 1976, 1983, 1984 ve 1986 yıllarında çıkarılan gecekondu affıyla ilgili yasalar ya da yapılan yasa değişiklikleri, gecekondu yapımını yüreklendirici bir işlev gördü. Her affa amaçlanan, o güne kadar yapılan gecekondulara meşruluk getirerek yeni yapımları önlemek olmakla beraber, her af, "nasılsa bir süre

sonra yenisi çıkar" beklentisinin oluşmasına yol açtı ve beklentiler boş çıkmadığı için gecekondü yapımları da geometrik hızla büyüdü. "Gecekondü tasfiye, ıslah, önleme" adları altındaki düzenlemeler, sorunu çözmek yerine yenilerinin yapımına zemin hazırlayan kılıflar oldular.

Özellikle seçim öncesinde politik partiler, bir seçim vaadi olarak gecekondulara affı telaffuzdan kaçınmadılar. Bu popülist vadinin, iktidarlara "parasal" bir yükü yoktu. Tüm topluma ait Hazine arazilerinin gecekonducuya ya da gecekondü mafyasına bağışlanması, kamu maliyesi açısından da görünürde bir yük getirmiyordu. Çünkü bu popülist araç, bütçe açığına yolaçıcı bir özellikte olmadığı için rahatlıkla uygulanageldi. Tüm topluma ait Hazine arazisini, dolayısıyla tüm topluma ait trilyonlarca liralık arsa rantını, toplumun bir kesimine bağışlamak, toplumun genelinden itiraz yükselmediği için, kolaylıkla sunulan bir "seçim şekeri" oldu ve bugünkü çıkmazın yaratılmasında başrol oynadı. Kamuoyu da bunu bir tür barınma hakkına saygı, gelir eşitsizliğine denge olarak algıladığından, kendi hakkının da olduğu Hazine arazisinin, özel kullanıma sonsuza kadar sunulmasına, tahsisine ses çıkarmadı. Bir başka ifadeyle, kamuoyu, popülizm uğruna sağlıksız, çarpık ve rantçılığı besleyen gecekondulaşma sürecine susarak onay vermiş oldu. Bu suskunluk, her af girişimini de cesaretlendirdi.

1966'da çıkarılan 775 sayılı gecekondü yasası o zamana kadar çıkarılan gecekondü aflarından çok farklı bir yaklaşıma sahipti. Gecekondü ifadesinin ilk kez kullanıldığı bu yasayla, o zamana kadar yapılan gecekonduların af kapsamına alınmasının yanı sıra, gecekondü alanları tasfiye, ıslah ve önleme bölgeleri olarak sınıflandırıldı ve ıslah bölgelerinin iyileştirilmesi olanağı sağlandı. Yasa, önleme bölgelerinde gecekondular için ayrı bir imar düzeninin olabildiğini kabul ederek yeni gecekondü yapımını önlemeyi amaçlıyor, bu amaçla da, gecekondü fonları kuruyordu.

Bu yasa sonrasında gecekondü alanlarının niteliğinde önemli iyileşmeler olmasına karşın gecekondü yapımı önlenemedi, 1976'da, 775 sayılı yasaya atıf yapan 1990 sayılı yasayla yeni bir gecekondü affı çıkarılmak zorunda kalındı.

Gecekondü alanlarında, 1966'dan sonra çok sayıda belediye kurulmuş olması da bu alanların gelişmesine yardımcı oldu. Örne-

ğin İstanbul'da 1966 sonrası belediye kurulan gecekondu bölgeleri şunlardı: Avcılar (1966), Güngören (1966), Yakacık (1966), Sefaköy (1967), Alibeyköy (1967), Hadımköy (1969), Celaliye (1969), Soğanlık (1969), Esenler (1970), Kemerburgaz (1971), Selimpaşa (1971), Yenibosna (1971), Dolayoba (1971), Çınarcık (1972), Yeşilbağ (1975), Kocasinan (1976), Halkalı (1976), Yahyalar (1977).

Gecekonduya tapu teklif ederek tapuyu oya tahvil etmenin en yakın uygulaması 1983 seçimlerini kazanan ve yerel seçimlere hazırlanan ANAP iktidarınca gerçekleştirildi. 1983'te, yani 1984 yerel seçimlerinden önce, kabul edilen 2805 sayılı yasayla Haziran 1981'e kadar yapılan gecekondu affedildi. Bu yasa Boğaziçi alanındaki gecekonduları af kapsamı dışında tutuyordu. Aynı yıl çıkarılan 2960 sayılı yasayla Boğaziçi alanındaki gecekondu da af kapsamına alındılar. Bu yasaların uygulanmasındaki zorlukları azaltmak için 1984'te 2981 sayılı bir başka af yasası çıkarıldı. Bu yasa, başlangıçta sadece gecekonduya af sağlıyor ve tapu sahibi olmalarını kolaylaştırıyor gibi görünse de, uygulamada, yönetmelikler yoluyla, çok önemli bir nitelik değişmesine yol açtı, gecekondu sahiplerine, kendi parselleri üzerinde 4 kata kadar bina yapma hakkı verilebileceğine ilişkin bir hüküm getirildi. Böylece, devletin gecekondu sahiplerine kentteki yaşamlarında güvence sağlamak için getirdiği gecekondu affı anlayışından, gecekondu sahiplerinin kent rantından pay almasına olanak vererek yapsatçılar eliyle gecekondu imarlı konuta dönüştürmek için yapılan bir gecekondu affına geçiş sağlandı.

Turgut Özal başbakanlığındaki ANAP hükümeti döneminde yapılan bu yasal düzenleme, gecekondu seçmeninin ANAP'a meyletmesinde önemli bir rol oynarken, iktidara da 1980'li yılların iktisadi politikalarından olumsuz yönde etkilenmiş, gelir bölüşümünde kayıplara uğramış kesimlere, kent rantından bazı kırıntılar sunarak durumlarını iyileştirmeleri olanağını veriyordu. Öte yandan, gecekonduyunun para etmesi, gecekonduya barınan çalışan sınıfta bir sendikal ve siyasal bilinç kaymasına yolaçacaktı. Enflasyon karşısında ücretlerin gerilemesiyle uğradıkları gelir kaybını sendikal ve siyasal mücadele ile geri almak yerine, kendisine büyük kent rantından sunulan kırıntılarla telafi etme, çoğunluğu ücretli olan ve genellikle sosyal demokrat partilere oy veren kesimlerin sağ yelpaze-

deki politik partilere meyletmelerinde etkili olacaktı.

Öte yandan gecekondu alanları içinde getirilen imar-ıslah planı kavramı da, daha sonraki yıllarda, ilçe belediyelerince, büyükşehir belediyesinin denetiminden kaçarak yeni alanları yerleşmeye açmak için kötüye kullanılan bir araç oldu.

Tek katlı Gecekondu dan Apartman Gecekondu ya

1970'li yıllarda İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentlerdeki gecekondu sürecinde niteliksel değişimler oldu, çok katlı apartmanlaşmış gecekondu lar ortaya çıkmaya başladı. Apartmanlaşma iki farklı süreçle gerçekleşti. Bunlardan birincisi yapsatçılık süreciyle gecekondu sürecinin iç içe geçmesidir. Bunlar, genellikle satın alınan ya da hisseli mülkiyeti olan topraklarda, imardan izin almadan, çok düşük kalitede, ucuza mal edilmiş ve gecekondu yapsatçıların yeterli kâr marjlarıyla sattıkları apartmanlardır. İkincisi ise özgün gecekondu sürecinin gelişmesidir. Bir gecekondu sahibi, genişleyen ailesinin yeni konut ihtiyaçlarını dikkate alarak ve gelecekteki birikimlerini de bu alana yatırmak için, gecekondu sunun ilk katlarını sağlam yapı malzemeleriyle yapmakta; gelecekte kat çıkabilmek için kolonlarında filiz bırakmakta; ailenin ekonomik gücü yettikçe, özellikle de seçim arifelerinde, popülist politikaların yarattığı fırsatları değerlendirerek gecekondu suna yeni katlar eklemektedir. Gecekondu ların apartmanlaşmasında gecekondu ların artık kentte yerleşmiş olup belli bir birikim yapmaya başlamalarının etkisi vardır.

Bu süreçte etkili olan iki politik faktörden de söz etmek gerekir. Birincisi, gecekondu seçmenin oyunu almak için politik partilerin seçim öncesinde gecekondu lara af ve tapu vaadlerinde bulunmayı alışkanlık haline getirmesidir. Bu vaadin geleceğinden artık emin olan seçmen, bin an önce bir gecekondu edinme, hatta gelişmeye hazır hale getirme çabası içine girmiştir. İnşaat seçim tarihinden önce hızlandırılır, tapu da seçim sonrası alınır. Gecekondu sakinlerinin politik desteğini sağlamak isteyen sadece, sistemin meşru güçleri değildir. 1970'lerde yeraltı faaliyeti gösteren radikal politik hareketler de kent yoksullarına gecekondu vaadetmiş, vaadetmekle kalmayıp fiili üretimi için elbirliği yapmıştır.

. 1970'lerde gecekondu yapımının pahalılaşmış olması yüzün-

den, kente göç edenler ancak uzun süreler kiracı olarak yaşadktan sonra gecekondlu sahibi olabiliyorlardı. Kente geldikten sonra ortalama kirada kalma süresi 7 yılı aşırıyordu. Kısa sürede gecekondlu sahibi olabilmenin çekiciliğı çok yüksekti. Türkiye'nin siyasal yaşamında 1970'li yılların ikinci yarısında etkili hale gelmiş radikal siyasal gruplar kente yeni göç edenlere gecekondlu yapma olanağı sağlayarak yandaş edinme yolunu seçtiler. Gecekondlu alanları "kurtarılmış bölgeler" ilan edildi.. Bu tür gelişmelerin, 1970'li yılların sonunda başına en çok yansıyan, İstanbul, Ümraniye'deki 1 Mayıs Mahallesi olmuştu. Ankara'da Mamak, Tuzluçayır, Abidinpaşa, Dikmen bu türden gecekondlu bölgelerinin bazılarıdır. 1980 askeri darbesinden sonra tüm gecekondlu mahallelerindeki belediyelerin kaldırılıp, metropoliten alanın tek bir belediye altında toplanmış olmasının arkasında, bu tür gecekondulaşmaya duyulan reaksiyon hakimdir. Politik hareketlerin gecekondlu kesiminin desteğini sağlamak için onların gecekondlu yapımına omuz vermeleri, 1980 sonrası yıllarda da sürdü. Bu kez radikal İslami kesimin de aynı yöntemi uyguladığına şahit olundu.

1965'ten 1990'lara kadar geçen sürede, gecekonduların İstanbul'daki yayılışı iki yönden değişiklik gösterdi. Eski gecekondlu mahalleleri dönüşerek apartmanlaşırken, sanayinin mekanda yayılmasına paralel olarak yeni alanlarda yeni gecekondlu mahalleleri oluştu. Gecekonduda apartmanlaşma süreci, özellikle 1984'te çıkarılan af yasasıyla hızlandı. Daha önce de sözü edildiğı gibi, 1984 yasası, gecekonduculara, kendi parselleri üzerinde dört kata kadar bina yapma hakkı tanıyordu. 1966'daki gecekondlu islah, önleme düzenlemeleri, 1976'daki af ve 1984'teki 4 kata kadar bina izni veren düzenleme ile birlikte gecekonduda apartmanlaşma süreci ivme kazandı ve bu tür yapılar büyük kentlerin imar dokusuna damgasını vurdu. Bu sürecin İstanbul'daki gelişimi şöyle oldu:

* İlk gecekondlu bölgesi Zeytinburnu, 1970 sonrasında hemen hemen tamamıyla apartmanlaştı; sur dışında oluşmuş bulunan Bayrampaşa, Rami, Topçular, Topkapı sanayi yayı üzerinde kurulan çok katlı sanayi siteleriyle sanayi yoğunlaşması arttı ve bu alanlarda ancak apartmanlaşan gecekondular varlıklarını sürdürdürebildi. Rami Topçular sanayi kümelenmesi, Gaziosmanpaşa İlçesi boyunca Küçükköy ve Habibler'e kadar uzandı. Gecekondlu gelişmesi de bunu

izledi.

* Bakırköy İlçesi içinde sanayi yerleşmeleri Londra Asfaltı'nın kuzeyinde Atışalanı, Esenler, Göngören ile Bakırköy merkezine ulaşıyordu. Londra Asfaltı'nın kuzeyinde, merkezden Küçükçekmece Gölüne kadar uzanan alanda Yenibosna, Sefaköy asfaltı boyunca Kocasinan, Küçükçekmece, sanayinin yoğunlaştığı diğer alanlardı. Bu alanlarda, kısmen ucuz yap-satçı apartmanları, kısmen de gecekondu apartmanları bulunuyordu.

* Bu sanayi bandının kuzeyinde ikinci bir sıra olarak Kirazlı, Güneşli, Halkalı sanayi bandı oluşmuştu. Bunun kuzeyinde de Mahmutbey ve İkitelli gelişmeleri vardı. Küçükçekmece Gölü'nün doğusunda Kanarya Mahallesi,. Küçükçekmece'nin batısında ise Avcılar ve Firuzköy sanayinin geliştiği alanlardı. Bu gelişme, yoğunluğu azalarak Çatalca ve Tekirdağ sınırlarına kadar uzanıyordu. Bunlar da çevrelerinde kendi gecekondu gelişme alanlarını yarattılar.

* Haliç'in kuzeyindeki gecekondu gelişmelerini, Kâğıthane Deresi boyunca ve Çağlayan ile Hürriyet Mahallesi'ndeki sanayi gelişmeleri kadar, 1973 sonrasında Boğaziçi Köprüsü ve çevre yollarının açılmasıyla bu alanların kent içi ulaşılabilirliğinin değişmesi de etkiledi. Hasköy, Gürsel, Kâğıthane, Çağlayan , Harmantepe, Gültepe, Telsizler ve Ortabayır'da apartmanlaşma hızlandı.

* Anadolu Otoyolu'nun gelişmesi üzerine de 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren Sarıgazi ,Samandıra ve Sultanbeyli , adeta kaçak apartmanlardan oluşan birer "gecekondu kenti" oldular. Gecekondu mafyasının elinde yapılaşmaya açılan bu alanda 26 bin kaçak yapıda Samandıra'da 20 bin, Sultanbeyli de 82 bin kişi yaşıyordu. 1991'de Sultanbeyli ve Samandıra belediyelerinin kurulması sonrasında hazırlanan planlarla bu gelişmelere yasallık kazandırıldı.

Kadıköy'deki gecekondu önceleri Hasanpaşa'daki küçük sanayi sitesi ve Fikirtepe etrafında gelişirken, gelişme daha sonra An kara Asfaltı üzerine kaydı. Bu dönemde Acıbadem ve Küçükçekmece çevresindeki tek katlı gecekondu çok katlıya dönüştü.

Gecekonduunun Geleceği

Gecekonduunun 50 yılı geride kalırken, gecekondulaşma bir olgu olarak önümüzdeki yıllarda da varlığını koruyacağı benziyor. Olgunun niceliksel ve niteliksel boyutları hakkında tahminler yürüt-

mek kolay değil. Ancak, gecekondü olgusunu ortaya çıkaran dinamiklerin 2000'e doğru alacağı boyutları anımsamakta yarar var. Bir kere, gecekondü olgusunu ortaya çıkaran ana dinamiklerden biri olan kentlere nüfus akışı ,dolayısıyla kent nüfusundaki artış, önümüzdeki beş yılda da bütün hızıyla sürecektir görünüyor. Bu konuda Devlet Planlama Teşkilatı'nın öngörülerine başvurursak şöyle bir kentleşme geleceği ile karşı karşıyayız.

KENT NÜFUSUNDA BEKLENEN GELİŞMELER (1995-2000)					
Nüfus Grubu	1995	2000		1995-2000	
	Nüfus(Bin)	Kent Sayısı	Nüfus(Bin)	Kent Sayısı	Yıllık Artış(%)
5 milyon +	9245	1	11.521	1	4.5
5 Mil- 1mil	7699	4	12528	7	10.2
1Mil- 500 Bin	5721	8	4777	6	-3.5
500 Bin-100 Bin	6204	32	8309	44	6.0
100 Bin-50 Bin	4496	64	5488	79	4.1
50 Bin-20 Bin	4488	140	4927	160	1.9
Toplam	37853	249	47550	297	4.7

Kaynak: DPT, 7.Plan, s.149

Kent nüfusunun 1995'te yüzde 61 olan payının 2000'de yaklaşık yüzde 71'e çıkarak 47.5 milyona ulaşacağı tahmin ediliyor. 1990-1995 döneminde yılda ortalama yüzde 4.4 olan kent nüfusundaki artış, tahminlere göre, 1995-2000 döneminde yıllık yüzde 4.7'ye yükselecek. Bu da daha çok kentlere akın demek. Nitekim yukarıdaki tabloda da yer aldığı gibi, tek başına İstanbul'un nüfusu 2000'de 11.5 milyonu bulacak ve İstanbul, 1990-95 döneminin ortalama kent nüfusu artışını önümüzdeki beş yılda da koruyacak. Bu, 1995'te kent nüfusunun yüzde 24.2'sinin yaşadığı İstanbul'un 2000'de de payını koruyacağı anlamına geliyor. İstanbul, egemen kent olarak nüfus payını korurken 1995'te nüfusu 1 milyonu aşan kentlerin sayısı 4 iken 2000'de 7'ye çıkacak. Nüfusu 1 milyonu aşan kentlerin toplam kent nüfusunda 1995'te yüzde 20.3 olan payları 2000'de yüzde 26.3'e çıkacak. Bu kentlerde her yıl nüfus ortalama yüzde 10.2 artacak. DPT tahminlerine göre, önümüzdeki 5 yılda

göçveren kentler nüfusu 1 milyon ile 500 bin arasında olan kentler olacak. Sayıları 8 olan bu kentlerde 2000'e kadar yılda ortalama yüzde 3.5 kent nüfusu düşüşü bekleniyor. Bu durumda, 2000'e kadar hızlı kentleşme sürecinin yine İstanbul, daha yoğun olarak da Ankara, İzmir, Adana ve Bursa'da yaşanacağı söylenebilir.

Yoğun kentleşmenin yarattığı sorunlar ve bu arada gecekondunun sorunu karşısında neler yapılacak?

Başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerdeki gecekondunun sorunu bir hakim bölgesel eşitsizliklere dönük önlemlerden, kentleşmedeki çarpıklıkları giderecek politikalar demetinden kopuk değil. Başka bir ifadeyle, temeldeki makro problemlere getirilecek çözümlerin paralelinde kent düzeyinde gecekonduya ilişkin getirilecek mikro çözümler arasında ilişki kurulmadıkça sorunların aşılması güç görünüyor.

* Türkiye, geçmişte küçük ve dağınık kırsal yerleşmelerden oluşan bir hakim yerleşme biçimine sahipti. Bu yerleşme biçimi, özellikle 1945 sonrasında değişti. Kırsal nüfus, ara kademeleri atlayarak, başta İstanbul olmak üzere büyük kentsel merkezlerle doğru göçtü. Büyük kentin çekiminin yanı sıra kırsal itmesiyle büyük merkezlerde yığılma yaşandı. Bu durum önemli sosyal ve ekonomik yapı değişikliği sorunlarına, hızla artan kentsel yatırım ihtiyaçlarına ve ülke yerleşme deseninin kademelenmesini bozarak dengesizliklere neden oldu.

* Kentlerde planlama faaliyetlerine gereken önem verilmezken kent rantları plansız ve yasa dışı yollardan paylaşıldı ve hala paylaşıyor. Büyükkentin altyapı, ulaşım sorunu ağırlaşıyor. Gecekondulu alanları genişliyor. Kentsel arsa ihtiyacının gerisinde ve bu alandaki rantlar yüksek. Bu durum kaçak yapılaşmayı sürekli hale getiriyor.

* Büyük kentlerde aşırı nüfus artışına bu kentlerin ekonomik taşıma kapasitesi yanıt veremiyor. Sanayiden özellikle 1980 sonrasında uzaklaşan Türkiye, genç nüfusa, kente göçenlere istihdam yaratamıyor. Bu da büyük kentlerde işsiz genç sayısını artırıyor ve suç eğiliminin zeminini hazırlıyor. Özellikle İstanbul, sanayi yatırımlarının azalması ve bilinçli olarak il dışına kaydırılması ile göçmen nüfusu "sanayi çalışanına" dönüştüremiyor ve kentte "gecekondulu istihdamı" diye de adlandırılan verimsiz faal nüfus genişliyor.

*İstanbul'da kentsel arsa rantı olağanüstü büyüyor buna karşılık vergileme düşük ve götürülen altyapı hizmetleriyle artan rant kamuya dönmüyor. Bu durum gayriyasal bir gayrimenkul piyasası yaratıyor.

* İstanbul'da makul fiyatta konut üretiminin yetersizliği ve gelir dağılımının giderek bozulması kiracı sayısını da artırıyor.

1993 verilerine göre Türkiye'deki 11,5 milyon konutun 8 milyonu 20 binden fazla nüfuslu yörelerde. Kiracı oranı 1985'te yüzde 22.8 iken 1990'da 29.7'ye çıktı. Özellikle üç büyük kentte yapılan araştırmalar ve gözlemler, bu kentlerde gecekondu yapımının, sıradan göçmenlerin harcı olmaktan çıktığını ortaya koyuyor. Başta arsaya olmak üzere sürecin çeşitli halkalarını kontrol edenlere ödemesi gereken avantajlar, inşaat maliyetleri, gecekonduyu pahalı bir konut durumuna getirmiş durumda. Bu metropollerde gözlenen, gecekondu kiracılığın yaygınlaştığı şeklindedir. Bir başka ifadeyle gecekondu nüfus arasında da farklılaşma başlamakta, ikinci konusu kirada olan gecekondululardan sözedilebilmektedir. Buna rağmen kiradaki gecekondulunun da mülk edinme , kendi konusunu yapma umutları yok olmamaktadır.

Neler Yapılabilir ?

Gecekondu sorunun çözümü, Türkiye'nin bölgesel dengesizlik sorunundan kopuk değil. Esas olarak kentleşme ve nüfus hareketlerine dönük önlemlerden başlayan ve büyük kentlerin özelinde alınacak özgün önlemlerle devam eden bir dizi program, gecekondu problemini, kökten çözmesede büyümesini önleyebilir. Yeni gecekondu yapımını önleyici, hiç olmazsa yavaşlatıcı en büyük etken, politik partilerin bütün toplumun çıkarlarını gözeterek bu konuda bugüne kadar benimsedikleri, başta gecekondu affı gibi hayırhah tutumları terketmeleridir. Politik partileri bu çizgiye çekecek en önemli unsur ise kent sakinlerinin kararlı tavrı olacaktır.

Gecekondu olgusu onlarca yıldır tüm topluma ait olması gereken kentsel arazilerin gasbına dayanan bir sistemle yaşıyor. TBMM araştırmasına göre, İstanbul'daki gecekonduların yüzde 17'si doğrudan Hazine arazileri üzerine yapılırken gecekonduların yüzde 56'sının arazisi de yasalara aykırı işlemlere dayalı olarak mafya türü gruplardan devralınarak inşa edilmiş ve Hazine arazisini satan mafya

gruplarına trilyonlarca lira ödenmiştir. Barınma hakkı elbette en kutsal haktır ve Anayasa'da öngörüldüğü gibi her yurttaşa sağlanmalıdır. Ancak bu, gecekondular gibi çarpık kentleşmeye, çevre kirliliğine, haksız kazançlara ve tüm toplumun tasarrufunda olması gereken kentsel toprakların gasbına dayanan bir sistemle barınma sorununun çözümüne onay vermemizi gerektirmiyor. Merkezi ve yerel iktidarların umursamaz, savsaklayıcı, oy kaygusuyla yeni gecekondulara, kaçak yapılaşmalara gösterdikleri umursamaz tavırlara karşı çıkılmalıdır. Bu konuda varılacak anlayış birliği, birçok sorunun çözümünü kolaylaştıracaktır. Diğer önlemler ise şöyle sıralanabilir:

* Büyük kentlere göç veren, dolayısıyla gecekondulu nüfusu artıran az gelişmiş yörelerden göç hareketi yavaşlatılmalıdır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi öncelikli olmak üzere ülkenin geri kalmış yöreleri için kaynakları ve gelişme potansiyelleri dikkate alınarak bölgesel gelişme projeleri hazırlanmalı.

* Kentleşmede yatay ve dikey dengenin sağlanmasına dönük olarak, sanayileşme, kamu yatırımları ve teşvik politikalarının büyükşehirlerle göçü ve sanayi yığılmasını özendirmemesine dikkat edilmeli, göç, metropoller yerine bölge merkezlerine, orta büyüklükteki kentlere ve merkezi nitelikteki diğer yerleşim birimlerine yönlendirilmeli. Bu amaçla geliştirilecek kentler, sanayi teşvikleri, altyapı hizmetleri ve konut yatırımları ile desteklenmeli.

* Kentlerde arsa temini, altyapının geliştirilmesi, konut ve altyapı konuları bir bütün olarak ele alınmalı. Yeni gecekondulaşmalara imkan vermemek için yaratılan rantların kamuya aktarılması sağlanmalı.

* Göçün dengelenebilmesi için sanayinin yer seçimi yeniden yönlendirilmeli, ülke genelinde gelişme kutupları oluşturulmalı. Böylece İstanbul gibi büyük metropollerin sahip oldukları pek çok hizmetin ve istihdam imkanlarının buralarda gerçekleştirilmesi sağlanmalı.

*Metropol ve çevresi için gelişme planları gereklidir. Bu çerçevede geliştirilecek ticaret, sanayi ve konut politikaları ile çevre ve mekan kaliteleri korunabilir ve kentsel büyüme denetim altına alınabilir. Bu amaçla metropol ve çevre imar planları entegre bir şekilde hazırlanmalıdır.

* Mevcut yönetim sistemi, dinamik bölge yapısı içerisinde ge-

reksinimi karşılayamıyor.Kamu yönetimi yeniden düzenlenmeli, yerel yönetimlerin verimliliği artırılmalı, il özel idarelerine daha fazla etkinlik kazandırılmalı.

*İstanbul ve çevresinin sanayi yoğunluğu azaltılmalı. İstanbul uydu kentlerle çok merkezli yapılmalı. Metropol yakınlarında kent-sel gelişme alanları kurulmalı.

* Kamu arazileri kullanılarak altyapısı hazır, planlı arsa üretimi artırılmalı ve toplu konut uygulamaları ile konut açığı giderilmeli. Hazine arazilerinin işgalini caydırıcı cezalar konulmalı.

* Gecekondu olgusu nitelik değiştirerek varlığını sürdürürken sadece gecekonduların fiziki yapısında değil , aynı zamanda gecekondu da yaşayanların kültürlerinde de bir değişme görülüyor. İlk yıllarda kente yeni gelen kitleler marjinal konumda iken zamanla kentin olanaklarından yararlanma yollarını geliştirdiler. İkinci ve üçüncü kuşak gecekondu lar doğdu, kentin rantlarından pay almaya başlandı. İlk geldikleri yıllarda kendi yaşamlarını eski kırsal yaşamla karşılaştırıp kendilerini görece daha iyi durumda hissederlerken, 1960'lı yılların sonuna doğru artık kendilerini kentli gruplarla karşılaştırarak görelî yoksunluk duygusu içine girdiler.Bu değişmelere karşın, gecekondu lular başlangıçta beklendiği gibi kentli kültürel değerlerini benimsemediler ve kendileri yeni kültürel kalıplar oluşturdular ve bunun yeniden üretilmesi yollarını buldular.Gecekondu ların, kentin imarlı bölümlerinden izole, dışlanmış bölgeler durumunda bırakılması toplumsal yapıda kesimlerarası diyalogu koparıcı, uçurumlar yaratıcı , toplumsal bütünlüğü sarsıcı , kültürel mozaikteki zenginliği zayıflatıcı sonuçlara yolaçabilir. Dolayısıyla politika üreticilerinin, gecekondu nüfusunun kültürel uyumsuzluk, selameti kapalı cemaatlerde arama gibi sorunlarına da çözümler üretmesi gerekir

- Kaynakça:
- Acar E. , " İşçi Konutu Olarak Gecekondur", T. Birinci Şehircilik Kongresi'ne sunulan bildirisi, Ank. 1981
- Aksoy A.-Robins K, İstanbul'da Dinleme Zamanı, İstanbul Dergisi, Sayı 7
- Akşit B. , "Köy, Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişim", Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar: 7, Ank. Turhan Kitabevi, 1985
- Geray C., "Gecekondur Sorununa Toplu Bir Bakış" Amme İdaresi Dergisi, Eylül 1968
- Ekinci Oktay, İstanbul'u Sarsan On Yıl, İmge Yayınevi, 1993 İst.
- Ekonomik Forum, Bölgesel Uçurum, Nisan 1995
- Hart W.C., Zeytinburnu Gecekondur Bölgesi, İTO Yayını 1969
- Karpat K. , Gecekondur: Rural Migration and Urbanisation, Cambridge University Press, 1976.
- Keleş R. , Türkiye'de Şehirleşme Eğilimleri, SBF Dergisi, C.25, No.4, 1970
- Keleş R. , Kentleşme ve Konut Politikası, SBF Yayını, 1984
- Kıray M. , Gecekondur..Türkiye'de Gecekondur Semineri, TMMOB, Harita Müh. Odası, 1970, Ank.
- Sönmez M., Grafiklerle İstanbul, İst. Belediyesi Yayını, 1994
- Sönmez M, Küreselleşmenin İstanbul'a Etkileri, İstanbul Dergisi, Sayı 15
- Sönmez M., Doğu Anadolu'nun Hikayesi, Arkadaş Yay. 2. Baskı, 1992
- Şenyapılı Ö, Kentleşen Köylüler, Milliyet Yayınları, 1978
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Cilt 69, İstanbul ile ilgili Meclis Araştırması Komisyon Raporu, 18.10.1994
- Tapan Mete, Kaçak Yapılaşma ve Gecekondur, İstanbul Dergisi , Sayı 11
- Tekeli İlhan, Gecekondur, İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 3, 1993
- Tekeli İlhan, Dünya Kenti İstanbul, Görüş Dergisi, Kasım, 1992
- Tekeli İlhan, Marginal Sector ın the Process of Development and the Turkish Case, T. Demografi Kongresine Sunulan Tebliğ, İzmir, 1975

Bölüm 5

İSTANBUL SEÇMENİNİN 45 YILLIK TERCİHİ (*)

Türkiye'nin 1980 sonrası dış dünya ile ilişkilerinde yaşanan bütünleşmenin etkilerini, birinci dereceden yaşayan, dışa açılmanın kapısı İstanbul oldu. 1980'lerde başlayan ve 1990'larda hızlanan bu süreç, ülkenin milli gelir yapısında, aktif nüfusunun bileşiminde, dünya pazarı ile olan ilişkilerinde önemli değişimler yaratırken, seçmenler olarak politik tercihlerinde de bazı yeni yönelimlere yol açtı.

Özetle, 1980-1990 döneminde Türkiye, küreselleşen dünyaya üretici karakteri ağır basan bir ülke olarak katılamadı, daha çok, tüketen, tarımı gerileyen, sanayisi duraklayan ve bileşim olarak tüketim malları üretiminde yoğunlaşan, yatırımları sanayiden sanayi dışına yönelen, savurgan devlet harcamalarının da kamçıladığı bir borçlanma, dolayısıyla rant ağırlıklı, spekülatif faaliyetlerin başatlık kazandığı bir ülke oldu. Kısaca, Türkiye dünya ekonomisine bu nitelikleriyle eklemelendi.

Ülke geneli için geçerli olan bu genelleme, Türkiye kapitalizminin en gelişkin merkezi İstanbul'da bütün çıplaklığıyla görüldü. Dış dünya ile kurulan ilişkilerin merkezi olan İstanbul, bünyesinde dönemin karakteristik özelliklerini birinci dereceden taşımaktadır. İstanbul, Türkiye'nin dış ticaretinde olsun, sanayi faaliyeti, finans hareketlerinde olsun, geleneksel bir merkez olma özelliğini 1980 sonrası yıllarda da korurken iç ve dış koşullardaki değişimlerle yeni bir kimliğe doğru yol aldı. İstanbul, 1980 sonrasında ülke milli gelirinde yüzde 22 dolayındaki payını birkaç puan daha artırdı, göçe niyetli nüfusu yine çekti, iç ve dış sermayenin yine çekim merkezi oldu. Rantları hızla büyüyen ve bu rantın paylaşımı için uğruna büyük kavgalar verilen İstanbul, bağrında yeni eğilimler, yeni yapılanmalar da geliştirdi.

Bu değişim, bu alt-üst oluşlar politik tercihlere nasıl yansdı? Türkiye genelindeki politik eğilimlerle İstanbul'un eğilimleri ne kadar çakişti, ya da çatıştı?

1970'ler ve 1980 sonrası kıyaslandığında genel seçim sonuçla-

rından ortaya çıkan ana eğilimler olarak şunlar söylenebilir.

*1970'lerde İstanbul, merkez sol parti olan CHP'nin adeta kalisiydi. 1973 genel seçimlerinde , yani 12 Mart döneminin hemen sonrasında, Türkiye genelinde yüzde 33.3 oy alan merkez solun partisi CHP, İstanbul'dan daha güçlü çıkmış, yüzde 49'a yakın oy toplamıştı. 1977 genel seçimlerinde bu oran daha da arttı. Türkiye genelinde yüzde 41.4 oy alan CHP, İstanbul'daki oyunu yüzde 58.2'ye çıkardı. Aktif nüfusunun yüzde 70-75'i ücretlilerden oluşan İstanbul'un, 1970'lerde ücretliden yana programlara sahip olan ve olabildiğince işçilerden yana politikalar izleyen merkez soldan yana oy kullanmış olması beklenir, olağan bir olgu. Hele ki, özel sektörde örgütlü DİSK'in etkili bir sendikacılık yaptığı ve seçimlerde merkez solu desteklediği, yerel yönetimlerde yine "popülist belediyeçiliğin" icra edildiği 1970'lerin İstanbul'undan , merkez solun bu sonuçları alması sürpriz değildi.

Öte yandan, merkez sağı temsil eden AP, 1973 ve 1977 genel seçimlerinde İstanbul'da yüzde 28'lik oy oranını aşamadı ve tarihinin en düşük oylarını almış oldu.

12 Eylül, İstanbul'un hem ekonomisini hem de siyasetini yeniden yapılandıran bir müdahale oldu. Sermaye birikimi merkezi olan İstanbul'dan dış dünyaya köprüler kurulur ve dış dünya ile bütünleşilirken, bu yeniden yapılanmanın önündeki engelleri 12 Eylül faktörü açtı. Müdahale, genel olarak solu, hatta sağın bazı liberal unsurlarını demokratik yarışta zayıflatınca 1980 sonrasında Türkiye'sinde ve İstanbul'unda artık merkez sağın güçlendiği, 1990'lara doğru da bir tepki unsuru olarak merkez-dışı partilerin yükselişe geçtiği görüldü.

1980 sonrası seçimlerde Merkez sol, İstanbul'da 1970'lerdeki parlak günlerini tekrarlayamasa da , Türkiye genelinde aldığı sonuçların üzerinde oylar aldı. Ama yine de 1977'de yüzde 58 olan oy oranı 1995'te yüzde 32.6'ya gerilemişti. Merkez sağ ise, 1977'de yüzde 28 olan oylarını 1987'de yüzde 52'ye kadar çıkarmış fakat 1995'te yüzde 41'e gerilemişti.

Merkez sağın 1980 sonrası yükseliş ve gerileyiş grafiği, Türkiye genelindeki grafiğiyle tam çakışmıyor. Merkez sağ, Türkiye genelinde 1987'de yüzde 45 olan oylarını 1991'de yüzde 51'e çıkardı ama 1995'te yüzde 39'a düşmeyi önleyemedi. İstanbul'da son üç

genel seçimde merkez sağ, yüzde 52, yüzde 46 ve yüzde 41 şeklinde , düzenli, ancak yavaş bir düşüş süreci yaşadı.

Merkez sağın ve merkez solun, özellikle 1990'lardaki seçimlerde düşüş eğilimine karşılık, merkez dışı partilerin, özellikle de RP'nin İstanbul'da oylarını yükselttiği görülüyor. Merkez-dışı, 1987'de yüzde 9.5 olan oy oranını 1995'te yüzde 26'ya çıkardı. Türkiye genelinde başını RP'nin çektiği merkez dışı partilerin oy oranları 1987'de yüzde 22'den 1995'e yüzde 36'ya çıkmıştı. Bu, ilk elde merkez-dışının İstanbul'da daha hızlı büyüdüğü izlenimi verse de doğru değil, çünkü merkez-dışı, 1994 yerel seçimlerinden aldığı yüzde 30.3'lük oyun 1995'te yüzde 26.1 ile gerisine düştü. Dolayısıyla İstanbul'da merkez sağ ve merkez soldaki düşüşün, Türkiye genelinin altında olduğunu, merkez-dışının Türkiye genelindeki güçlenme temposunun İstanbul'da aynen yaşanmadığını, merkezden kaçma eğilimlerinin İstanbul'da daha yavaş olduğunu, başka bir ifadeyle, İstanbul'un "merkez"den kopmaya karşı daha dirençli olduğunu söyleyebiliriz.

Neden sağ?

İstanbul'un 1970'lerde solun kalesi iken 1980 sonrasında sağa savrulma ile ilgili ne tür yorumlar yapılabilir? 1980 sonrası dönem, tüm ülkenin ve tüm sosyal sınıf ve grupların politik olarak sağa savrulduğu ve burjuva ideolojisinin devlet gücü desteğiyle yayılan savrularının etkilediği bir dönemdir.

1980 sonrasında iktisadi politikaları, ideolojik bir bombardımanla desteklendi. Uygulanan politikaların ve sonuçlarının "alternatifsiz" olduğu teması tüm medya gücü, devlet olanakları kullanılarak işlendi. 1970 sonlarında yaşanan kuyrukların, yoklukların temel sebebinin devletçi , sol politikalar olduğu, bolluğun ise ancak serbest piyasacı politikalarla sağlanacağı savı işlenerek merkez soldan kitlelerin soğuması için çabalar yoğunlaştırıldı. Sol partiler bu savlara etkin bir biçimde karşı koyamadılar. Özellikle sosyalist sistemin çöküşü sol ideolojinin toparlanmasının önünü ayrıca kesti denilebilir. Giderek, sol içinde piyasacı eğilimlere sıcak bakışların artması da sola yönelişleri yavaşlattı.

1980 sonrasında faizin, dövizin serbest bırakılmasının ücretli, dar gelirli bile olumlu etkileyeceği savı işlendi. Küçük birikimle-

rine, faiz ve dövize yatırım yaparak eskisine göre daha iyi bir nema alanlar, borsa oyunlarından arizi kazançlar sağlayanlar, gecekondu yapımına yakılan yeşil ışıktan yararlanma fırsatı bularak İstanbul rantından küçük kırıntılar alma fırsatı bulanlar, sağa ait bu savlara ikna olmaya açık göründüler.

TÜRKİYE'DE GENEL SEÇİM SONUÇLARI (1950-1995,%)

Yıllar	Merkez Sağ	Merkez Sol	Diğer
1950	53.3	39.9	7.8
1954	56.6	34.8	8.6
1957	47.3	40.6	12.1
1961	34.8	36.7	28.5
1965	52.9	28.7	18.4
1969	46.5	27.4	25.1
1973	29.8	33.3	36
1977	36.9	41.4	21.7
1987	45.4	33.3	21.3
1991	51	31.6	17.4
1995	38.9	25.4	35.7

İSTANBUL'DA SEÇİM SONUÇLARI (1950-1995,%)

Yıllar	Merkez Sağ	Merkez Sol	Merkez Dışı
1950	52.7	24.3	23.0
1954	61.9	26.3	11.8
1957	52.7	40.5	6.8
1961	41.8	38.2	20.0
1965	53.2	29.7	17.1
1969	47.8	33.8	18.4
1973	48.9	28.5	23.6
1977	58.2	28.4	13.4
1987	51.6	39.9	9.5
1991	46.3	36.5	17.2
1995	41.3	32.6	26.1

* 1983 seçimleri; 12 Eylül faktörü nedeniyle dikkate alınmamıştır

Prof. Dr. Korkut Boratav ve arkadaşlarınca Kartal bölgesinde yapılan bir araştırmaya göre, bu "savrulma"nın hem politik hem de ideolojik olarak en az etkili olduğu kesim, aykırı ve sol tavırlarını en çok koruyabilen sanayi işçileri oldu. Kentli küçük burjuvazi ide-

olojik olarak ANAP'a en yakın grup olarak saptandı. Beyaz yakalı- lar ve emekliler arasında ise gerek ideolojik ve politik temalar ara- sında , gerekse ideolojik ve politik tavırlar arasındaki uyum baki- mindan istikrarsızlık gözlenmiştir. Niteliksiz işçiler ise politik olarak merkez soldan uzak durmakta sağın merkezi ve uç kesimleri arasın- da kaymalar göstermişlerdir. Özellikle RP'ye yönelenlerin niteliksiz işçiler, işsizler arasında çoğunlukta olduğu gözlenmektedir.

İlçelere göre

Nüfus büyüklüğü ve daha başka kriterler açısından başlıbaşına bir ülke görünümünde olan İstanbul'daki seçim sonuçlarına ilçe ba- zında bakmak da anlamlı sonuçlar vermektedir.

İlçeler için yapılan değerlendirme 1965-1995 dönemini kapsı- yor. Söz konusu 30 yılda yapılan genel seçim sonuçlarını incelenir- ken, ilçelerin seçimin yapıldığı tarihteki sınırları esas alındı.

İkinci olarak, ilçelerin gelişme düzeyleri ile seçmen davranışı arasında bir ilişki olup olmadığını araştırmak amacıyla DİE'nin yap- tığı ancak yayımlanmamış bir çalışmadan yararlanıldı. DİE çalışma- sında ilçelerin 1995'teki sınırları esas tutulmuş ve mahalleler yok- sul 1, orta 2 ve gelişmiş 3 olmak üzere sıralanmış. Her ilçede nüfu- sun hangi oranda yoksul, hangi oranda orta, hangi oranda yüksek gelir düzeyinden ailelerin oluştuğu belirlenmiş. Buradan yola çıkı- larak her ilçe için ağırlıklı ortalamalar hesaplanmış. Buna göre ağır- lıklı ortalaması 3'e yaklaşan ilçeler en gelişmiş, 1'e yaklaşan ilçeler ise en yoksul ilçeler olarak kabul edilmiş. Bu değerlendirmeye göre ilçeler en varlıklı Adalar 'dan en yoksul Zeytinburnu'na kadar şöy- le sıralanıyor.

Adalar	2,687	Beyoğlu	1,546
Beşiktaş	2,384	Kartal	1,538
Bakırköy	2,194	Fatih	1,483
Kadıköy	2,070	Ümraniye	1,388
Bahçelievler1,881		Bayrampaşa ..	1,282
Üsküdar	1,845	Pendik	1,273
Sarıyer	1,741	K.Çekmece ...	1,254
Şişli	1,737	Tuzla	1,187
Eminönü	1,727	G.O.P.	1,182
Maltepe	1,712	Eyüp	1,141
Avcılar	1,688	Kağıthane	1,122
Güngören	1,605	Bağcılar	1,047
Beykoz	1,570	Zeytinburnu ..	1,000

1995 'te oy dağılımı

1995 seçim sonuçlarına ilçeler bazında bakıldığında İstanbul'un yoksul ilçeleri arasında yer alan, Sultanbeyli, Esenler, Bağcılar, Ümraniye, Gaziosmanpaşa, Kağıthane, Eminönü, Pendik, Be-yoğlu ve Kartal'da merkez-dışı partilerin oy oranlarının hem Türkiye ortalamasının hem de il ortalamasının üzerinde seyrettiği görülmü-yor. Bu ilçelerde yaşayan seçmenler il genelindeki seçmenlerin yüz-de 32,9'unu oluşturuyor. Bu ilçelerin bir başka ortak özelliği de il dışından İstanbul'a göç edenlerin yerleşim yeri olarak seçtikleri böl-geler olmalarıdır.

Merkez-dışı partilerin oy oranının il ortalamasını aştığı, ama Türkiye ortalamasının gerisinde kaldığı ilçeler ise, Tuzla, Güngö-ren, Bayrampaşa, Eyüp, Fatih, Bahçelievler, Üsküdar, Beykoz, Bü-yükçekmece, Zeytinburnu, Sarıyer, Küçükçekmece ve Maltepe'den oluşuyor. Bu ilçelerin genel olarak ilin orta düzeyde gelişmiş ilçele-ri olduğu söylenebilir. Bu ilçelerde yaşayan seçmenler ildeki toplam seçmenlerin yüzde 44,1'ini oluşturuyor.

Adalar, Beşiktaş, Bakırköy, Şişli, Kadıköy ve Avcılar gibi ilin en gelişmiş ilçeleri ile, Şile, Çatalca ve Silivri gibi çevre ilçeler merkez-dışı partilerin oy oranlarının hem Türkiye hem de il ortalamasının altında kaldığı ilçeler. İl genelindeki seçmenlerin yüzde 23'ü bu il-çelerde yaşıyor.

Bu dağılım, İstanbul'da, yoğun göç alan ve yoksul mahallele-rin ağırlıklı yer tuttuğu ilçelerde yaşayan seçmenlerin hızla merkez-dışı partilere kaydığı, nüfus yapısı görece olarak oturmuş ve ağırlıklı olarak orta gelirli ve varlıklı kesimlerin yaşadığı ilçelerde ise oyların merkezde toplandığı yolundaki hipotezi bir kez daha doğruluyor.

1995 SEÇİM SONUÇLARI

Merkez-dışı partilerin oylarının hem Türkiye hem de il ortalamasının üstünde olduğu ilçeler:

İlçeler	Gelişme	Seçmen sayısı	Merkez sağ	Merkez sol	Merkez-dışı partiler
Sultanbeyli	Yoksul	55006	14.1	15.6	70.3
Esenler	Yoksul	150872	25.0	28.9	46.1
Bağcılar	1,047	228432	23.0	30.9	46.1
Ümraniye	1,388	242171	24.0	31.0	45.0
G.O.P.	1,182	308369	29.8	29.1	41.1
Kağıthane	1,122	188972	29.0	30.4	40.6
Eminönü	1,727	40828	34.4	25.4	40.2
Pendik	1,273	178252	29.0	31.9	39.1
Beyoğlu	1,546	156352	33.4	29.4	37.2
Kartal	1,538	194157	28.4	35.3	36.3

Merkez-dışı partilerin oylarının Türkiye ortalamasının altında, il ortalamasının üstünde olduğu ilçeler:

Tuzla	1,187	48548	32.0	32.4	35.6
Güngören	1,605	158768	38.6	26.5	34.9
Bayrampaşa	1,282	146532	39.1	26.1	34.8
Eyüp	1,141	148572	32.3	33.4	34.3
Fatih	1,483	324820	42.1	23.6	34.3
Bahçelievler	1,881	265222	36.8	20.9	34.2
Üsküdar	1,845	293768	38.5	27.4	34.1
Beykoz	1,570	115865	40.3	27.2	32.5
B. Çekmece	çevre	116523	36.6	31.1	32.3
Zeytinburnu	1,000	125800	37.9	30.1	32.0
Sarıyer	1,741	132821	37.1	32.5	30.4
K.Çekmece	1,254	256209	34.5	35.9	29.6
Maltepe	1,712	203758	36.7	34.6	28.7

Merkez-dışı partilerin oylarının hem Türkiye hem de il ortalamasının altında olduğu ilçeler:

Avcılar	1,688	108460	40.8	34.3	24.9
Şile	çevre	14374	60.2	16.9	22.9
Şişli	1,737	177782	48.2	31.2	20.6
Kadıköy	2,070	504778	48.9	31.1	20.0
Çatalca	çevre	42494	55.5	26.0	18.5
Silivri	çevre	54269	50.6	33.0	16.4
Adalar	2,687	13405	59.4	25.5	15.1
Beşiktaş	2,384	154155	55.2	30.5	14.3
Bakırköy	2,194	154470	60.9	27.1	12.0

1965-1995 DÖNEMİ İLÇELERE GÖRE SONUÇLAR

EMİNÖNÜ

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	46.1	37.8	16.1
1969	40.5	40	19.5
1973	24.8	49.9	25.3
1977	25	58.9	16.1
1987	53.2	37.7	9.1
1991	47.2	33.8	9
1995	34.4	25.4	40.2

G.O.PAŞA

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	63.7	17.7	18.6
1969	55.6	19.5	24.9
1973	27.6	46.4	26
1977	26.7	58.8	14.5
1987	48.9	41.2	9.9
1991	40.1	38.2	21.7
1995	29.8	29.1	41.1

EYÜP

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	61.3	19.2	19.5
1969	52.6	22.1	25.3
1973	25.8	47.6	26.6
1977	27.3	57.6	15.1
1987	50.9	40.2	8.9
1991	43.8	38.1	18.1
1995	32.3	33.4	34.3

KADIKÖY

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	41.6	39.5	18.9
1969	38.5	46.4	15.1
1973	26.5	54	19.5
1977	25.1	55.2	19.7
1987	53.3	40.6	6.1
1991	52.5	36.7	10.5
1995	48.9	31.1	20

ÇATALCA

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	63.5	25.3	11.1
1969	62.8	25.6	11.6
1973	48.2	33	18.8
1977	49.5	42.3	8.2
1987	57.8	36.7	5.5
1991	66.2	27.2	6.6
1995	55.5	26	18.5

KARTAL

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	55.7	29.4	14.9
1969	50.8	31.7	17.5
1973	27.3	49.8	22.9
1977	28	56.7	15.3
1987	47.2	43.3	9.5
1991	39.6	40.9	19.5
1995	28.4	35.3	36.3

FATİH

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	50.1	32.1	17.8
1969	44.4	37.6	18
1973	25.6	50.5	23.9
1977	26.7	57.8	15.5
1987	56.5	33.8	9.7
1991	52.7	29.1	18.2
1995	42.1	23.6	34.7

SARIYER

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	49.7	35.2	15.1
1969	47.8	37.1	15.1
1973	29.3	50.2	20.5
1977	27.4	60	10.6
1987	46.2	46.9	6.9
1991	44.3	40.4	15.3
1995	37.1	32.5	30.4

SİSİ

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	54.2	28.4	17.4
1969	48	31.9	20.1
1973	29.3	46.1	24.6
1977	29.6	55.5	16.9
1987	51.7	39.5	8.8
1991	53.6	35.8	10.6
1995	48.2	31.2	20.6

ÜSKÜDAR

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	50.3	32.6	17.1
1969	48.1	35.5	16.4
1973	31	46.8	22.2
1977	30.1	55.6	14.3
1987	50	39	11
1991	47.9	33.4	18.7
1995	38.5	27.4	34.1

ZEYTİNBURNU

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	63	20.1	16.9
1969	55.1	23	21.9
1973	27.6	48.5	23.9
1977	28.3	58.4	13.3
1987	53.1	38.9	8
1991	47.1	37.8	15.1
1995	37.9	30.1	32

SİLİVRİ

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	57.2	33.3	9.5
1969	55.2	32.5	12.3
1973	42.6	38.9	18.5
1977	44	49.7	6.3
1987	58.1	38.3	3.6
1991	57.1	36.2	6.7
1995	50.6	33	16.4

SİLE

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	71.6	13.7	14.7
1969	68.6	16.8	14.6
1973	46.4	17.3	36.3
1977	62.1	25.2	12.7
1987	76	18.3	5.7
1991	73	16.3	10.7
1995	60.2	16.9	22.9

YALOVA

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	58.8	27.1	14.1
1969	53.2	33.1	13.7
1973	38.2	40.9	20.9
1977	40	46.5	13.5
1987	53.8	37.4	8.8
1991	55.8	30.6	13.6

ADALAR

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	53	29.6	17.4
1969	50	36.1	13.9
1973	40.3	42.7	17
1977	28.8	58.3	12.9
1987	66	31.3	2.7
1991	67.3	26.8	5.9
1995	59.4	25.5	15.1

BAKIRKÖY

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	51.9	35.5	12.6
1969	47	34.7	18.3
1973	27.8	52.6	19.6
1977	26.7	61.4	11.9
1987	49.4	42.4	8.2
1991	44.2	37	18.8
1995	60.9	27.1	12

BEŞİKTAS

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	43.6	36.5	19.9
1969	39	44.3	16.7
1973	27.7	55.8	16.5
1977	26.6	65.9	7.5
1987	56.1	39.9	4
1991	57.7	35.2	7.1
1995	55.2	30.5	14.3

BEYKOZ

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	57.5	24.2	18.3
1969	55.3	27.5	17.2
1973	33.3	40	26.7
1977	36.8	46.6	16.6
1987	53.4	36.1	10.5
1991	46.9	33.8	19.3
1995	40.3	27.2	32.5

BEYOĞLU

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1965	55.7	27.5	16.8
1969	47.6	32.7	19.7
1973	27.2	48.8	24
1977	26.9	57.2	15.9
1987	50.2	39.3	10.5
1991	44.8	35	20.2
1995	33.4	29.4	37.2

B. ÇEKMECE

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1991	47.4	39.4	13.2
1995	36.6	31.1	32.3

ÜMRANİYE

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1991	34.1	39.2	26.7
1995	24	30	45

TUZLA

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1991	40.7	40.6	18.7
1995	30	32.4	35.6

PENDİK

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1991	40.8	37.1	22.1
1995	29	31.9	39.1

MALTEPE

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1991	36.1	35.6	28.3
1995	36.7	34.6	28.7

K. ÇEKMECE

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1991	43.1	43.8	13.1
1995	34.5	35.9	29.6

BAYRAMPASA

	MERKEZ SAĞ	MERKEZ SOL	DİĞER
1991	44.1	35.1	20.8
1995	39.1	26.1	34.8

SULTANBEYLİ

1995	14.1	15.6	70.3
------	------	------	------

AVCILAR

1995	40.8	34.3	24.9
------	------	------	------

ESENLER

1995	25	28.9	16.1
------	----	------	------

GÜNGÖREN

1995	38.6	26.5	34.9
------	------	------	------

KAĞITHANE

1995	29	30.4	40.6
------	----	------	------

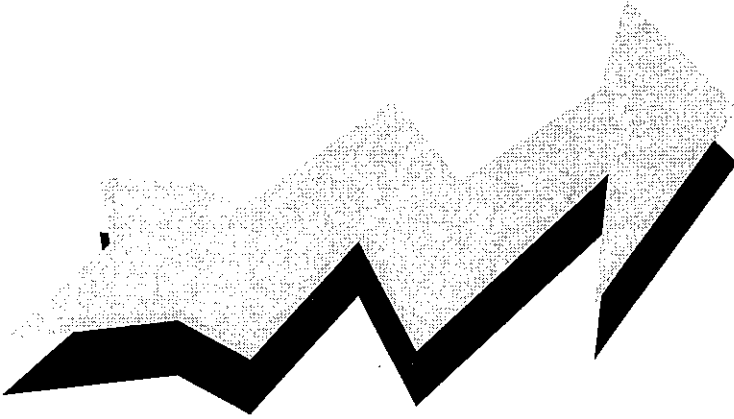
BAHÇELİEVLER

1995	36.8	29	34.2
------	------	----	------

BAĞÇILAR

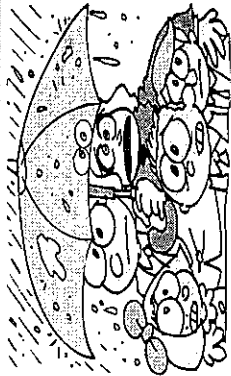

1995	23	30.9	46.1
------	----	------	------

Grafiklerle 1990'larda İSTANBUL

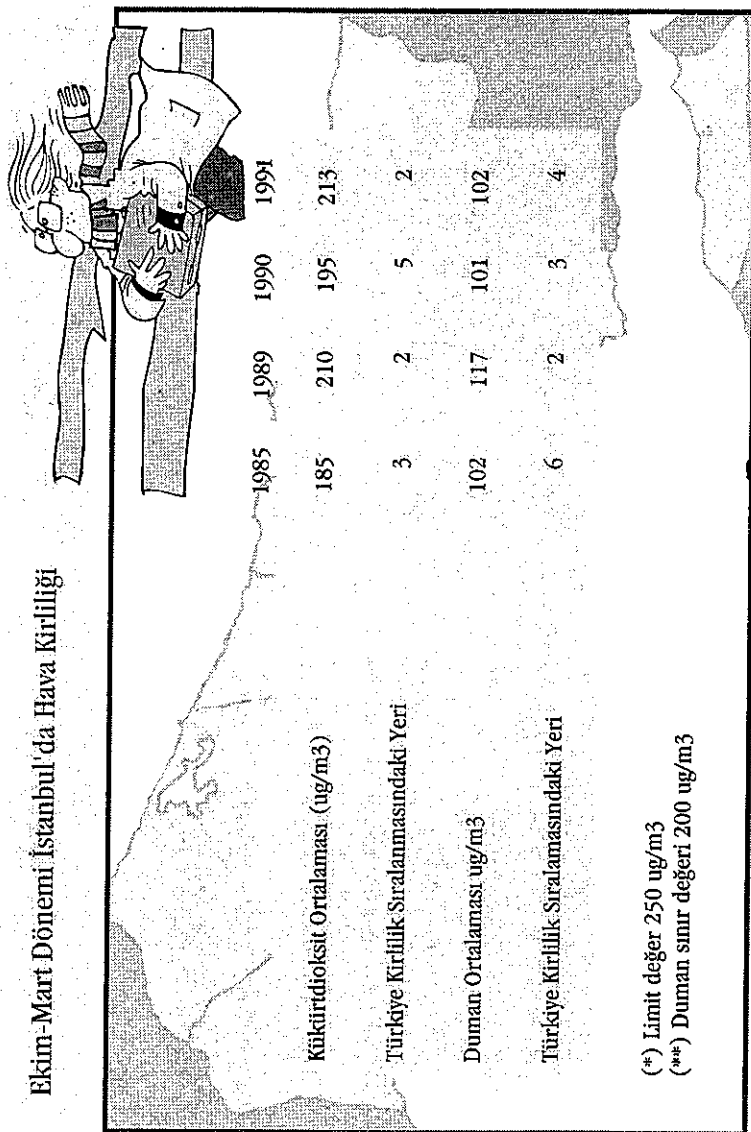

GELİR DAĞILIMI

İstanbul'un İklimi

● Ortalama Sıcaklık	14.0°C		
● En Yüksek Sıcaklık	40.5°C		
● En Düşük Sıcaklık	-16.1°C		
● Ortalama Güneşlenme Süresi (saat)	6.23		
● Ortalama Oransal Nem (%)	75		
● Ortalama Yağış Miktarı (mm)	677.2		
● Ortalama Yağışlı Gün Sayısı	123.2		
● Ortalama Karla Örtülü Gün	8.3		
● Denizsuyu Ortalama Sıcaklığı	14.0°C		

Ekim-Mart Dönemi İstanbul'da Hava Kirliliği

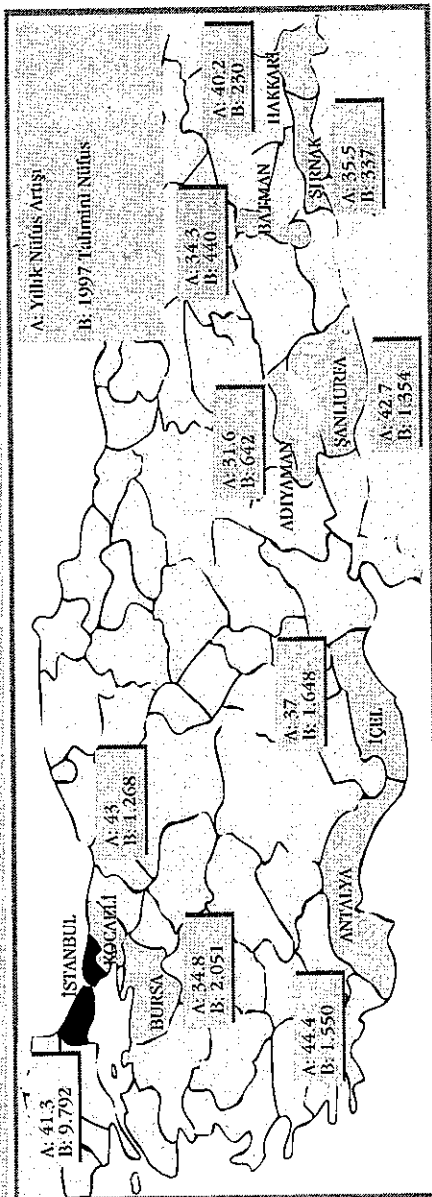
NÜFUS

Nüfus Artışında İstanbul 4'üncü...

İstanbul, Antalya, Kocaeli ve Urfa'dan sonra nüfusu en hızlı artan il durumunda. 1997 nüfusu 9 milyon 792 bin olarak tahmin edilen İstanbul'un nüfusu her yıl binde 41.3 artış gösteriyor. 1997'ye kadar, yıllık nüfus-artış ortalaması Türkiye geneli için binde 21 olarak tahmin ediliyor.

Nüfusu En Çok Artan İlk 10 İl

En Hızlı Nüfus Artışı "Gecekondu Bölgeleri"nde

İstanbul'un ilçe merkezleri arasında 1985-1990 döneminde nüfusu en hızlı artanlar, yıllık binde 159,8 ile Kağıthane ve binde 142 ile Ümraniye oldu. Bu iki ilçeyi binde 136,6 ile B.Çekmece izlerken Silivri'deki yıllık nüfus artışı binde 100 oldu.

Büyük ilçeler arasında yeralanlardan Pendik'te yıllık nüfus artışı binde 95,5'i bulurken Bakırköy'ünki binde 80,3, Kartal'ınki binde 60, K.Çekmece'ninki binde 66 oldu. Bu durumda İstanbul'un en hızlı nüfus artışının daha çok gecekondu bölgelerinde olduğu söylenebilir.

İlçe Merkezlerinin Nüfusuna Göre Sıralanışı ve Yıllık Nüfus Artış Hızı

Türkiye'deki Sıra	İlçe	1990	Nüfus	1985	Yıllık Artış Hızı	Türkiye'deki Sıra	İlçe	1990	Nüfus	1985	Yıllık Artış Hızı
1	Bakırköy	1.328.276	889.128	80,28	29	Eyüp		200.045	191.947	8,26	
4	Kadıköy	648.282	577.863	23,00	31	Beşiktaş		192.210	204.911	-12,80	
7	Kartal	506.477	375.459	59,87	36	Zeytinburnu		165.679	147.849	22,17	
9	K.Çekmece	469.431	336.640	66,50	37	Sarıyer		160.075	138.416	29,08	
10	Fatih	462.464	497.459	-14,59	41	Beykoz		142.075	118.697	35,96	
14	Üsküdar	395.623	348.217	25,53	46	Eminönü		83.444	93.383	-22,51	
16	G.Ösmanpaşa	354.186	279.127	47,63	59	Yalova		65.823	53.857	40,13	
19	Pendik	289.380	182.205	95,52	148	Silivri		26.049	15.767	100,41	
22	Kağıthane	269.042	120.996	159,82	175	B.Çekmece		22.394	11.310	136,62	
23	Şişli	250.478	405.530	-96,36	203	Adalar		19.413	14.785	54,47	
24	Ümraniye	242.091	118.995	142,05	320	Çatalca		11.550	10.470	19,63	
26	Beyoğlu	229.000	245.999	-14,32	443	Şile		7.872	4.832	97,61	
28	Bayrampaşa	212.570	188.376	24,17							

Nüfusta Avrupa-Asya Dengesizliği Azalıyor

İstanbul nüfusunun 1950'de yüzde 20'si Asya yakasında yaşarken, Boğaz köprülerinin de etkisiyle bu oran 1990'da yüzde 32'ye kadar çıktı. 2000 yılında oranın yüzde 37'yi bulması bekleniyor. Avrupa'nın geleneksel nüfus üstünlüğünde ticaret ve sanayinin Avrupa yakasında gelişmesinin etkisi olmuştur. Ancak, özellikle sanayinin İzmir'e kaymasının da etkisiyle yakalar arasındaki dengesizlik Asya lehine her yıl biraz daha kapanıyor.

Nüfusun Asya-Avrupa Dağılımı

Avrupa yakası

%80 1950 %20

%79 1960 %21

%76 1970 %24

%69 1980 %31

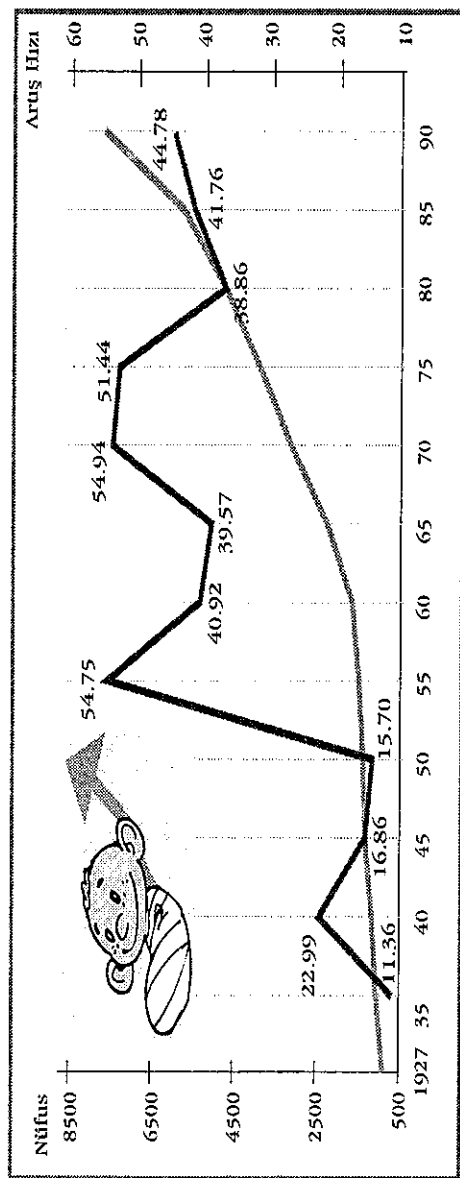
%68 1990 %32

Asya yakası

İstanbul Nüfusunda Patlama: 1950-1955 ve 1970-1975

İstanbul'un nüfusunda patlama 1950 sonrasında yaşandı. 1945'de 1 milyon 78 bin nüfusu olan İstanbul'un 1955'de ulaşığı sayı 1 milyon 533 bindi. İzleyen dönemlerde yıllık binde 40-50 arasında artan İstanbul nüfusu, 1990'da 7 milyon 309 bini buldu. Nüfusun en çok arığı dönemler 1950-1955 ile 1970-1975 dönemi oldu. Tarımda makinalaşmanın itmesi ve İstanbul'da sanayinin çekmesi ile bu dönemlerde önemli nüfus patlamaları yaşandı.

Sayım Yıllarına Göre Nüfus ve Yıllık Nüfus Artış Hızı

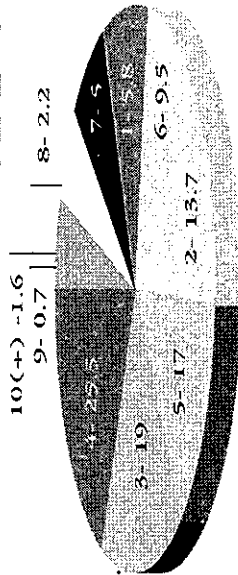

Çekirdek Aile Tipi Ağırılıkta

1980'den 1990'a İstanbul'daki aile sayısı yüzde 60 artarak 1 milyon 63 binden 1 milyon 664 bine çıktı. İstanbul'da "çekirdek aile" tipinin yaygınlaştığı görülüyor. Aile büyüklüğü 4 ve 4'ün altında olan ailelerin toplam içinde oranı Türkiye genelinde yüzde 50.5 iken İstanbul'da yüzde 64'ü buluyor. Türkiye'de 11 milyon 188 bin hane var. İstanbul'un payı yüzde 14.8. Ortalama aile büyüklüğü Türkiye genelinde 5 iken İstanbul'da 4. Gerek Türkiye'de gerekse İstanbul'da 4 kişilik hane yapısı en yüksek yoğunluğa sahip. Türkiye'de yüzde 20.5, İstanbul'da yüzde 25.5.

İstanbul'da Hanehalkı Büyüklüğü

Hanehalkı Büyüklüğü	İSTANBUL
1	95.010
2	226.539
3	316.230
4	424.570
5	283.384
6	155.923
7	80.617
8	36.780
9	19.063
10 +	26.705
Toplam	1.664.821

Hanehalkı Büyüklüğü / Toplam Oran

İstanbul, Türkiye'nin Mozayığı

İstanbul'un nüfusu 1980'den 1990'a yüzde 54 artarak 4.7 milyona çıktı. İstanbul'un 1990'daki nüfusunun ancak yüzde 37.3'ünün İstanbul doğumlu olduğu belirtilmiş. Demek ki, yüzde 62.7'si başka illerden göç eden nüfus. "Göçmen nüfusun" ilk sırası Sivaslıların. İkinci sırada Kastamonulular, üçüncü de Karşılar var. Sonrakı üç sıra ise Karadenizlilerin. "Yeni İstanbullular" içinde artuk Bulgaristan'dan, eski-Yugoslavya'dan, hatta Kuzey Irak'tan göçmenler de var. 1980'den 1990'a İstanbul nüfusu içinde payını arttıranların başında Karşılar, Giresunlular, Trabzonlular ve Ordulular geliyor.

Doğum Yeri Ne Göre İstanbul Nüfusu

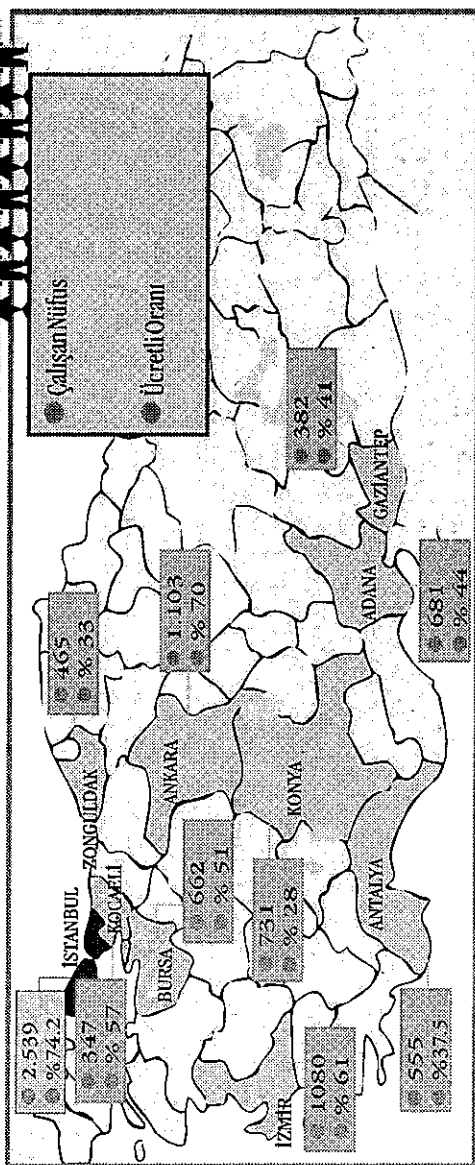
Doğum Yeri	1980	%	1990	%	Doğum Yeri	1980	%	1990	%
● İstanbul	1.811.587	38.20	2.723.795	37.27	● Bulgaristan	-	-	-	-
● Sivas	206.820	4.36	317.081	4.34	● Samsun	69.604	1.47	117.638	1.77
● Kastamonu	156.931	3.31	222.335	3.04	● Ankara	59.704	1.26	86.340	1.18
● Kars	97.267	2.05	214.065	2.93	● Yugoslavya	-	-	85.223	1.17
● Giresun	134.903	2.84	210.528	2.88	● Zonguldak	39.500	0.83	74.955	1.03
● Trabzon	106.289	2.24	175.616	2.40	● Gümüşhane	70.857	1.49	66.680	0.91
● Ordu	89.380	1.88	163.159	2.23	● Kayseri	41.975	0.89	63.810	0.87
● Erzurum	106.244	2.24	150.936	2.07	● Kırklareli	53.134	1.12	63.680	0.87
● Malatya	84.634	1.78	141.134	1.93	● Tekirdağ	58.654	1.24	63.457	0.87
● Sinop	86.160	1.82	135.016	1.85	● Konya	46.627	0.98	62.789	0.86
● Tokat	64.430	1.36	134.941	1.85	● Bayburt(*)	-	-	55.934	0.77
● Rize	82.041	1.73	131.905	1.80	BÜYÜK	1.207.759	25.47	1.578.863	21.60
● Erzurum	68.479	1.44	130.146	1.78	TÜRKİYE	4.541.890	100.00	7.399.190	100.00

(*) Bayburt ilçe olduğundan Gümüşhane verisi içinde

İstanbul'da Her 4 Kişiden 3'ü Ücretli

Türkiye genelinde iş sahibi nüfusun %38,4'ü ücretli iken İstanbul'da bu oran yüzde 74'ü buluyor. Memur şehri Ankara'da, ücretli nüfus, faal nüfusun yüzde 70'i tutarında. 650 bin ücretli nüfusun olduğu İzmir'de ise ücretlilerin toplam faal nüfusa oranı yüzde 60.

Ücretli Merkezleri ve İstanbul

İstanbul'da Sınıfsal Kutuplaşma Hızlandı

Son yirmi yılda İstanbul'da ücretli ve işveren sayısının toplam faal nüfus içindeki payı artarken kendi hesabına çalışanların oranı azalıyor. Kapitalistleşmenin merkezi sayılan İstanbul'da bu sonuç doğal sayılmalı. Sınıfsal farklılaşma sonucu esnaf ve zanaatkâr kesim ya yoksullaşarak ücretli sınıfa dahil oluyor ya da işveren sınıfına sıçrama gösteriyor. 2.5 milyon üstünde faal nüfusu olan İstanbul'da her 4 kişiden 3'ü ücretli.

İstanbul'da Faal Nüfus ve İşteki Durum

Yıl	Toplam	Ücretli	İşveren	Kendi Hesabına	Aile İşçisi
1970	1.085.655	71.17	2.42	20.11	6.30
1975	1.403.471	75.76	2.60	13.72	7.88
1980	1.563.939	70.66	4.40	19.51	4.89
1985	1.873.597	73.21	3.75	18.52	4.51
1990	2.539.963	74.26	5.02	15.78	4.91

İstanbul Gençleşiyor

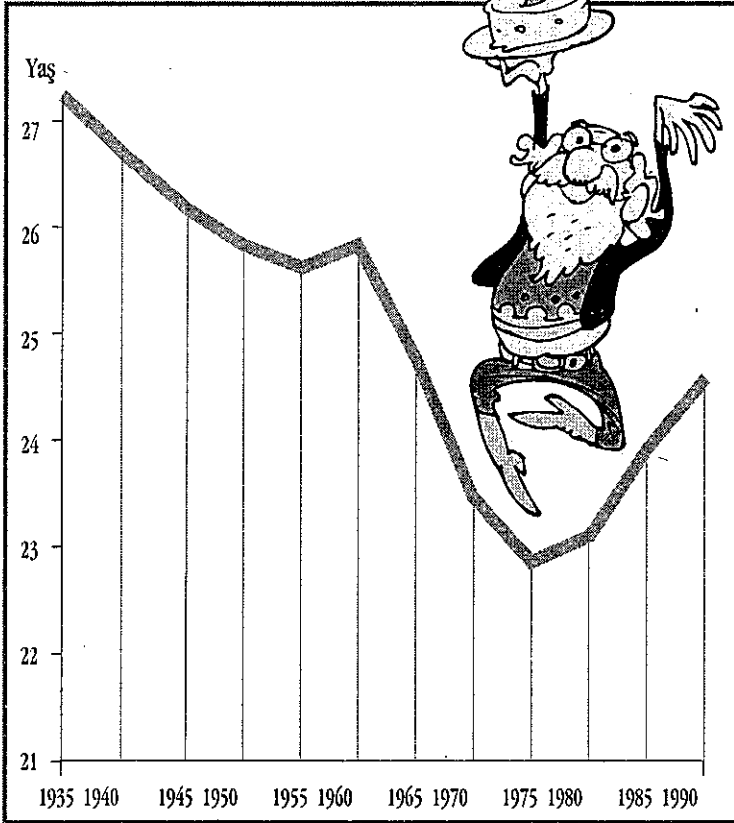
1935'de 27.3 olan İstanbul'un medyan yaşı (*) giderek düştü. İstanbul nüfusu en genç dönemini

1975'de yaşadı 1990'lara doğru yaş ortalaması yeniden büyüyor.

MEDYAN YAŞ:

Nüfusu oluşturan kişiler yaş büyüklüğüne göre sıralandığında en ortada kalan kişinin veya iki kişinin yaşlarının aritmetik ortalamasıdır.

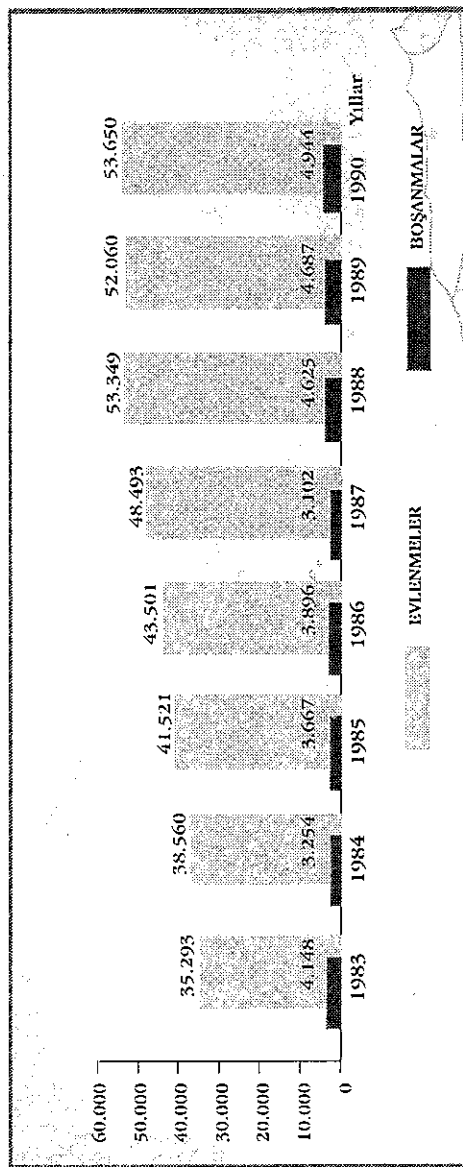
Yıllara Göre Medyan Yaş

İstanbul'da Evlenmeler - Boşanmalar

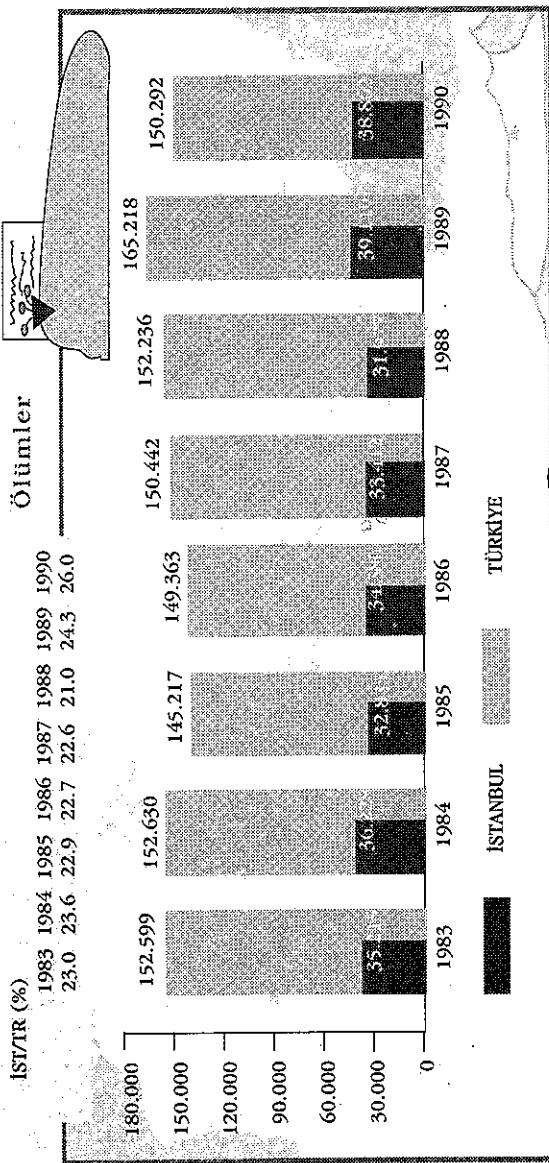
İstanbul'da her yıl ortalama 50.000 çift evlenmekte, ortalama 4500'e yakın çift de boşanmaktadır. İstanbul'daki evlilikler Türkiye genelinin onda birini bulurken, boşanmalar beşte birine yaklaşmaktadır. Bir başka ifadeyle, geleneklerin ağır bastığı kırsal bölgelerde boşanmalar çok sınırlı kalırken, İstanbul başta olmak üzere büyük kentlerde boşanmaların ağırlıkta olduğu dikkat çekiyor.

İstanbul'da Yıllara Göre Evlenmeler ve Boşanmalar

İstanbul'da Her Gün 110 Kişi Ölüyor

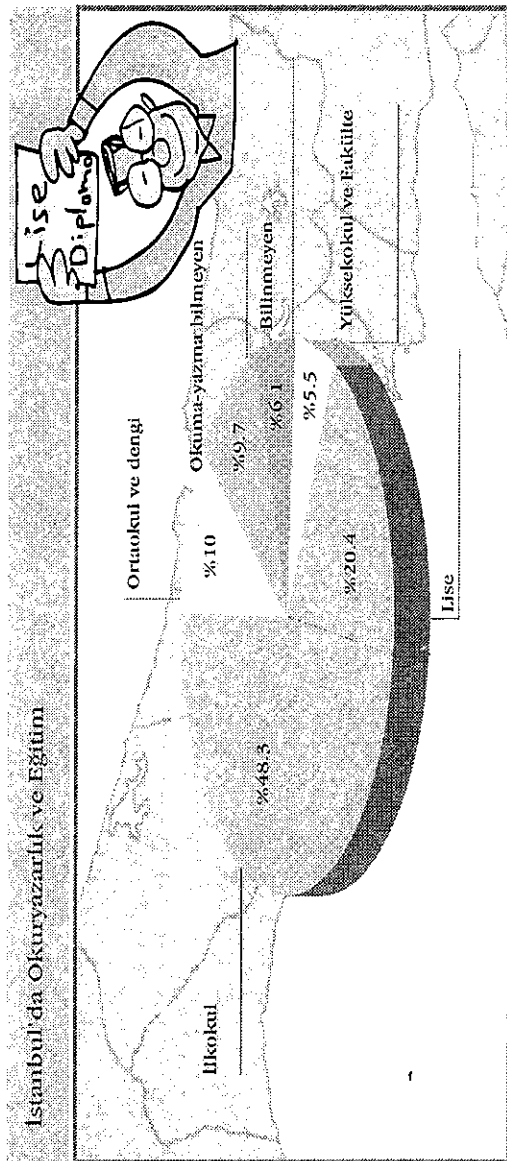
İstanbul'da ölümlerin sayısı 1990'lara doğru 40 bine yaklaşırken, bunun yıllık 150 bin civarında olan Türkiye ölümlerinin dörtte birine yaklaştığı görülmüştür. İstanbul'daki ölümler gün üzerinden hesaplandığında, her gün ortalama 110 kişinin yaşama veda ettiği ortaya çıkıyor.

İstanbul'da Her 10 Kişiden 3'ü En Az Lise Mezunu

İstanbul nüfusunun eğitim durumu, Türkiye ortalamasının oldukça üstünde. Türkiye genelinde 6 yaşın üstündeki nüfusun yüzde 20'sine yakını okuma-yazma bilmezken bu sayı İstanbul'da yüzde 10 dolayında. İstanbul nüfusunun yüzde 26'sı en az lise mezunu iken, bu oran ülke geneli için yüzde 10 dolayında. Türkiye genelinde yüksek okul bitirenler nüfusun yüzde 3'ünü oluştururken İstanbul'da bu oran yüzde 5.5'e çıkıyor.

İstanbul'da Okuryazarlık ve Eğitim

SAĞLIK

Kamunun Beşte Bir, Özelin Beşte Üç Hasta Yatağı İstanbul'da

Türkiye'de kamu hastanelerinin yüzde 7'sine yakını İstanbul'da. 25 binin üzerinde yatağı bulunan bu hastaneler, toplam Türkiye kamu hastane yataklarının yüzde 21.5'ini oluşturuyor. Başka bir ifadeyle, sayıca az görünmesine karşın, İstanbul'daki devlet hastaneleri kapasite olarak büyüktürler ve ortalama 493 yataklı hastanelerdir (Türkiye ortalaması 152 yatak). İstanbul, özel hastanelerin merkezidir. Toplam özel hastane yatak mevcudunun yüzde 58'i İstanbul'dadır.

Kamu ve Özel Hastaneler

	Kamu		Özel	
	A	B	A	B
İSTANBUL	51	25.817	52	3.817
TÜRKİYE	766	117.136	133	6.570
İST/TR (%)	6.6	21.5	39	58

A: Hastane Sayısı

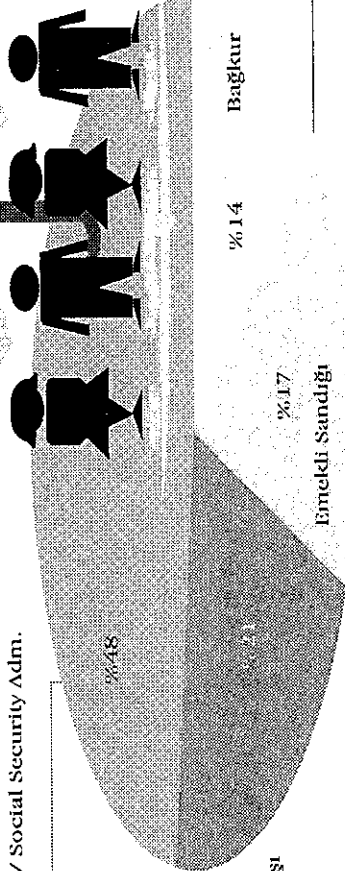
B: Yatak Sayısı

Her 5 Kişiden 4'ü Sosyal Güvenlik Şemsiyesi Altında

İstanbul nüfusunun yüzde 79'u SSK, Emekli Sandığı, Bağ Kur ve özel sandıklardan oluşan sigorta sisteminin şemsiyesi altında iken yüzde 21'inin hiç bir sosyal güvenliği yok. Sayıları 1.5 milyona yaklaşan bu sosyal güvencesiz nüfusun oranı yüzde 27 olan Türkiye geneli oranının altında.

İstanbul Nüfusu ve Sosyal Güvenlik (1990)

SSK/ Social Security Adm.

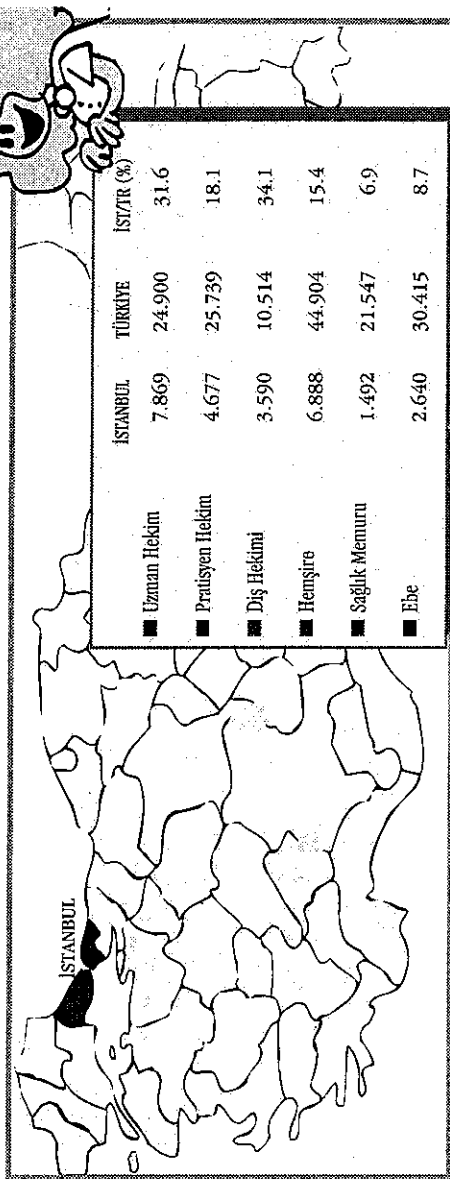

Kapsam Dışı
Nüfus

Doktorların Üçte Biri İstanbul'da

Türkiye'deki uzman hekimlerin ve dış hekimlerinin yaklaşık üçte biri İstanbul'da. Bu oran yardımcı sağlık personelinde bir hayli düşüyor. Toplam hemşirelerin yüzde 15'i, sağlık memurlarının yüzde 7'si, ebelerin ise yüzde 9'u İstanbul'da çalışıyor. Mecburi hizmetini bitiren uzman hekimlerin birçoğu İstanbul'a yerleşmeyi tercih ediyorlar.

İstanbul'da Sağlık Personeli

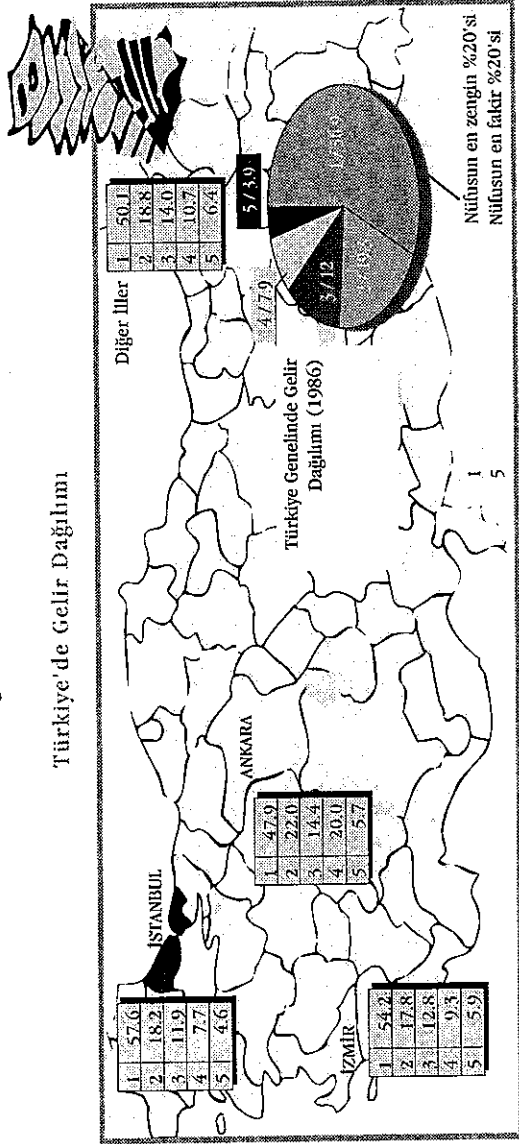

GELİR DAĞILIMI

Gelirin En Adaletsiz Dağıldığı İl, İstanbul

Türkiye'de gelirin en eşitsiz dağıldığı il İstanbul. Nüfusun en varlıklı kesimini oluşturan yüzde 20, gelirin yüzde 57,6'sını alıyor. En yoksul yüzde 20'nin payı yüzde 4,6. İzmir ve Ankara ile karşılaştırıldığında Ankara, İstanbul ve İzmir'e göre daha adil gelir dağılımına sahip.

Türkiye'de Gelir Dağılımı

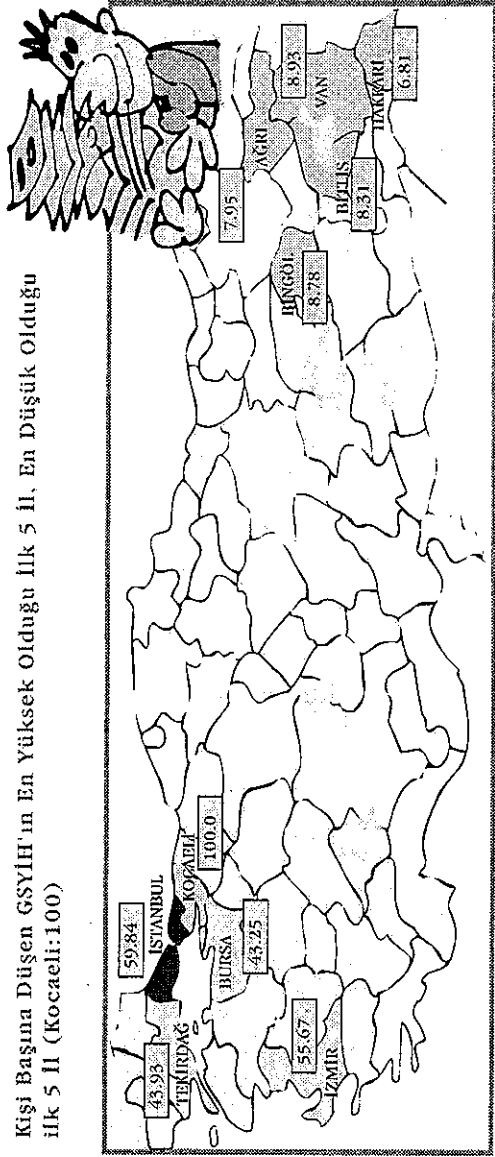

Kişi Başına Milli Gelirde İstanbul İkinci

Kişi başına yaratılan GSYİH'nun en yüksek olduğu il, 1986'da Kocaeli idi. Petkim, TPAO, SEKA gibi KİT'lerin Kocaeli'de bulunmasın yanı sıra, merkezi İstanbul'da olan holdinglerin yatırımlarını Kocaeli'ye kaydırması olmaları bu sonucu doğruluyor. Kişi başına düşen GSYİH'da İstanbul ikinci, İzmir de üçüncü sıradaydı.

Gelişiminde illerin katkısını gösteren bu sınıflamaya göre, GSYİH'ye en az katkısı olan il, kişi başına GSYİH'sı, Kocaeli'ninkinin yüzde 7'si olan Hakkari idi. Hakkari'yi, Ağrı ve Bitlis izliyordu. Bu durumda İstanbul'da bir kişi tarafından yaratılan ulusal gelir ile Hakkari'de yaratılan arasında 10'a 1 fark vardı.

Kişi Başına Düşen GSYİH'nın En Yüksek Olduğu İlk 5 İl, En Düşük Olduğu İlk 5 İl (Kocaeli: 100)

En Zengin İlçeler: Beşiktaş, Kadıköy, Sarıyer

İstanbul'un ilçelerine göre gelir dağılımı tablosu, en varlıklı ailelerin Sarıyer, Beşiktaş ve Kadıköy ilçelerinde oturduğunu; en düşük gelirli ilçelerin ise Zeytinburnu, Gaziosmanpaşa ve Beykoz olduğunu ortaya koyuyor. Temel Mühendislik tarafından 1987'de yaptırılan bu araştırmanın sonuçları, Şişli ve Eyüp ilçelerinin de varlıklar kesimine girme eğiliminde olduğunu gösteriyor.

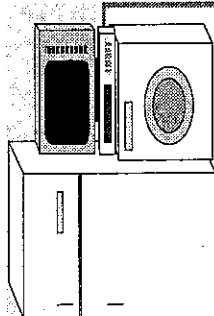
İstanbul'da İlçelere Göre Gelir Bölüşümü (1987)

İlçeler	0-150	150-400	400-750	750-1500	1500+
Eminönü	43.75	43.75	11.25	1.25	-
Fatih	23.28	60.32	14.81	1.59	-
Beyoğlu	22.92	70.83	5.55	0.69	-
Şişli	10.43	60.44	25.27	2.75	1.10
Eyüp	44.57	46.74	5.98	1.63	1.09
Zeytinburnu	30.43	60.87	8.70	-	-
Bakırköy	30.71	55.88	11.55	2.36	-
G.Osmanpaşa	50.00	39.29	10.71	-	-
Beşiktaş	23.11	51.52	20.45	3.41	1.52
Sarıyer	28.70	58.33	9.26	1.85	1.85
Üsküdar	30.25	53.50	14.65	1.27	0.32
Beykoz	50.39	41.09	7.75	0.78	-
Kadıköy	11.11	59.06	23.98	4.68	1.17
Kartal	56.00	36.57	5.14	2.29	-
Toplam /Total	30.58	53.29	13.5	2.08	0.54

İstanbul'un Evlerinde Neler Var?

İTO için Berksoy ve Kongar tarafından 1991'de yapılan "İstanbul Halkının Dayanıklı Tüketim Malları Sahipliği ve Edinine B biçimleri" araştırması sonuçlarına göre, evlerin önemli bir kısmı dayanıklı tüketim eşyalarına sahiptir. Buzdolabı, renkli TV, elektrik süpürgesi, normal çamaşır makinesi, fırın gibi ürünler çoğu evlerde bulunuyor. Otomatik çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, müzik seti, video, bilgisayar, henüz birçok ev için "lüks".

Dayanıklı Tüketim Mallarına Sahip Olan Aileler %

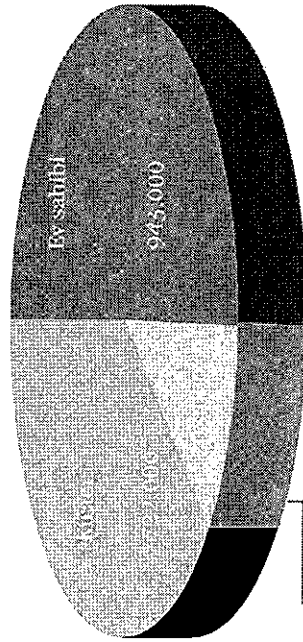
● Buzdolabı	97.4
● Fırın	77.8
● Elektrik Süpürgesi	83.6
● Bulaşık Mak.	15.5
● Otomatik Çam. Mak.	49.8
● Normal Çam. Mak.	73.4
● Dikiş Mak.	60.6
● Müzik Seti	39.8
● Teyp	66.1
● Renkli TV	90.6
● Video	29.8
● Bilgisayar	5.7
● Makina Hırası	86.9
● Yemek Odası Takımı	58.4
● Misafir Odası Takımı	62.7
● Yatak Odası Takımı	74.0

İstanbul'un Yarısı Kiracı

İstanbul'da ailelerin yüzde 44'üne yakını kirada oturuyor. Kiracı ailelerin sayısı 1990'de 720 bini aşmıştı. Türkiye genelinde kiracı ailelerin oranının yüzde 30 olduğu anımsandığında İstanbul'un Türkiye ortalamasının yüzde 50 üstünde olduğu anlaşılıyor. Kiracı ailelerin oranı Ankara'da %41.5, İzmir'de %35, Kocaeli'nde ise yüzde 37. İstanbul'un kiracı aileleri Türkiye'deki 3 milyon 300 bin kiracı ailenin yüzde 22'sini oluşturuyor. İstanbul'da oturduğu konuta sahip olan ailelerin yüzde 22'sinin başka bir evinin daha olduğu belirlenmiştir.

İstanbul'da Hanehalkı ve Konut Mülkiyeti

İstanbul'daki Aileler ve Konutları

Türkiye'deki Kiracılar

3,324,000

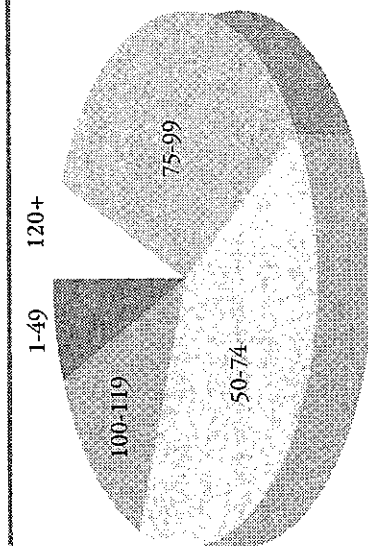
721,000

İstanbul'daki Kiracılar

İstanbul'un Gecekonduları

İstanbul Valiliğinin 1992 belirlmelerine göre İstanbul'da ruhsatlı konut sayısı 850 bin, imar afları ile yasalaşan konut sayısı 750 bin, kaçak konut (gecekondulu) sayısı ise 400 bin. DPT'nin yaptığı bir araştırmaya göre, gecekonduların yüzde 40'nın büyüklüğü 75-99 metrekare arasında, yüzde 35'i ise 50-74 metrekare arasında.

Gecekonduların Büyüklüğü

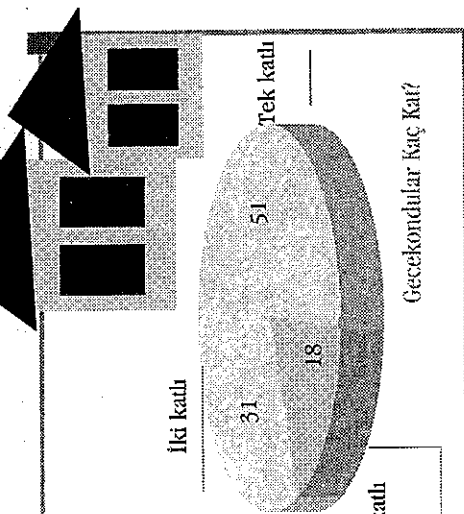

İki katlı

Tek katlı

Üç katlı

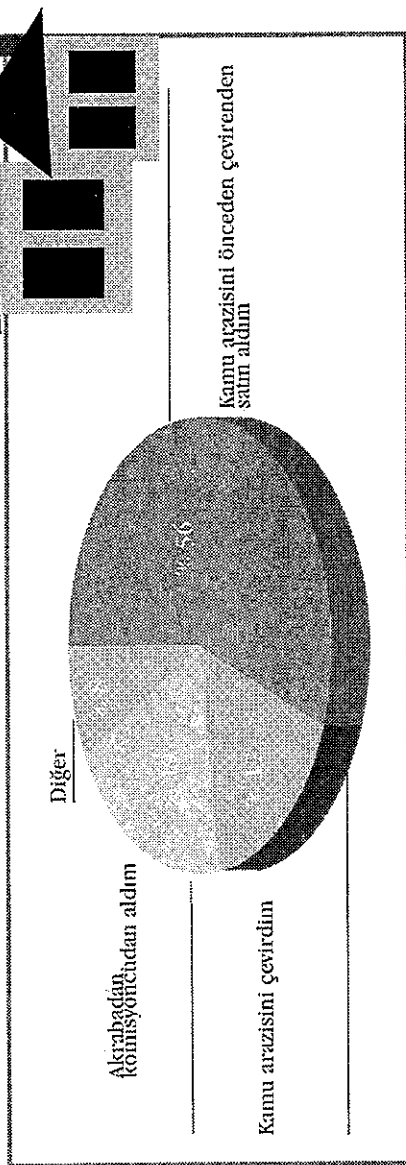
Gecekondu Kaç Kat?

Gecekondü Mafyası

DPT'nin bir araştırmasına göre, gecekonduların yüzde 17'sinin doğrudan Hazine arazileri üzerine ve yüzde 56'sının da bu tür arazileri başkalarından kanunlara aykırı olarak, gayrimenkul satış vaadi gibi işlemlere dayalı olarak devralınıp yapıldığı anlaşılmıştır. Bu durum, bazı kişi ve kişilerin Hazine, Belediye, Özel İdare, Vakıf, Orman gibi kurum, kuruluş ve kişilere ait arazileri satarak haksız yarar sağladığını ortaya koyuyor.

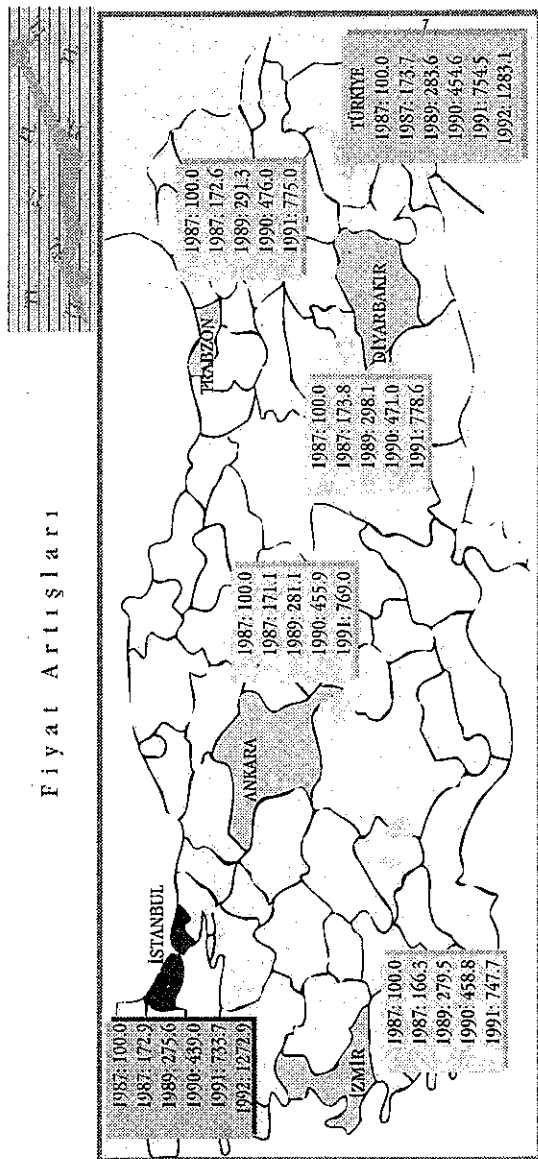
Gecekondü Arazısını Nasıl Edindin?

İstanbul'da Fiyat Artışları

Tüketici fiyatlarındaki artışta İstanbul, Türkiye ortalamasının küçük bir farkla altında kalıyor. 1987-1991 döneminde Türkiye genelinde tüketici fiyatları 12.8 kat artarken, İstanbul'da 12.7 kat artış oldu. İstanbul'da fiyatların İzmir, Trabzon, Ankara, Diyarbakır gibi merkezlerin altında olduğu görülüyor.

Fiyat Artışları

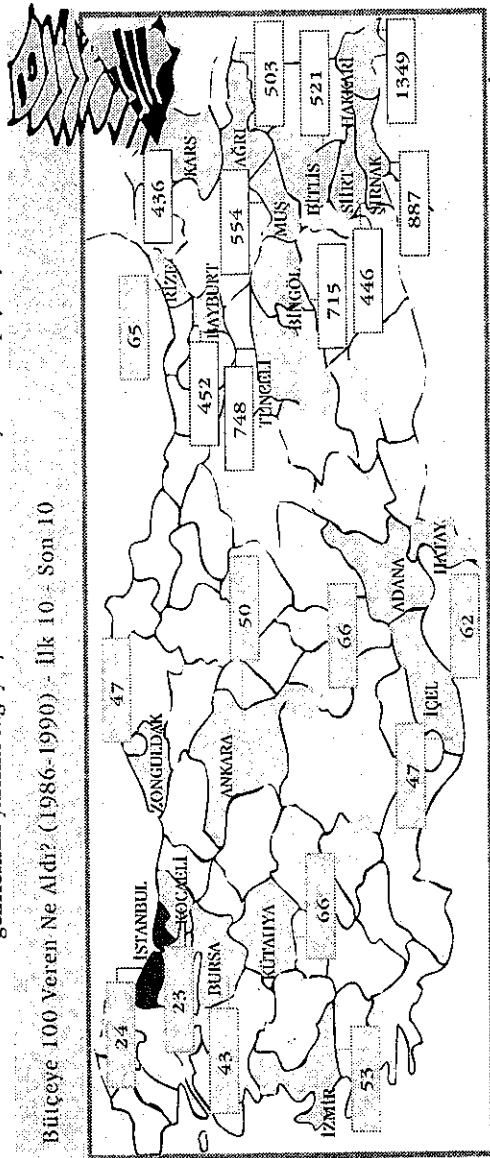

MALİYE

İstanbul, Devlete 4 Verip 1 Alıyor

İstanbul 1986-1990 döneminde genel bütçeye yaptığı 303.5 trilyon TL'lik vergi katkısına karşılık (%38.7) devlet harcamalarından yüzde 7'ye yakın (74.2 trilyon TL) bir pay aldı. Bu, her 100 liralık katkının 24 lirasının İstanbul'a harcanması demek. İstanbul, Kocaeli ve Bursa ile birlikte ele alınca görünüm şu: Bu üç il bütçe gelirlerinin yarısını sağlıyor, ama harcamalardan yüzde 15 pay alıyor.

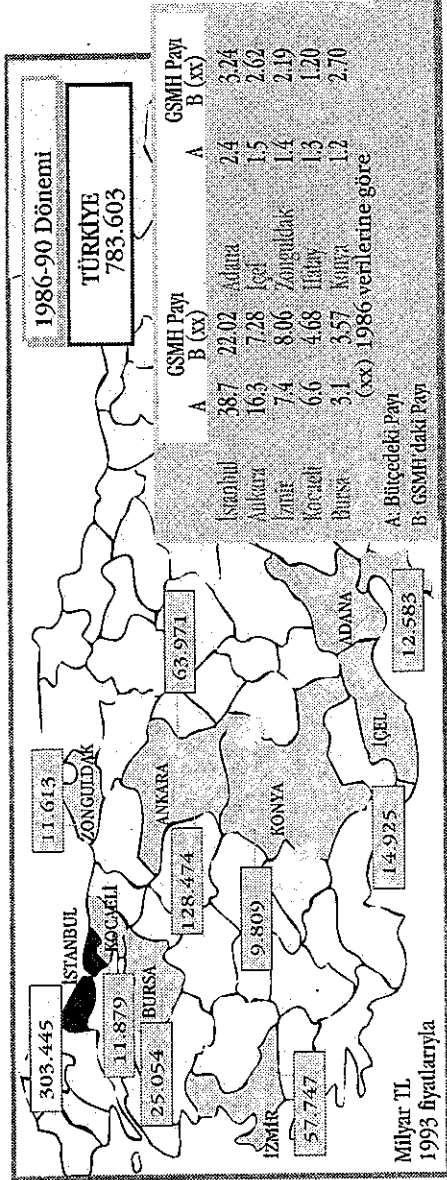
Bütçeye 100 Veren Ne Aldı? (1986-1990) - İlk 10 - Son 10

Bütçe Gelirlerinin Yüzde 40'ı İstanbul'dan

Bütçe gelirlerine yüzde 38.7 ile en büyük katkıyı, Türkiye milli gelirinin yüzde 22'sinin yararıldığı İstanbul sağlıyor. Bir başka ifadeyle Devlet bütçesine giren her 100 liranın yaklaşık 40 lirası, özel sektörün "kalesi" olan İstanbul'dan sağlanıyor. KİT'lerin "kalesi" olan Ankara ise bütçeye 16.3'lük katkıda bulunuyor. Özel sektörün ikinci kalesi İzmir bütçe gelirlerine yüzde 7.4'lük katkısı ile üçüncü sırada yer alıyor.

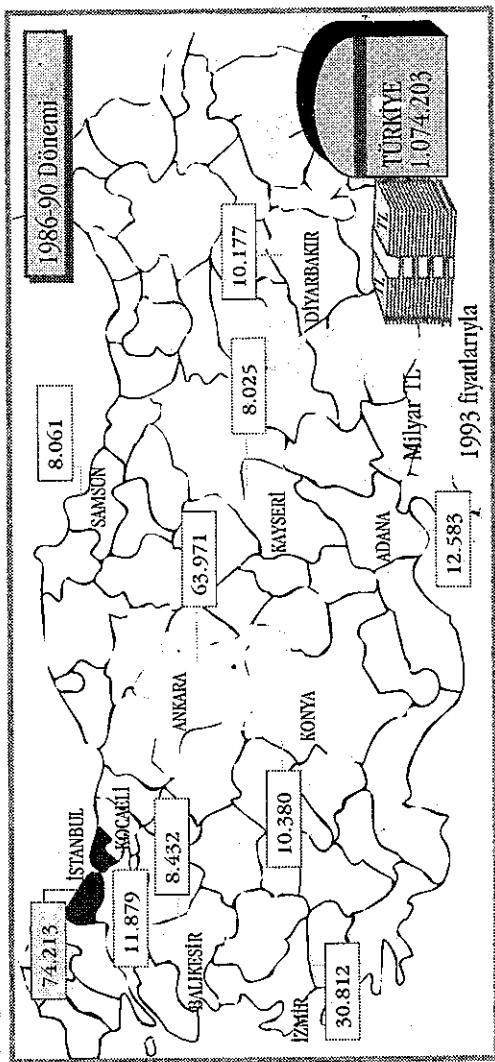
Bütçe Gelirlerine Katkı: İlk 10 İl

Devlet Her 100 Liranın 7 Lirasını İstanbul'a Harcıyor

Bütçe harcamalarından en büyük payı, yüzde 7 ile İstanbul alıyor. Ankara ve İzmir ikinci ve üçüncü sıradaki iller. Böylece nüfusun yüzde 24'ünün yaşadığı bu üç il, devlet harcamalarından yüzde 15'e yakın pay alıyor.

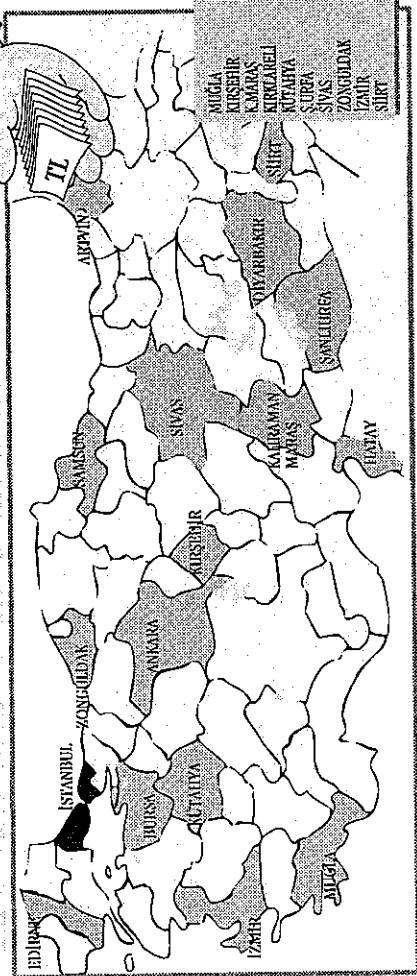
Bütçe Harcamalarından Alınan Pay: İlk 10 İl

Devletten İstanbulluya Ne Kadar Yatırım?

1983-92 döneminde, 1993 fiyatlarıyla devlet 1 katrilyon TL'lik yatırım harcaması yaptı. İstanbul, bu 10 yıl içinde 59 trilyon TL ile toplam yatırım harcamalarından en büyük payı aldı. Ancak nüfusuna oranlandığında devletin, kişi başına İstanbul'a yaptığı yatırım harcaması 8 milyon TL dolayındaydı ve illere göre sıralandığında İstanbul 19. sıradaydı. Başka bir ifadeyle, yoğun nüfusu dikkate alındığında, kamu yatırım harcamasından İstanbul'un ancak 19. sırayı alabildiği görülmüyordu. Muğla, Kırşehir, K. Maraş kişi başına yatırım harcamasında en şanslı iller oldu.

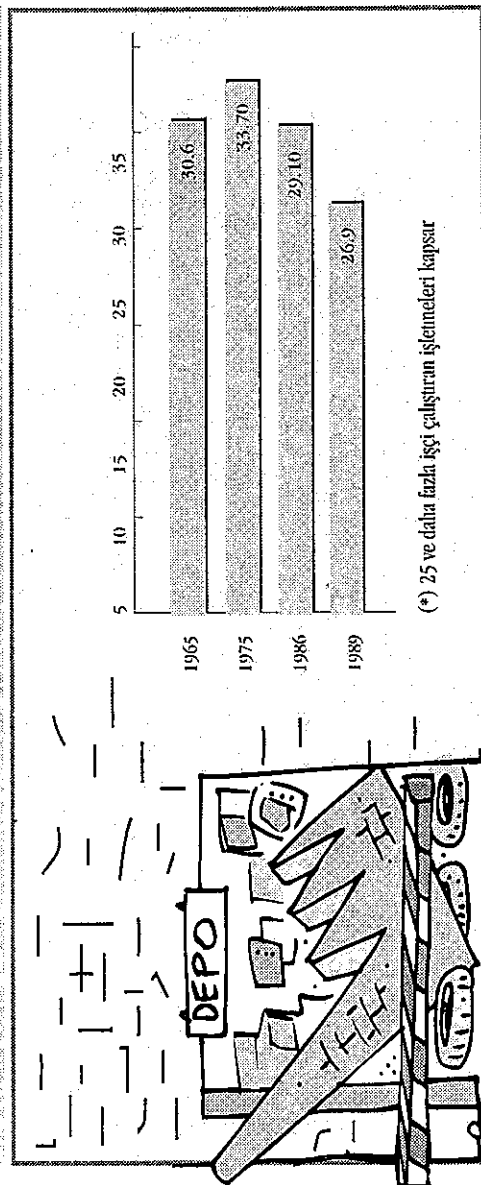
1983-1992 Döneminde Kişi Başına Kamu Yatırım Harcamasında İlk 20 İl ve İstanbul (Milyon TL)

İstanbul Sanayiden Uzaklaşıyor

1990'lara doğru inşaat ve hizmet sektöründe, özellikle de finans ve turizm alanlarında yoğunlaşan İstanbul ekonomisi, 1970'lerde iddialı olduğu bir alandan yavaş yavaş uzaklaşıyor. 1975'de ülke imalat sanayinde yaratılan kauma değerde yüzde 34'e yakın payı olan İstanbul'un 1989'da bu payı yüzde 27'ye kadar düştü. Bunda sanayiden, diğer alanlara yönelmek kadar, sanayiye çevre illere taşınmak da etkili oldu.

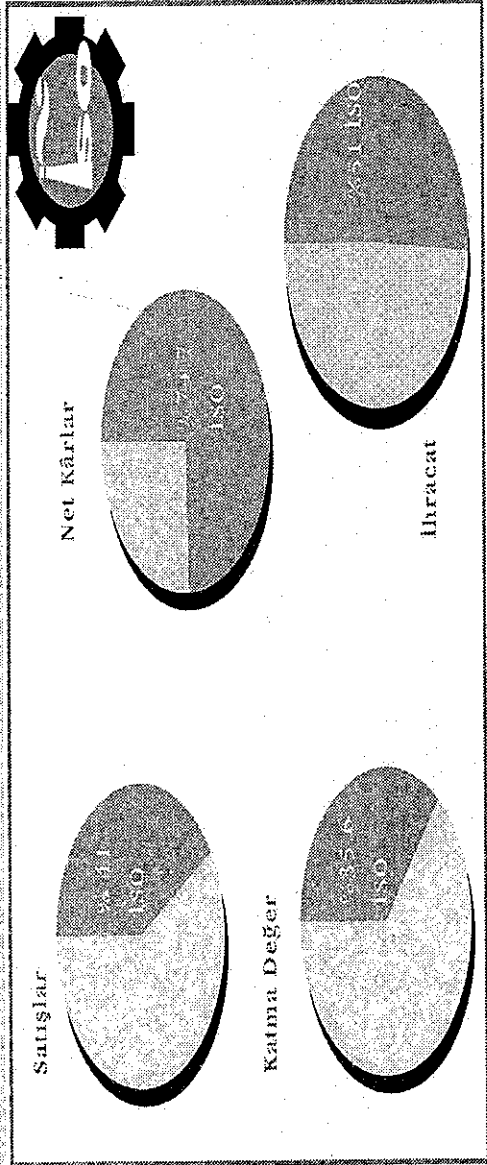
Türkiye İmalat Sanayii Kauma Değerinde İstanbul'un Yıllara Göre Payı

Büyük Sanayi Firmalarının Yarısı İstanbul'da

Türkiye'nin en büyük 500 sanayi firmasının 242'si İstanbul Sanayi Odası üyesidir. Büyük sanayi firmalarının, onların üst örgütleri olan holdinglerin merkezi İstanbul'dur. Bu firmalara ait fabrikaların bir bölümü İstanbul dışında olsa da, şirket merkezleri İstanbul'da olduğundan, İstanbul'un payı da yükselmektedir. Başka bir ifadeyle, fabrikalar İstanbul dışında olsa da, sevk ve idareleri İstanbul'dan yapılmaktadır.

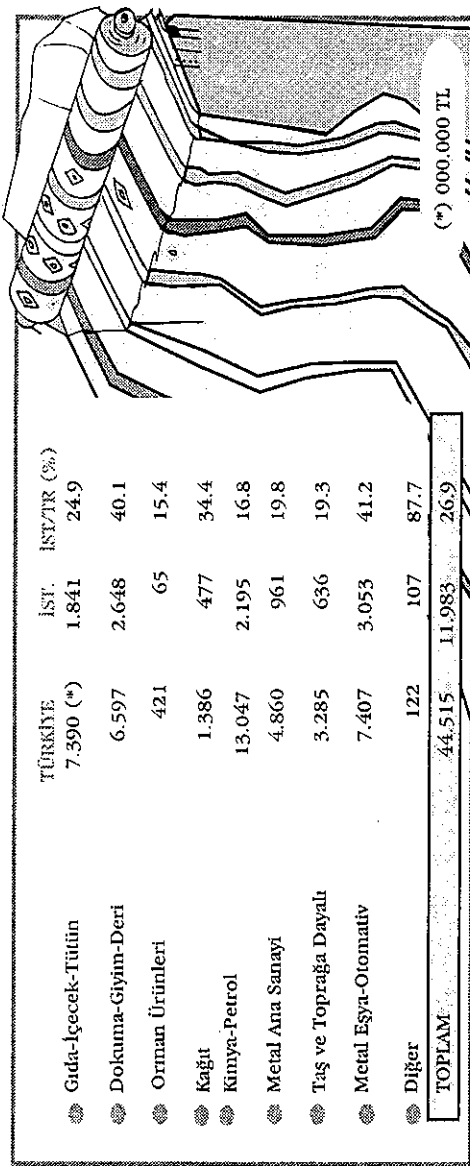
500 Büyük Firmada ISO Üyelerinin Yeri

İstanbul, Türkiye'nin Tekstil, Metal, Medya Merkezi

Büyük imalat sanayiinde yaratılan katma değerın yüzde 27'si İstanbul'da gerçekleştiriliyor. Sektörel olarak bakıldığında, İstanbul'un tekstil, metal eşya-otomotiv ve kağıt-basım, gıda sanayilerinin merkezi olduğu ortaya çıkmaktadır. Tekstil ve metalde yaratılan her 100 TL'lik katma değerde İstanbul 40 TL'lik paya sahip.

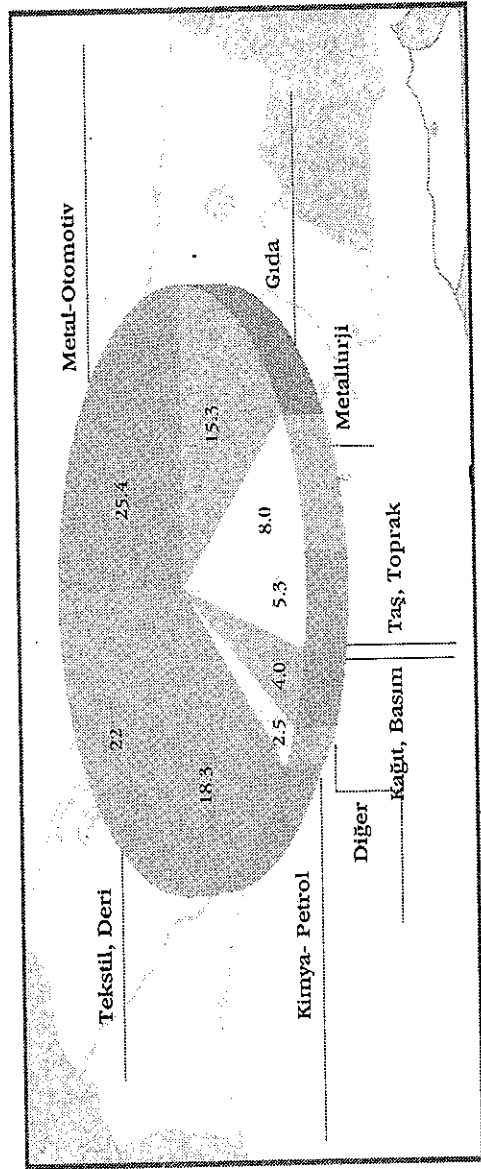
Büyük İmalat Sanayili Katma Değeri İçinde İstanbul'un Payı (1989)

İstanbul'da Sanayinin Lokomotifi Metal ve Tekstil

İstanbul imalat sanayiinde ağırlık, tekstil ile metal eşya-otomotiv. Onları kimya-petrol ile gıda sanayileri izliyor. Beyaz eşya, ulaşım araçları, elektronik gereç üreten firmaların yansısı, irili ufaklı tekstil firmalarının, deri işleme fabrikalarının da çoğu İstanbul'da. Tekel'in birçok işletmesinin de yer aldığı İstanbul gıda sanayiinin geleneksel ve önemli alt sektörlerinden biri.

İstanbul İmalat Sanayiinde Yaratılan Katma Değerin Sektörel Dağılımı (%)

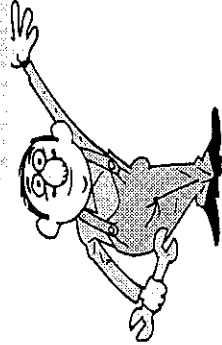

Sanayi İşçilerinin Yüzde 30'u İstanbul'da

Türkiye imalat sanayiinde 25 ve daha fazla kişinin çalıştığı işletmelerdeki ücretlilerin yüzde 30'u İstanbul'da. Yaklaşık 300 bin imalat sanayi işçisinin yüzde 93'ü özel sektör işyerlerinde çalışırken, başta Tekel, Sümerbank, Gemi Sanayii, TEK gibi KİT işletmelerinde çalışanların sayısı 20 bin dolayında.

Büyük İmalat Sanayiinde Çalışanlar İçinde İstanbul'un Payı 1989 (%)

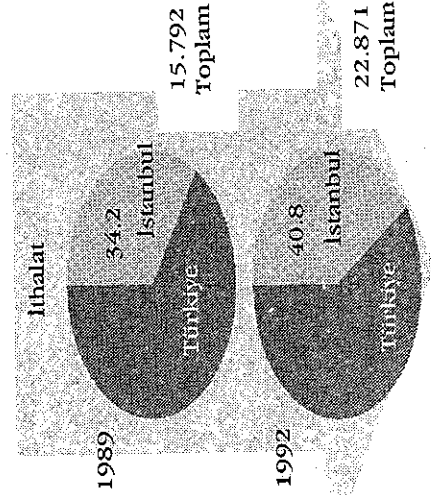
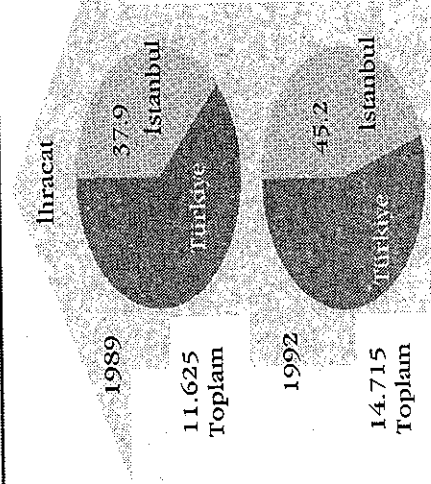
	TÜRKİYE	İST.	İST/TK (%)
Toplam	967.537	286.536	29,6
Devlet	254.474	19.741	7,8
Özel	713.063	266.795	37,4

Dış Ticaretin Yarısına Yakını İstanbul'da

İstanbul, Türkiye'nin en önemli ihracat ve ithalat kapısı. İstanbul'un 1992'de ihracatı 6.6 milyar doları ve Türkiye toplamının yüzde 45'ini biraz aştı. Geleneksel olarak ithalatın ana kapısı olan İstanbul'dan 1992'de 9.3 milyar dolarlık ithal mal girdi. Bu, Türkiye toplam ithalatının yüzde 41'ine yakındı.

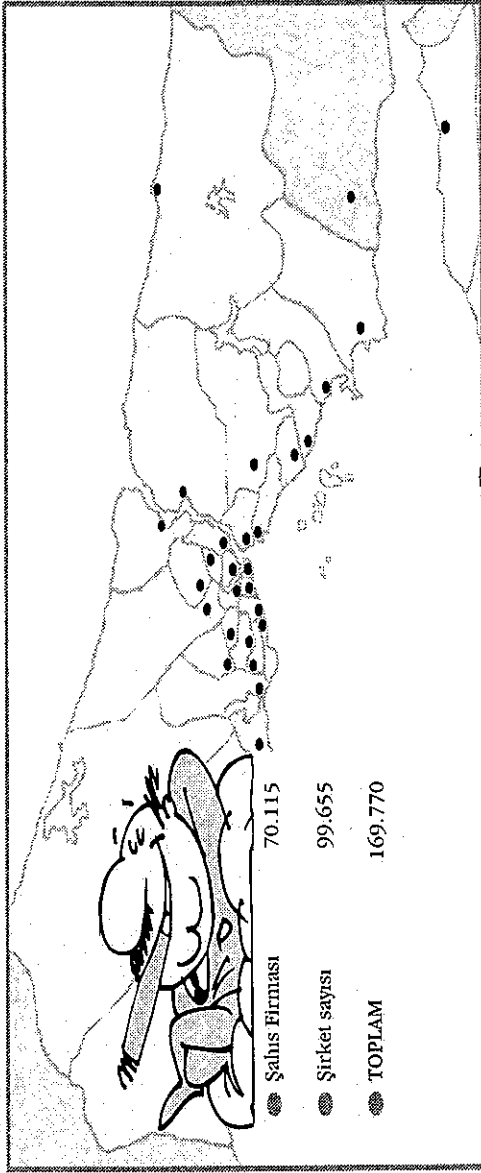
İstanbul'un Türkiye Dış Ticaretinde Yeri

İTO'nun 170 Bin Üyesi Var

İstanbul'da "tacir" tanımına (esnaf değil) giren İstanbul Ticaret Odası (İTO) üyesi şahıs firma sayısı 70 bin, şirket sayısı ise 100 bin dolayında. Şirketlerin sayı olarak yüzde 55'i limited, yüzde 27'si anonim özellikte. Sermaye açısından bakıldığında ise toplam şirketlerin sermayelerinin yüzde 86'sı anonim şirketlere ait.

İstanbul'daki Firmalar

PARA-BANKA

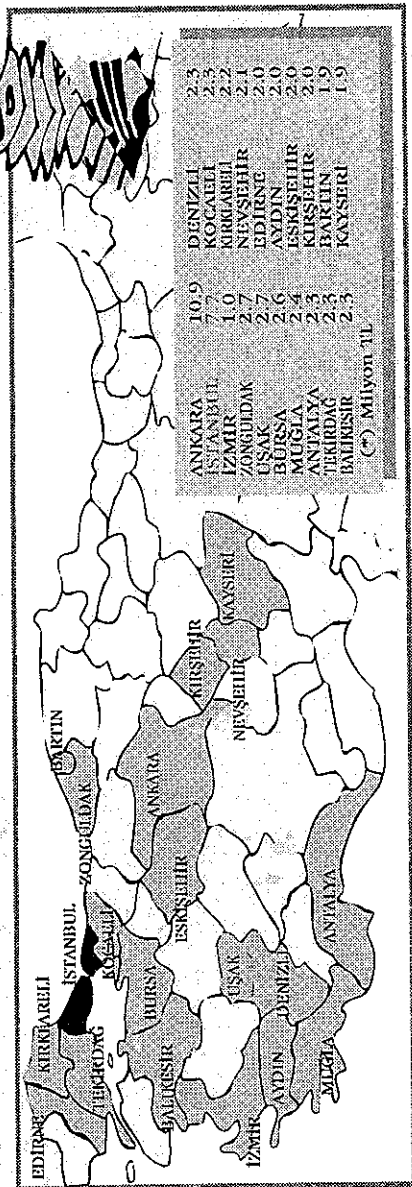
Mevduatların Üçte Biri İstanbul'dan

1991'de toplam banka mevduatı 162 trilyon TL'ye ulaştı ve mevduatların yüzde 34.5'u İstanbul'dan toplandı.

İstanbul'un banka mevduatındaki payı nüfusuna oranlandığında şu görüntü ortaya çıkıyor:

İstanbul'da kişi başına mevduat 1991'de 7.7 milyon TL idi. Ankara, kamu bankalarının ve Hazine'nin Başkentte olmasının etkisiyle, kişi başına mevduatta 10.9 milyon TL ile ilk sıradaydı. İstanbul'un en yakın takipçisi, kişi başına 4 milyon TL'lik mevduatla İzmir oldu.

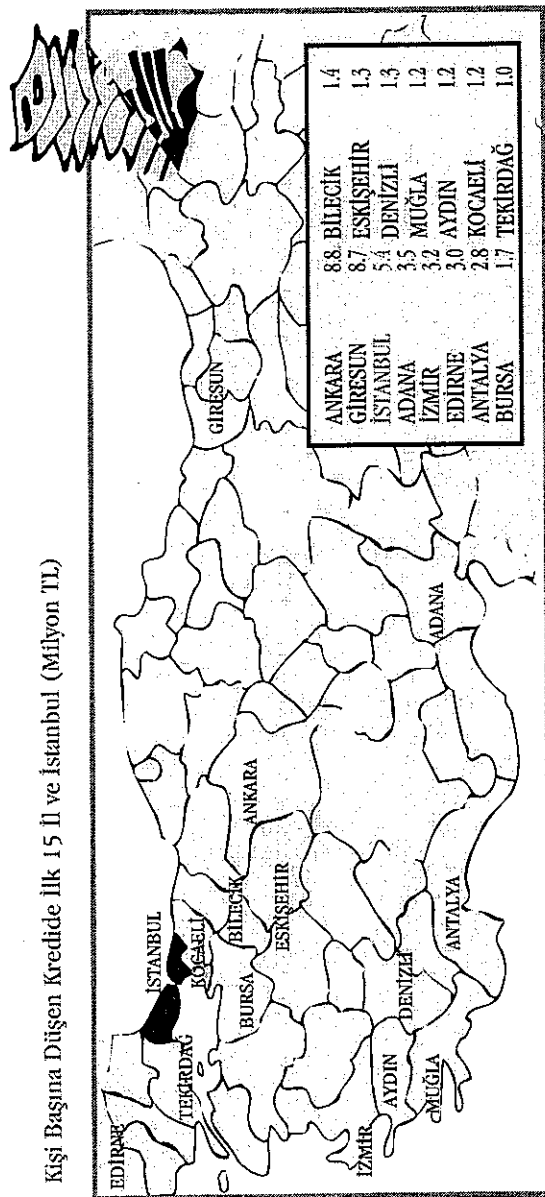
Kişi Başına Banka Mevduatında İlk 20 İl ve İstanbul

Kredilerin Üçte Birini İstanbul Kullanıyor

1991 verilerine göre toplam banka kredileri 118 trilyon TL'yi bulurken 39.6 trilyon TL ile İstanbul kredi kullanımında ilk sırayı aldı. Toplam kredilerin yüzde 33'ünü kullanan İstanbul'u yüzde 24 ile Ankara, yüzde 7.3 ile İzmir izliyor. Kullanılan krediler nüfusa oranlandığında ise İstanbul'un, Ankara ve Giresun'un arkasından 5.4 milyon TL ile üçüncü olduğu görülmüyor.

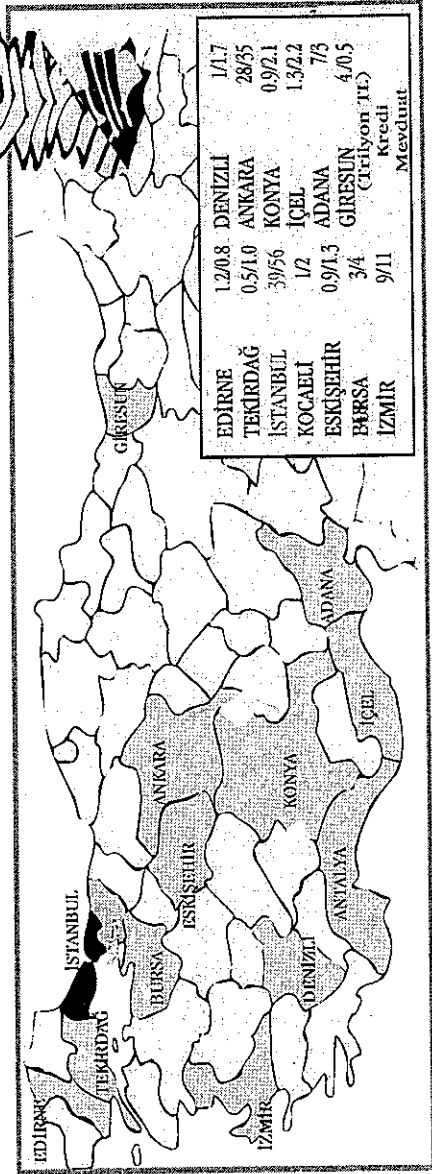
Kişİ Başına Düşen Kredide İlk 15 İl ve İstanbul (Milyon TL)

İstanbul Mevduatının Yüzde 70'i Krediye Dönüşüyor

İstanbul, Türkiye'nin toplam mevduat havuzuna, 1991'de 56 trilyonluk katkıda bulunmasına karşılık 39 trilyon TL'lik kredi kullandı. Bu, topladığı mevduatın ancak yüzde 70'inin kredi olarak kullanılması demek. Başka bir ifadeyle, İstanbul'daki bankalar topladıkları 56 trilyon TL'nin yüzde 70'ini yine İstanbul'a kredi olarak kullandırırken 17 trilyon TL'yi ya başka illerde yatırmış ya da kredi dışı piyasalarda kullanmışlardır.

Başlıca İllerde Toplanan Mevduat ve Kredi Kullanımı (1991)

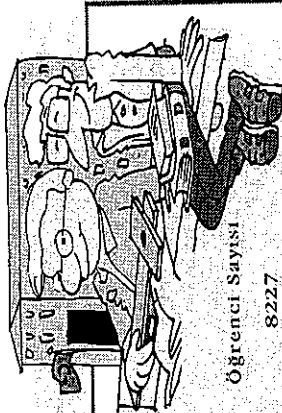

EĞİTİM

İstanbul: Üniversiteli Şehri

İstanbul'daki altı üniversitede 69 fakülte bulunuyor. Toplam 8317 öğretim üyesinin görev yaptığı bu üniversitelerde 110 bini aşkın öğrenci eğitim görüyor. En fazla öğrenci İstanbul Üniversitesi'nde.

İstanbul'da Üniversiteler

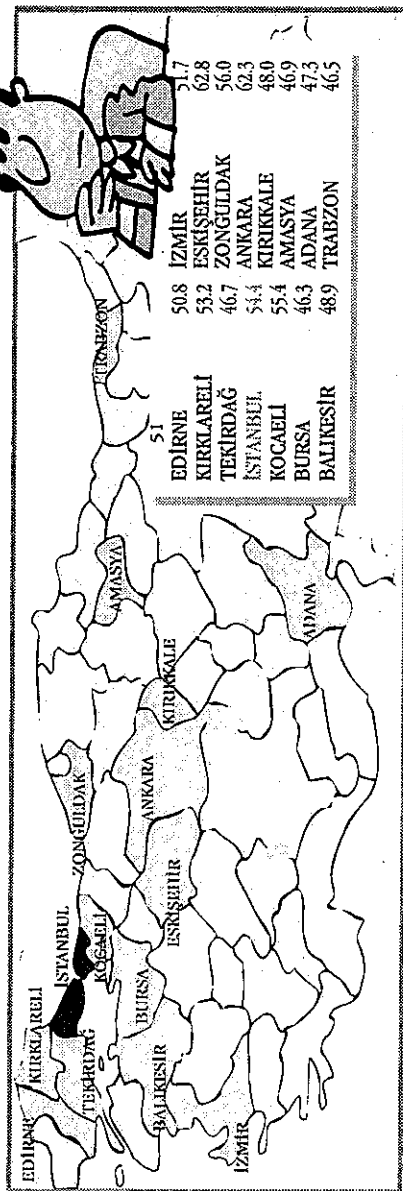

Üniversite Adı	Fakülte Sayısı	Öğretim Üye Sayısı	Öğrenci Sayısı
Boğaziçi Univ.	6	603	8227
İstanbul Univ.	21	3069	43225
İst. Teknik Univ.	15	1740	18779
Marmara Univ.	16	1649	21150
Yıldız Univ.	6	810	15213
Minar Sinan Univ.	5	446	3669
Toplam	69	8317	110264

İstanbul'un Lise Çağı Gençliğinin Yüzde 45'i Okul Dışında

Türkiye genelinde ortaöğrenim çağındaki nüfusun yüzde 40.6'sı okullarda, yüzde 60'a yakını okul dışında. Orta öğrenimde okullaşma oranı açısından İstanbul beşinci sırada. 1990-1991 öğrenim yılı verilerine göre, orta öğrenim yaşındaki İstanbul nüfusunun ancak yüzde 54.4'ü öğrenimini sürdürürken yüzde 45.6'sı okul dışında. Orta öğrenimde okullaşma oranında ilk sırayı yüzde 62.8 ile Eskişehir alırken Ankara, Zonguldak ve Kocaeli, İstanbul'dan önde geliyorlar.

Orta Öğrenim Çağındaki Nüfusun Ne Kadarı Okulda (%)

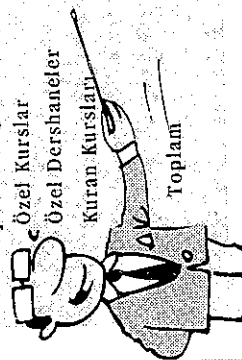

250 Bin Kişiyeye Yaygın Eğitim

İstanbul'da bine yakın eğitim kurumunda yaygın eğitim gerçekleştiriliyor. Çeşitli dallarda düzenlenen özel kursların sayısı 1990'da 223'ü buluyordu. İstanbul'daki Kuran kursu sayısı ise 268.

İstanbul'da Yaygın Eğitim

	Eğitim Kurumu Sayısı	Kursiyer
Pratik Kız Sanat	30	12.113
Olgunlaşma Enst.	2	405
Halk Eğitim Mer.	25	34.314
Çıraklık Eğitim Mer.	17	8.387
Özel Kurslar	223	119.459
Özel Dershaneler	117	46.343
Kuran Kursları	268	16.392
Toplam	985	237.413

İlk ve Orta Öğrenimde Derslik Açığı Var

İstanbul'da her yıl, nüfus artışı nedeniyle, ortalama 60 bin çocuk okul çağına geliyor. İlköğretimde öğretmen açığı bulunmamasına karşın, orta öğrenimde bazı branşlarda öğretmen açığı yaşıyor. Her yıl yapılması gereken derslik sayısı 1500 dolayında. 1993'te önceki yıllardan biriken derslik gereksinimi 4326. Her yıl yapılan 1300 dersliğe rağmen yıllık derslik açığı 1000'i buluyor.

İstanbul'da İlk ve Orta Öğrenim

Kurum Adı	Okul	Derslik	Öğrenci	Öğretmen
Okul Öncesi Eğitim	475	709	14.663	1.145
İlkokul	1.134	6.866	847.584	21.939
Ortaokul	630	6.499	401.612	5.749
Lise	408	6.886	256.219	15.126
Meslek Lise	132	1.927	82.807	3.953
Toplam	2.647	20.960	1.520.042	43.559

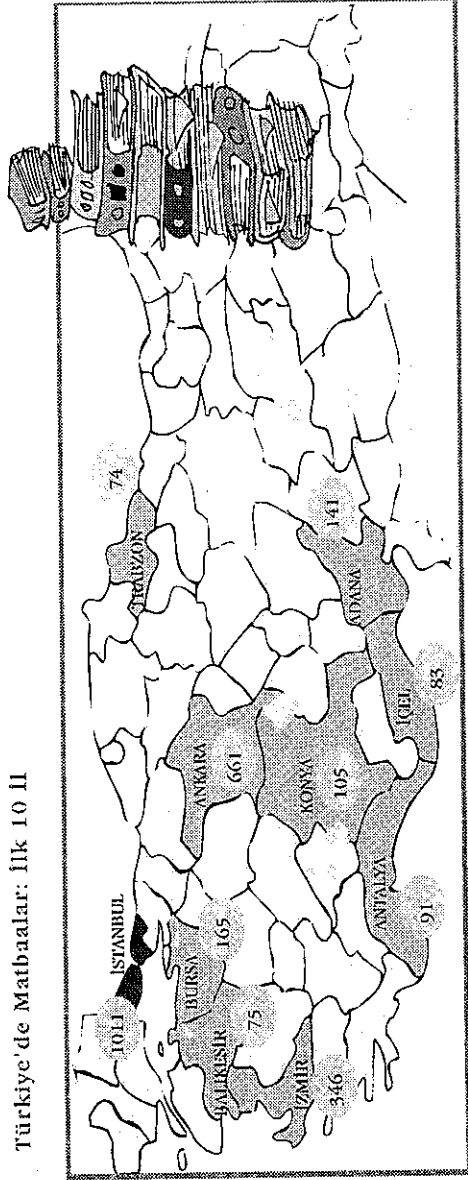
KÜLTÜR

Matbaacılığın Merkezi İstanbul

Türkiye'deki toplam matbaa sayısı 1991'de 4285 olarak saptanmıştı. İstanbul; 1011 matbaa ile toplam içinde yüzde 24'lük paya sahipti. Basın ve yayın dünyasının geleneksel merkezi olan İstanbul, matbaa sayısı olarak dörtte birlik paya sahip olmakla beraber toplam kapasite açısından çok daha yüksek bir payı temsil etmektedir.

Matbaacılıkta İstanbul'u Ankara, İzmir, Bursa ve Adana izlemektedir.

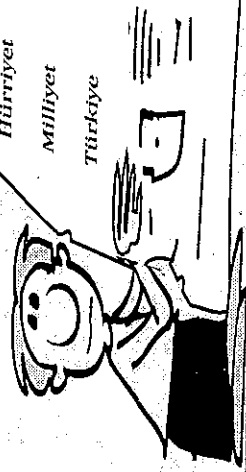
Türkiye'de Matbaalar: İlk 10 İl

İstanbul Medyanın Merkezi

İstanbul basın ve yayın dünyasının merkezi. Türkiye genelinde dağıtımı yapılan bütün gazeteler İstanbul'da hazırlanır, basılır. Yayın grupları, günlük gazetelere, haftalık, aylık dergilere, TV kanallarına da sahipler. 1990'dan itibaren yayın gruplarının finans kuruluşları tarafından satın alınması yönünde biregılım dikkatini çekti. Giderek basın, ya kendi başına holdingleşti ya da çeşitli holding gruplarının bir unsuru haline geldi. İSO'nun 500 büyük firma sıralamasına Sabah, Hürriyet, Milliyet ve Türkiye gazetelerini çıkaran basın firmaları girmektedir.

Başlıca Basın Firmaları

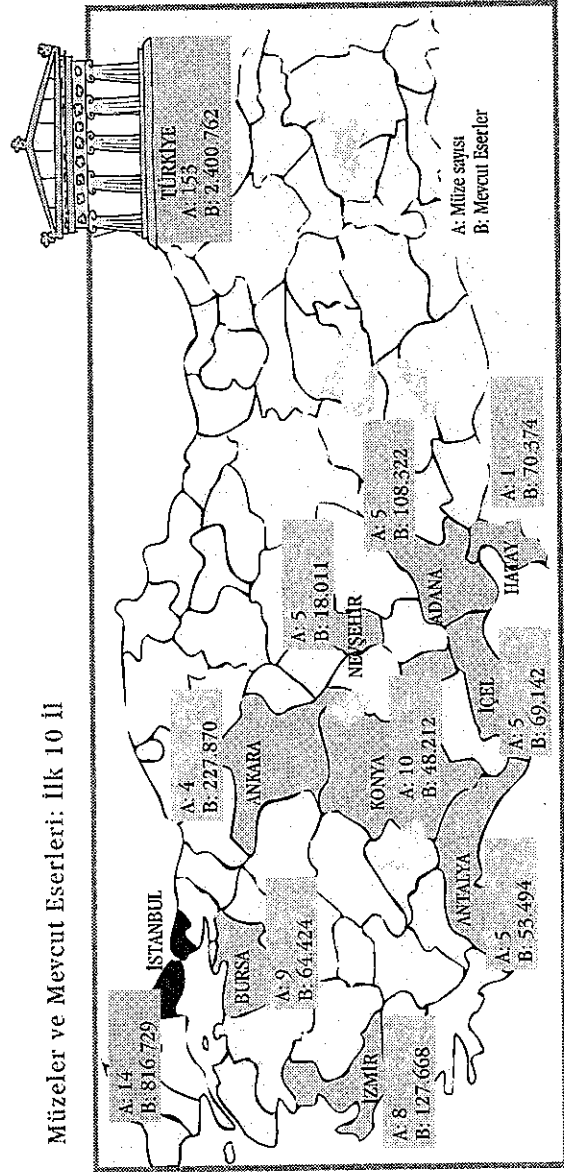

Firma	Satışlar	Karlar	Çalışan
Sabah	1.746.323	43.761	330
Hürriyet	1.563.181	59.523	704
Milliyet	822.370	11.478	255
Türkiye	538.517	39.817	2.023

Müzeler Şehri İstanbul

Türkiye'de 1991'de sayıları 153 olan müzelerin 14'ü İstanbul'daydı ve bu müzelerde saptanan 2 milyon 400 bin mevcut eserin de yüzde 34'ü İstanbul müzelerindeydi. Eser zenginliği açısından İstanbul müzelerini Ankara, İzmir, Adana, İçel ve Bursa müzeleri izliyordu.

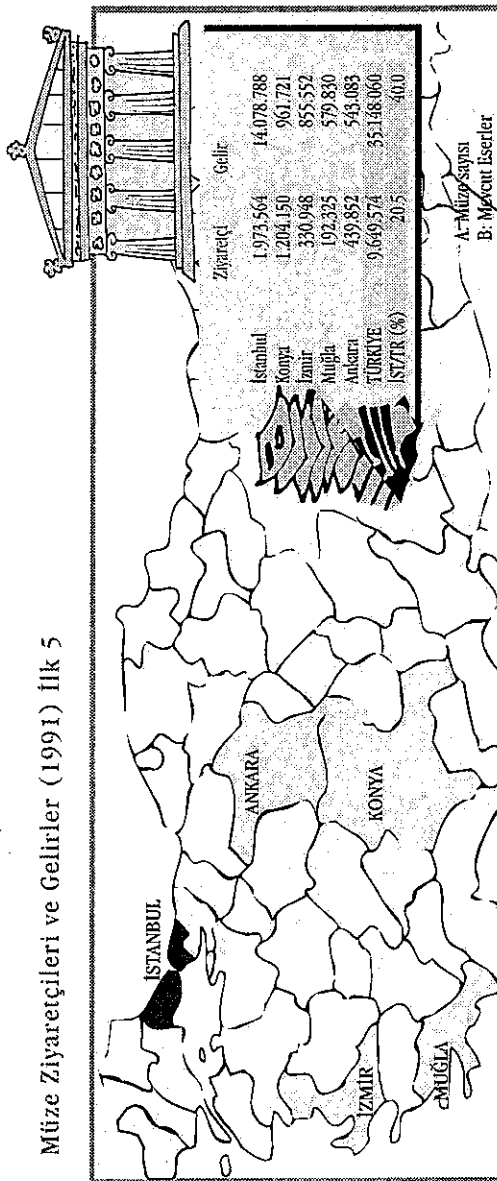
Müzeler ve Mevcut Eserleri: İlk 10 il

İstanbul Müzelerine Yılda 2 Milyon Ziyaretçi

İstanbul'daki 14 müzeyi 1991'de 1 milyon 973 ziyaretçi gezdi. Bu, aynı yıl Türkiye genelindeki 153 müzeyi gezenlerin yüzde 20'siydi. Yine aynı yıl müze ziyaretçilerinden 14 milyar TL gelir elde edildi. İstanbul müzelerinin bu hasılatı, Türkiye müzelerinden elde edilen gelirin yüzde 40'ı tutarındaydı.

Müze Ziyaretçileri ve Gelirler (1991) İlk 5

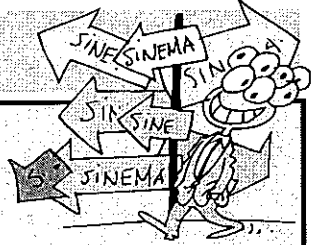

İstanbul'un Orta Yeri Sinema

1993 sonu itibariyle İstanbul'da 74 sinema salonu bulunmaktadır.

Yaklaşık 30 bin koltuk kapasitesi olan bu sinemaların beşte biri Beyoğlu'ndadır. Kadıköy, Şişli, Bakırköy sinemaların yoğun olduğu diğer bölgelerdir.

İstanbul'un Sinemaları

Bölge	Sinema Sayısı	Koltuk Sayısı
Beyoğlu	15	6.764
Kadıköy	12	4.984
Şişli	10	3.938
Bakırköy	10	3.245
Etiler	4	413
Pendik	2	573
Eminönü	2	1.275
Beşiktaş	2	1.950
Gaziosmanpaşa	1	600
Bahçelievler	1	800
Findıkzade	1	500
Ortaköy	1	420
Üsküdar	1	394
Kocamustafapaşa	1	480
Karagümrük	2	1.276
Topkapı	1	640
Maslak	2	109
Çemberlitaş	4	1.133
Toplam	74	29.494

Tiyatroda Yılda 1 Milyon 200 Bin Kişi

İstanbul'da 1991'de 1 milyon 178 bin kişi tiyatro seyretti. Türkiye'deki tiyatro salonlarının yarısının ve tiyatro koltuklarının yüzde 60'ının bulunduğu İstanbul, toplam tiyatro seyircisinin de yüzde 54'üne sahip. İstanbul'daki tiyatroların 18'i özel, 11'i de kamusal nitelikli. 1991'de devlet tiyatroları seans başına 227 seyirciye oynarken özel tiyatrolar her seansta 278 seyirci tarafından seyredilmişler.

İstanbul Tiyatroları

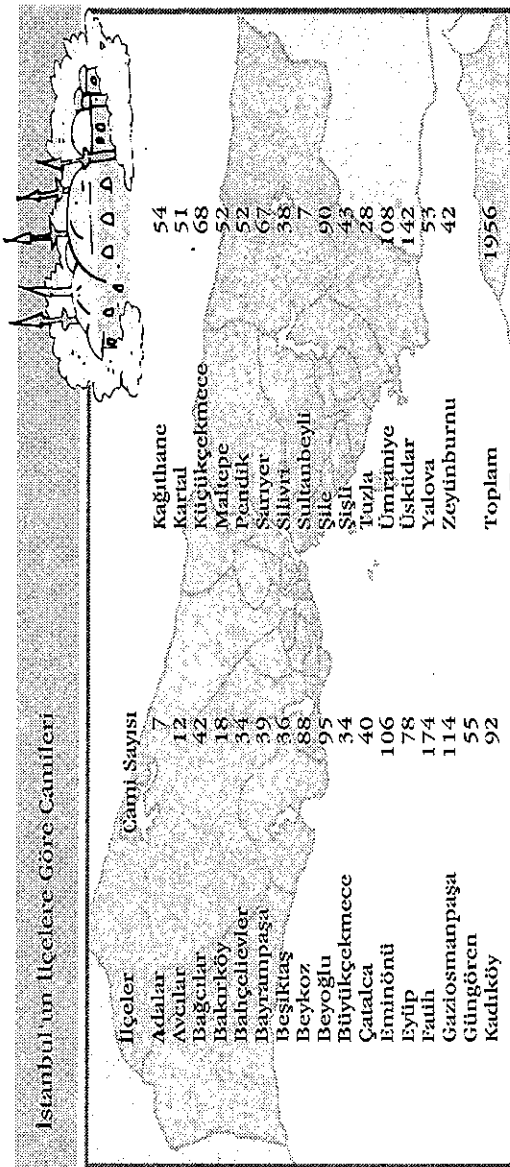

	Tiyatro Sayısı	Koltuk Sayısı	Seyirci	Seans Başına Seyirci
Resmî Tiyatrolar	6	3138	202.225	227
Resmî Kurum Tiy.	5	1626	294.763	219
Özel Tiyatrolar	18	7986	680.973	278
İST. Toplam	29	12.750	1.117.961	
TÜRKİYE	57	21.069	2.195.169	264
İST/TK (%)	50.8	60.5	53.6	

İstanbul'un Camileri, Kilseleri

1984'te 1471 camisi olan İstanbul'da bu sayı 1987'de 1505'i, 1994'te de 1956'yı buldu. Müftülükçe kadro atanamayan 400 cami de eklendiğinde sayının 2360'a yaklaştığı görülmüyor. En çok cami Fatih, Üsküdar, Gaziosmanpaşa, Eminönü ve Ümraniye'de bulunmaktadır. Öte yandan, asırlarca dinlerin mozayığı olan İstanbul'da, halen 142 kilise ve 14 sineğok bulunuyor. Kilselerin en yoğun olduğu ilçeler sırayla Beyoğlu, Eyyüp, Adalar, Şişli, Beşiktaş ve Eyyüp'tür.

İstanbul'un İlçelere Göre Camileri

TURİZM

İstanbul Otellerinde 45 Bin Yatak

İstanbul'un toplam otel odalarının sayısı 1992 sonunda 22 bine yaklaşıırken yatak sayısı 45 bin dolayındaydı. Otel kapasitesinin dörtte biri beş yıldızlı otellere, beşte birine yakını da dört yıldızlı otellere aitti.

İstanbul'un Otel Kapasitesi (1992)

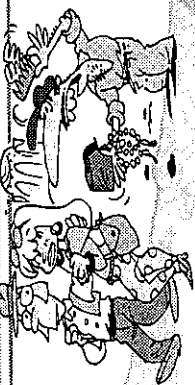
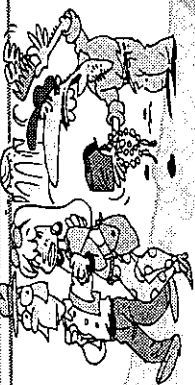
	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Yatak Oranı
Beş Yıldızlı	4.971	10.453	24
Dört Yıldızlı	3.988	8.119	18
Üç Yıldızlı	5.475	11.204	25
İki Yıldızlı	4.820	10.009	22
Bir Yıldızlı	1.825	3.399	8
Özel Belgeliler	519	1.063	2
Apart Oteller	24	115	1
Tatil Köyleri	222	540	100
Toplam	21.894	44.902	

Welcome to İstanbul...

Türkiye'ye gelen turistlerin 1985'te üçte biri giriş kapısı olarak İstanbul'u kullanırken bu oran 1990'da beşte bire düştü. Aynı azalma çıkış kapısı olarak İstanbul'u tercihte de görüldü.

Deniz ve hava yoluyla gelen turistleri dikkate aldığımızda 1990'da turistlerin üçte birinin giriş ve çıkış kapısı olarak İstanbul'u kullandıkları görüldü. Bu da Türkiye'ye gelen turistlerin en az yüzde 30-40'ının mudaka İstanbul'u ziyaret ettiklerini ortaya koyuyor.

İstanbul'dan Giriş ve Çıkış Yapan Turistler

		1985		1990	
Giriş	A	720.727	1.121.376		
	B	2.190.217	5.392.835		
	C	32.8	20.8		
Çıkış	A	742.090	1.194.594		
	B	2.235.001	5.318.120		
	C	33.1	22.4		
		A: İstanbul B: Türkiye C: İST/TR (%)			

Turistik Amaçlı Gökdelenler

İstanbul'un, çoğu "tüketilmemesi", mutlak koruma altında tutulması gereken doğal ve kültürel çevre değerleri, Turizmi Teşvik Yasası ile birer "yatırım alanı" yapıldı. 1984-1991 arasında bu yasa ile İstanbul'da 40'a yakın yer, bazıları "arsa" ölçeğinde, bazıları ise bölge ölçeğinde Bakanlar Kurulu kararıyla "turizm merkezi" ilan edilerek "yatırım" a açıldı. Bu, "turizm merkezleri" bölgelerindeki arsa sahiplerine olağandışı yoğunlukta inşaat izni sağlayarak büyük rantların aktarılmasına da yol açmıştır. "Turistik" amaçlı gökdelenler, iş ve alışveriş merkezleri, bu uygulamanın sonuçlarıdır.

İstanbul'daki Turizm Merkezleri

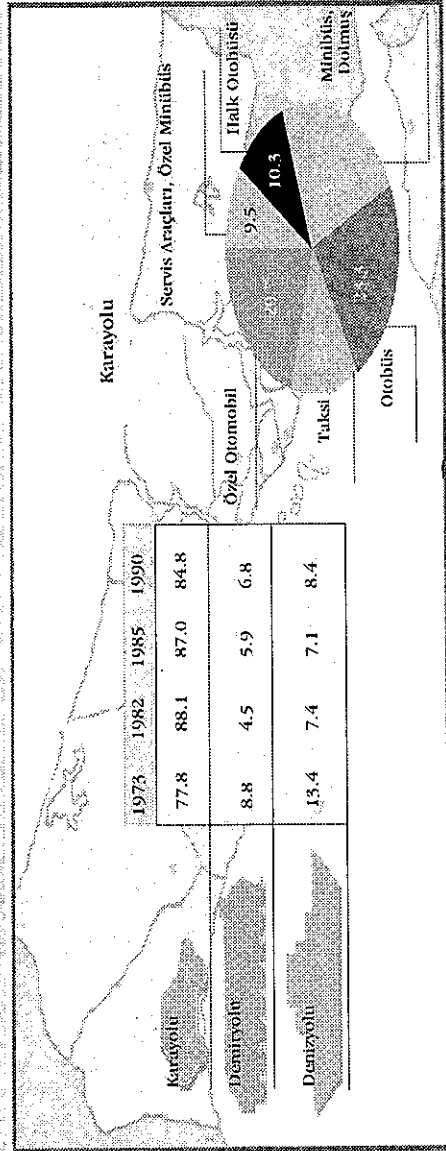
İzin Tarihi	Turizm Merkezi'nin Yeri	
31.07.1984	İstanbul, Park Otel Turizm Merkezi	Maçka Tur. Mer.
31.07.1984	Taşlaşa Turizm Merkezi (Gökdelen)	Akaretler (2) Tur. Mer.
07.11.1985	Boğaziçi Okullar Bölgesi Tur. Mer.	Gabaia Kulesi ve Çevresi
07.11.1985	Bağdatlımı Kemik Hast. Tur. Mer.	Sarıyer-İstinye Tur. Mer.
07.11.1985	Beykoz Kasrı Tur. Mer.	Gayrettepe Tur. Mer.
07.11.1985	Sarıyerburnu Tur. Mer.	Anadoluhisari Tur. Mer.
07.11.1985	İstinye Tur. Mer.	Kadınlar Tur. Mer.
05.08.1986	Beşiktaş Köyü Tur. Mer.	Levent-Besiktas Tur. Mer.
05.08.1986	Beşiktaş Yat Limanı Tur. Mer.	Çamlıca Tur. Mer.
18.03.1987	Arnavutköy Tur. Mer.	Levent-Besiktas (Tesis) T.M.
18.03.1987	Akaretler (Akaretler) Tur. Mer.	İstinye Tur. Mer.
18.03.1987	Ataköy Tur. Mer.	Pendik Tur. Mer.
18.03.1987	Beşiktaş Tur. Mer.	Beşiktaş-Nispetiye Cad.
18.03.1987	Heybeliada Tur. Mer.	Büyükdere, Beşiktaş
18.03.1987	Laleli-Tayyare Apartmanları	Eminehüyük (1 no.lu) T.M.
18.03.1987	Taşlaşa II No.lu Tur. Mer.	Sarıyer (7 no.lu) T.M.
23.03.1989	Yeşilyurt Tur. Mer.	Bağdatlımı-Florya T.M.
30.08.1989	Barbaros Evleri Tur. Mer.	Taksim (Tesis) T.M.
30.08.1989	Ataköy (2) Tur. Mer.	Sileyanlıyıcı T.M.
30.08.1989	Taksim Tur. Mer.	Sile-Yat Limanı T. Alanı
30.08.1989		Nisan/1993

ULAŞTIRMA-ALTYAPI

Deniz Şehrinde Kara Egemenliği

İki yarımada üstünde, doğudan batıya 80 km. uzunluğunda, Marmara kıyı şeridinde kurulu olmasına karşın, deniz taşımacılığının İstanbul nüfusunun yaşamındaki payı her geçen gün azalmış ve ancak yüzde 8.4'de tutunabilmiştir. Raylı sistemin İstanbul taşımacılığındaki payı ise hızlı tramvay sisteminin devreye girmesiyle %7'ye yaklaşmıştır. Metronun tamamlanmasıyla bu payın artması umuluyor.

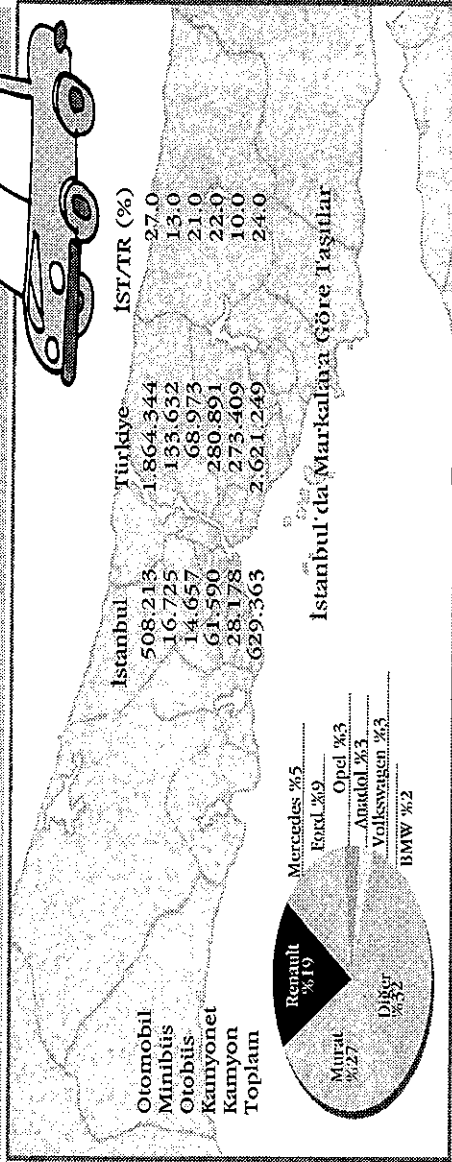
İstanbul Nasıl Taşınıyor

Her Dört Araçtan Biri İstanbul'da

İstanbul, Türkiye'nin motorlu araç parkının yüzde 24'üne sahip. 1991 sonunda 630 bine yakın araca sahip olan İstanbul, her yıl trafiğe çıkan 300 bin dolayındaki aracın da dörtte birine sahip. İstanbul'daki araçların yüzde 81'ini otomobiller oluşturuyor. Türkiye genelinde bu sayının yüzde 71 olması İstanbul'da özel otomobil sahipliğinin yüksek olmasından kaynaklanıyor. İstanbul'daki taşıtların yüzde 27'si Murat, yüzde 19'u da Renault marka.

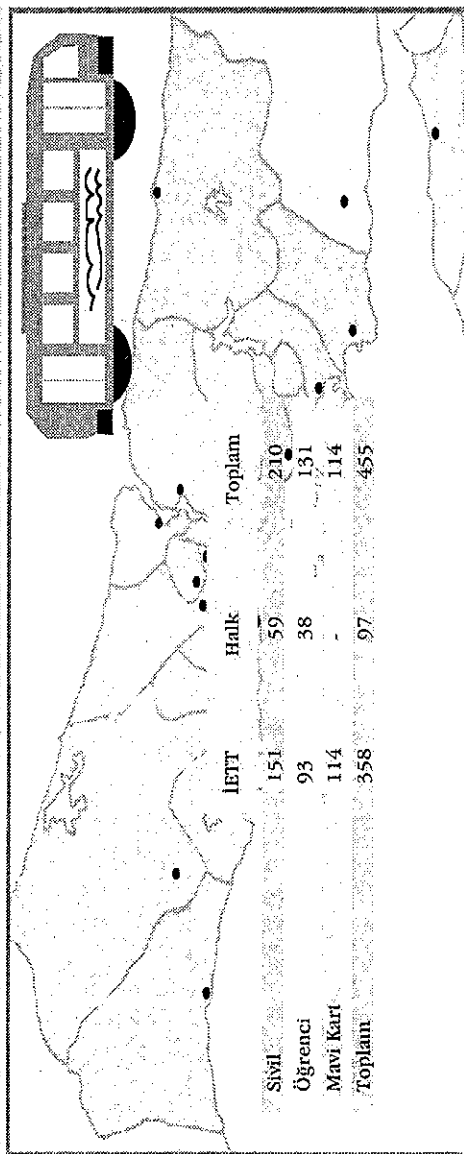
Motorlu Araçlar (1991)

Otobüsle Günde 1.5 Milyon Yolcu

Ağırlıklı işlevi kent içi yolcu taşımacılığı olan ve İstanbul Belediyesi'ne bağlı bir genel müdürlük olarak faaliyet gösteren İETT'nin, 389 hatta çalışan 2400 otobüsü 1992'de günde ortalama 1 milyon yolcu taşıdı. İstanbul'daki özel halk otobüslerinin sayısı ise 800'ü bulmakta ve 20 hatta günde 500 bin yolcu taşımaktadır. Böylece Belediye ve Halk Otobüslerinin 1992'de günlük yolcu sayısı 1.5 milyonu bulmaktadır. İETT 1992'de 8000 dolayında memur, 1000 dolayında işçi çalıştırıyordu. İşçilerin 3400 kadarı sürüyordu.

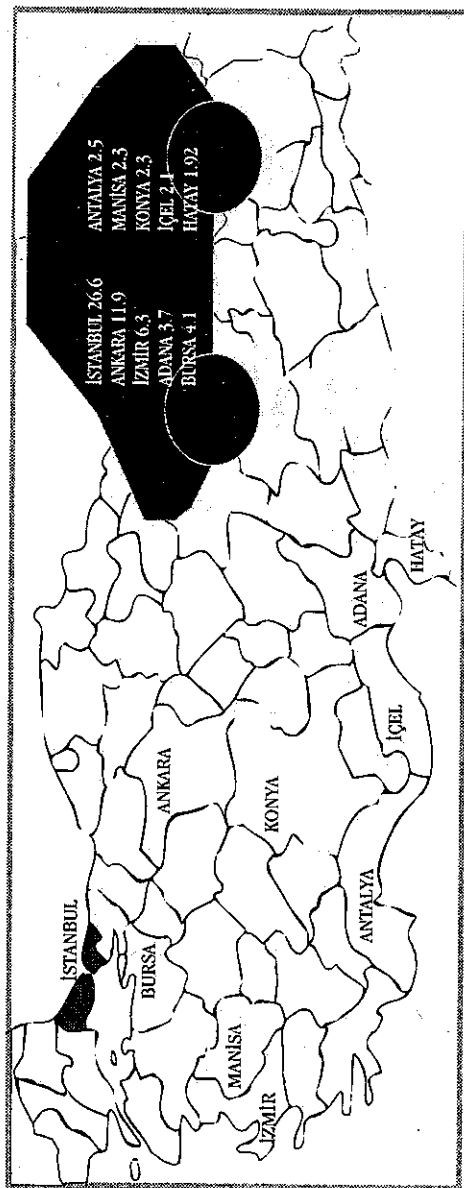
Otobüsle Kent İçi Ulaşım (Milyon kişi 1992)

Her 9 Kişiyse 1 Kara Taşıtı

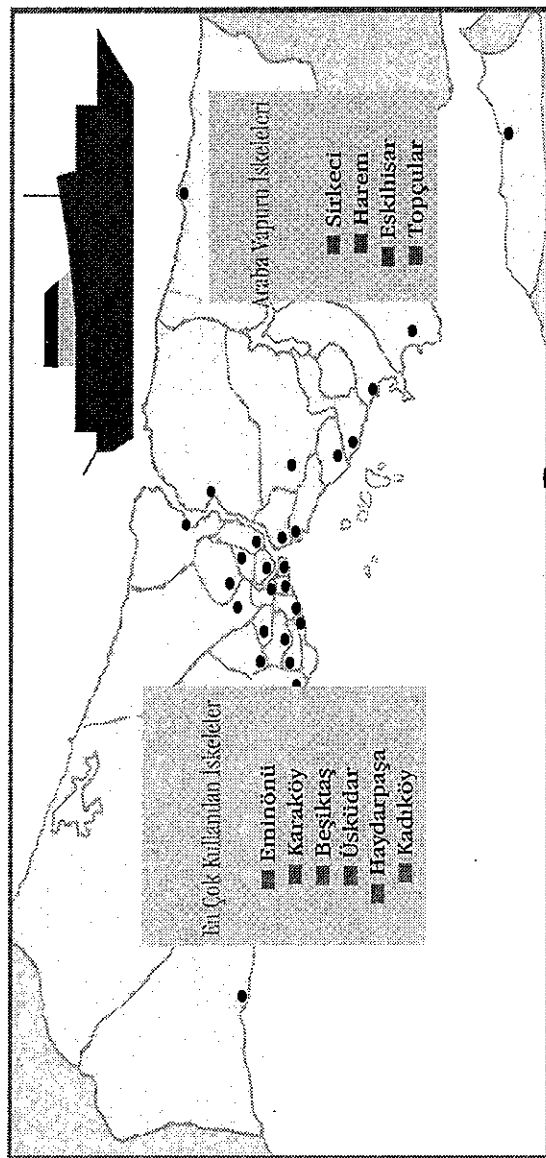
1993'de İstanbul trafiğine kavulı taşıt sayısı 985 bin 501 olarak belirlenmiştir. Ülke genelinde 16 kişiyse 1 kara taşıtı düşerken bu sayı İstanbul'da 9 kişiyse 1 taşıttır. Türkiye'de 1991'de trafiğe çıkan 365 bin kara taşıtının da yüzde 27'si İstanbul'da. İstanbul, "motorlu taşıtlar parkı" açısından Türkiye sıralamasında ezici ağırlığa sahip. 1991 verilerine göre 97 bin kara taşıtının trafiğe çıktığı İstanbul'u 43.5 bin ile Ankara, 23 bin ile İzmir, 15 bin ile Bursa, 13.3 bin ile de Adana izliyor.

1991'de Trafiğe Çıkan Motorlu Kara Taşıtlarında İlk 10 ve İstanbul'un Payı (%)

52 İskeleden Yılda 100 Milyon Yolcu

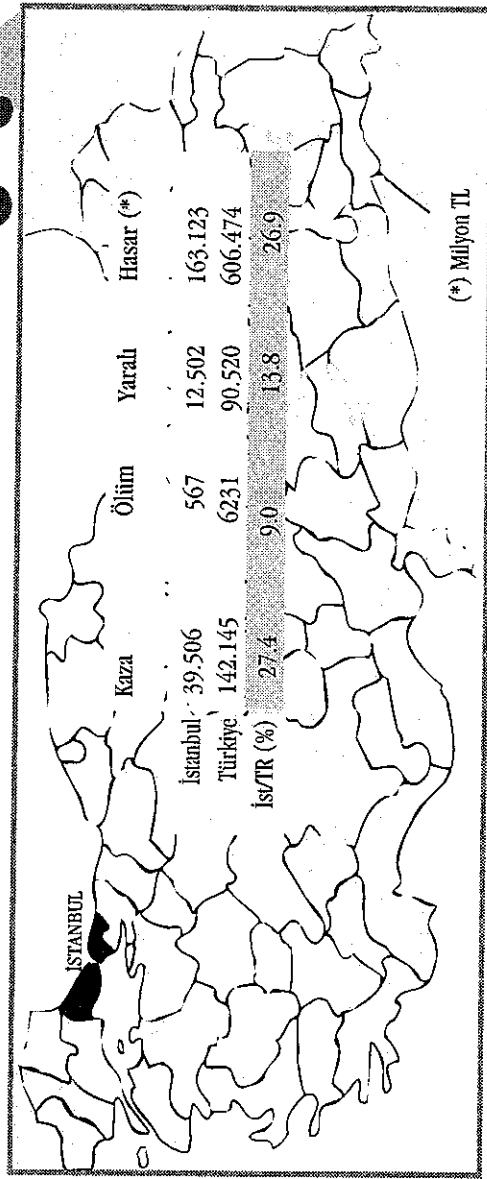
Türkiye Denizcilik İşletmeleri 70 yolcu gemisi ve 28 araba vapuru ile İstanbul Boğazı ve Marmara Denizi'nde yılda ortalama 100 milyon yolcu taşıyor. Şehir Hatları İşletmesi'nin 52 iskelesi var. Bunların 28'i Boğaz'dadır. Araba vapurlarıyla taşınan araç sayısı yılda 3 milyon 700 bin.

Kazaların Dörtte Biri İstanbul'da

Türkiye'deki motorlu araçların yaklaşık dörtte birine sahip olan İstanbul, 1991'de toplam trafik kazalarının yüzde 27.4'ünün yaşandığı il oldu. Trafik kazaları sonucu ölümlerin yüzde 9'u İstanbul'da gerçekleşiyor. İstanbul'un payı kazalarda yaralananlarda yüzde 14, hasarda ise yüzde 27'yi buluyor.

İstanbul'da ve Türkiye'de Trafik Kazaları: 1991

Köprülerin Yüklü Artıyor

Boğaziçi köprülerinden geçen araç sayısı her yıl artıyor. 1991'de iki köprüden 67 milyon araç geçmişken bu sayı 1993 sonunda 90 milyona yaklaştı. Ticari ağır araçların geçtiği Fatih Köprüsü'nün gelirleri Boğaziçi Köprüsü'nün gelirlerine yaklaştırmış bulunuyor.

Boğaziçi Köprülerinden Geçişler

Yıllar	Araç	Gelir
1991	44.342	239.633
1992	52.704	275.330
1993	59.574	486.942

Fatih

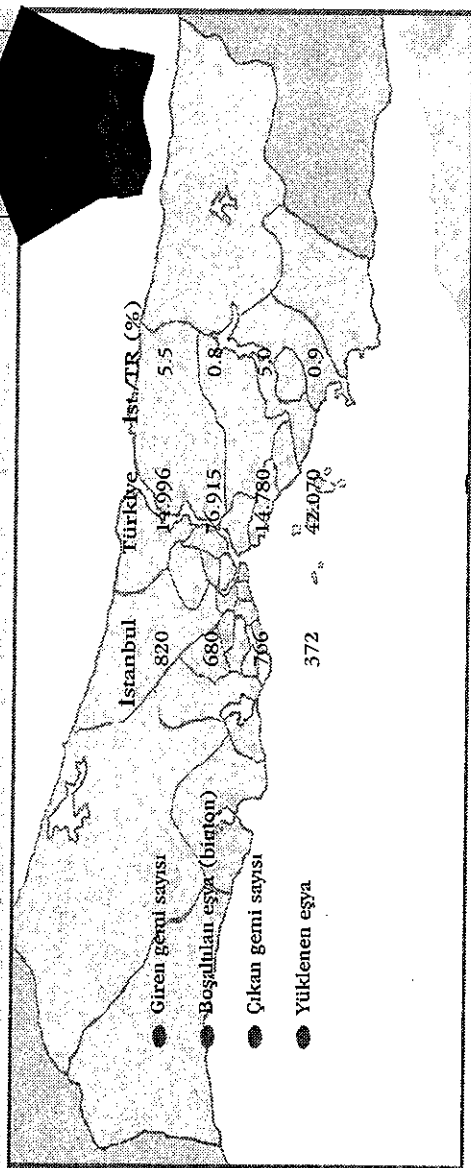
1991	22.730	196.810
1992	23.298	211.786
1993	29.657	457.540

(*) Geçişler Avrupa-Asya, Asya-Avrupa olmak üzere 2 istikamet için toplam değerlerdir.

Uluslararası Deniz Taşımacılığında İstanbul

Uluslararası deniz taşımacılığında İstanbul'un 19.yüzyılda ve 20.yüzyıl başlarında sahip olduğu üstünlük, izleyen yıllarda diğeri limanlara kaydı. 1991'de Uluslararası deniz taşımacılığında İstanbul limanlarından eşya yükleyen ve boşaltan gemilerin sayısı, toplam gemilerin yüzde 5'i bulmasına karşılık; boşaltılan ya da yüklenen eşya miktarının oranı yüzde 1'in altında kaldı. Mersin, İskenderun ve İzmit limanları, Türkiye'nin deniz taşımacılığının ana limanlarını oluşturmaktadır.

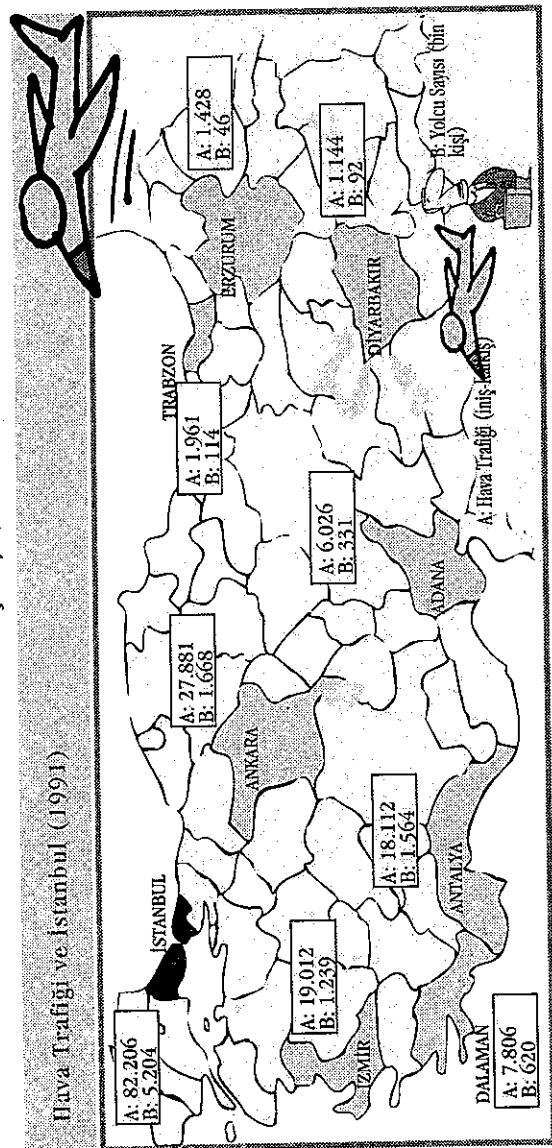
Uluslararası Deniz Taşımacılığı ve İstanbul (1991)

Her Gün 225 Uçak İnip Kalkıyor

İstanbul, hava taşımacılığının merkezi durumunda. Atatürk Havalimanına inen-kalkan uçak sayısı 1985'te 53 bin iken 1991'de 82 bine; yolcu sayısı da 3.5 milyondan 5.2 milyona yükseldi. Hava trafiğinde İstanbul'u Ankara, Antalya ve İzmir izliyor. İstanbul'a inip kalkan uçakların yüzde 68'ini Türk, yüzde 32'sini de yabancı uçaklar oluşturuyor.

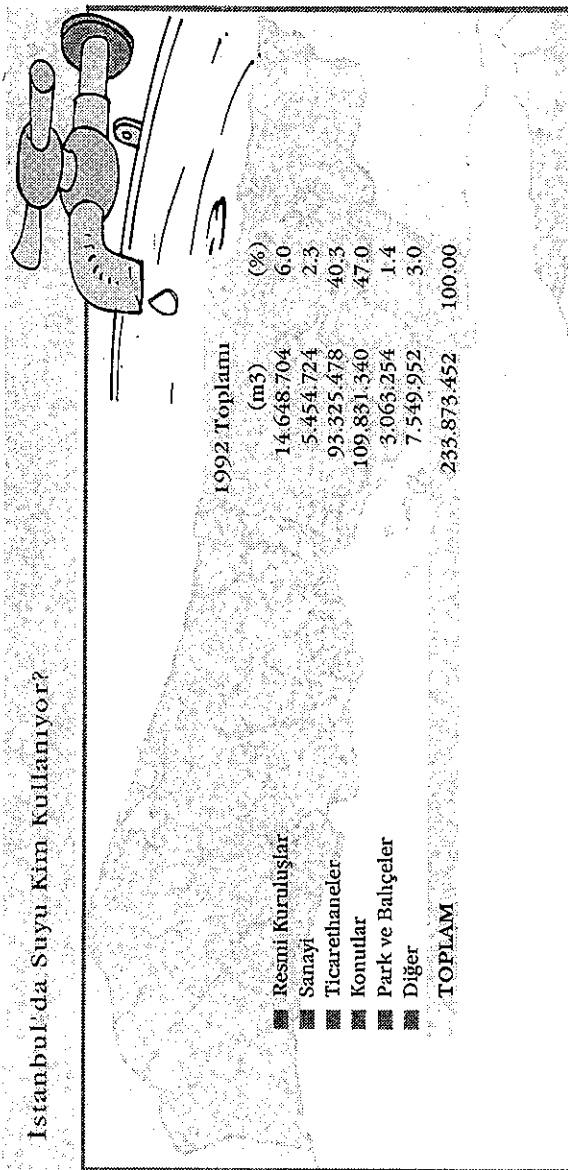
Hava Trafikçi ve İstanbul (1991)

Suyun Yarısı Evlerde Kullanılıyor

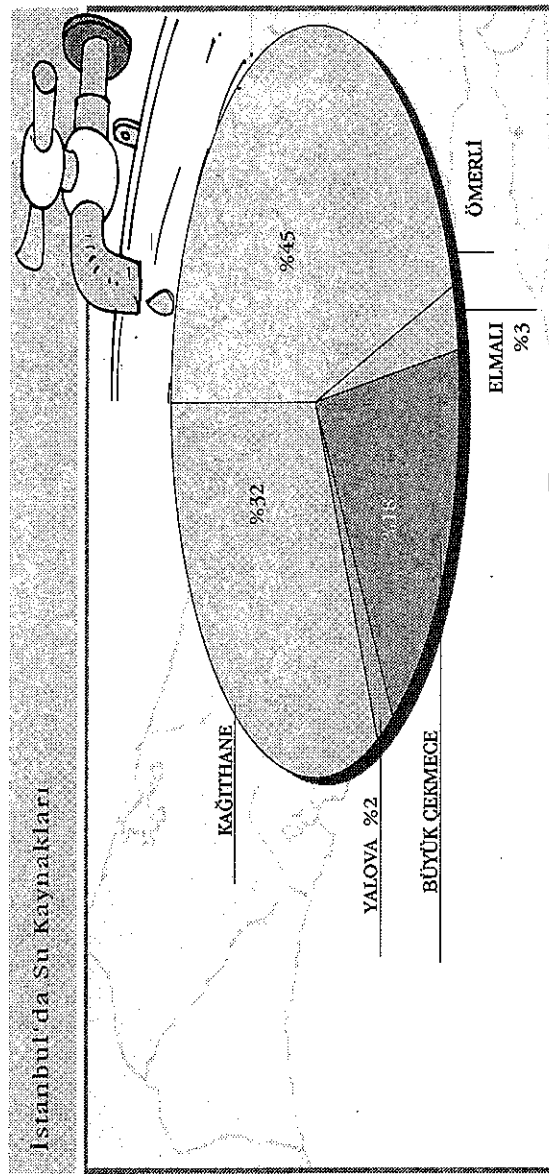
İstanbul, günde ortalama 641 bin metreküp su kullanıyor. 1992 sonuçlarına göre, suyun yüzde 47'si konularda, yüzde 40'ı ticarethanelerde tüketiliyor. Resmi kuruluşlar yüzde 6'lık, sanayi ise yüzde 2'lik paya sahip.

İstanbul'da Suyu Kim Kullanıyor?

İstanbul'a Günde 1.5 Milyon Metreküp Su

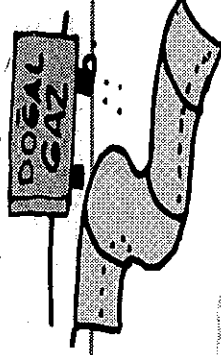
İstanbul'a kaynaklardan verilen temiz su miktarı 1987'de 447 milyon metreküp iken yüzde 15'lik artışla 1992'de 518 milyon metreküpe çıktı. 1987-1992 döneminin en "susuz yıl"ı 1990 oldu. 1990'da verilen su miktarı 396 milyon metreküpe düşmüştü. İstanbul'a temiz su sağlayan kaynaklar içinde Ömerli Barajı, yüzde 45'lik, Kağıthane de yüzde 32'lik payla ilk iki sırayı alıyorlar.

İstanbul'da Doğal Gaz

İstanbul'a doğal gaz verme çalışmaları 1987'de başladı ve ilk doğal gaz kullanımı 1992'de gerçekleşti. 1992'de 11 bin dolayında aboneye gaz verilirken 1993'de bu sayı 118 bini buldu. İstanbul, doğal gaz kullanımının henüz çok başında. 1993'de 91 milyon metreküp doğal gaz kullanan İstanbul'un 4.5 milyar metreküp olan Türkiye tüketimindeki payı henüz yüzde 2 idi.

İstanbul'da Doğalgaz

Bölge	Abone Katılım, Payı Ödeyenler	Gaz Kullanan Aboneler
Anadolü	89.700	54.000
Beyoğlu	31.789	21.000
İstanbul	62.965	43.200
Toplamı	184.965	118.200

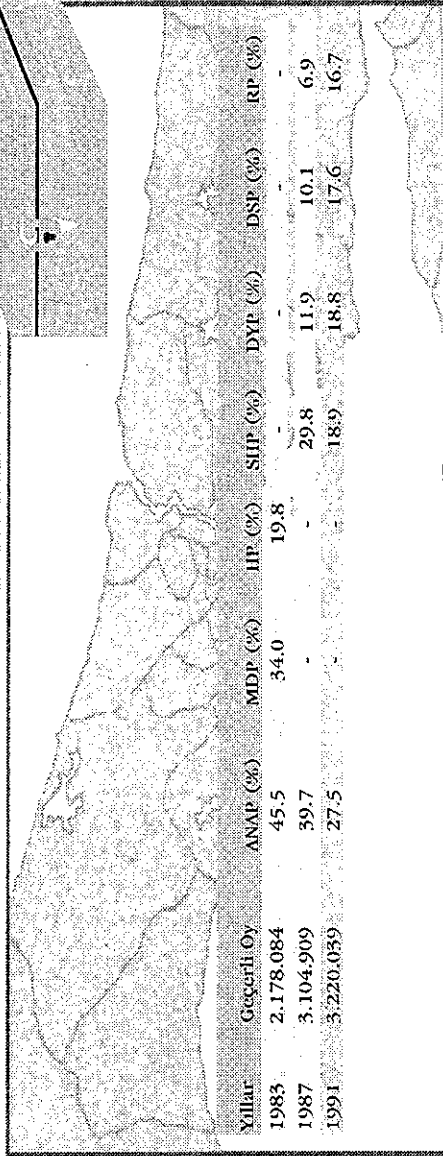
SEÇİMLER

İstanbul Seçmenleri, Toplam Oyların Yüzde 13'ünü Kullanıyor

1983, 1987 ve 1991 genel seçimlerinin sonuçlarına bakıldığında Türkiye genelindeki geçerli oylar içinde İstanbul oylarının payının yüzde 13 olduğu görülmüyor. İstanbul'u 50 milletvekili TBMM'de temsil ediyor. Başka bir ifadeyle Başkent'teki 450 milletvekilinin yüzde 11'i

İstanbul'dan gidiyor.

İstanbul'da Genel Seçim Sonuçları

Yıllar	Geçerli Oy	ANAP (%)	MDP (%)	İHP (%)	SHP (%)	DYP (%)	DSP (%)	RP (%)
1983	2.178.084	45,5	34,0	19,8	-	-	-	-
1987	3.104.909	39,7	-	-	29,8	11,9	10,1	6,9
1991	3.220.039	27,5	-	-	18,9	18,8	17,6	16,7

İstanbul İlçeleri ve Seçmenler

İstanbul ilçeleri arasında seçmen sayısı en yüksek olanlar, Bakırköy 1. bölge, Kadıköy, Fatih ve Kartal. 1991'de bu dört seçim bölgesinde kullanılan oylar, toplamı 3 milyon 220 bin olan İstanbul oylarının yüzde 35'ini oluşturmuyordu.

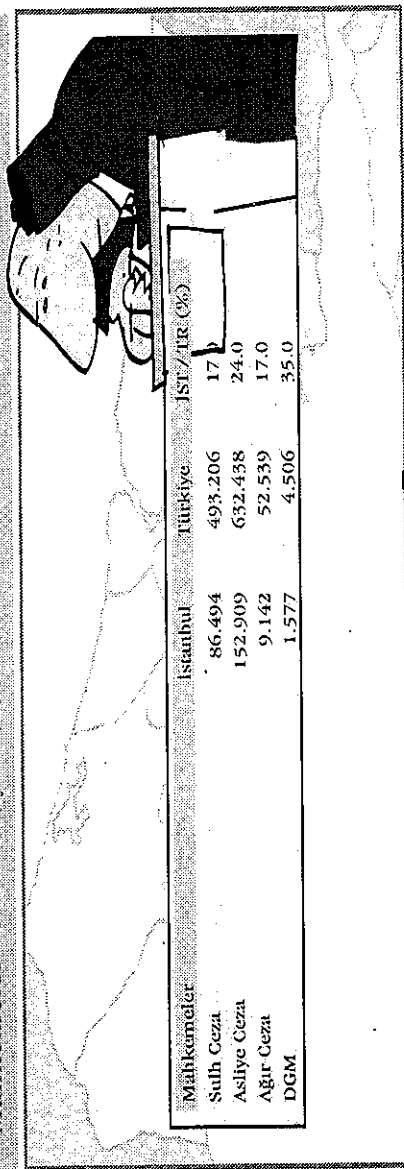
İstanbul'da 1991 Genel Seçim Sonuçları

Seçim Çevresi	Geçerli Oy	DYP %	ANAP	SHP	RP	DSP
Adalar	11.709	24,7	42,6	20,5	5,4	6,3
Emirönü	33.919	19,5	27,7	17,4	18,5	16,4
Kadıköy	325.289	22,0	30,5	24,8	10,3	11,9
Yalova	53.910	28,8	27,0	15,6	13,1	15,0
Beşiktaş	110.966	21,9	35,8	22,7	6,9	12,2
Beyoğlu	115.348	17,2	27,6	17,3	19,7	17,7
Fatih	247.278	21,7	31,0	14,1	17,8	15,0
Kartal	243.093	15,5	24,1	18,0	19,0	16,8
Pendik	117.668	18,0	22,8	12,5	21,5	19,1
Beykoz	78.889	19,4	19,7	23,3	18,9	21,3
Ümraniye	107.651	14,4	19,7	17,2	26,1	15,9
Üsküdar	187.238	20,0	27,9	17,2	18,2	16,2
Sile	11.322	33,1	39,9	8,6	10,1	7,7
Kağıthane	121.922	12,0	23,9	18,3	25,3	20,1
Sarıyer	83.586	15,9	28,4	23,9	15,0	17,6
Şişli	132.679	20,6	33,0	18,8	10,2	17,0
Beşikburnu	75.561	16,4	30,7	13,9	14,8	23,9
Bayrampaşa	95.840	18,6	25,5	10,7	20,5	24,4
Eyüp	97.518	17,8	26,0	16,9	17,7	21,2
G. Osmanağa	157.470	15,6	24,5	15,1	21,2	23,1
K. Çekmece	183.630	17,9	25,2	19,3	12,6	24,5
B. Çekmece	46.381	21,7	25,7	22,2	12,5	17,2
Çalca	33.551	38,3	30,9	15,9	6,1	11,3
Silivri	37.380	28,2	28,9	21,1	6,2	15,1
Bakırköy 1	330.886	18,6	29,4	17,8	16,2	17,6
Bakırköy 2	179.220	14,9	22,3	20,4	22,5	19,5
TOPLAM	3.220.039	18,8	27,5	18,9	16,7	17,6

İstanbul'da Adalet Ağır İşliyor

1991'de Türkiye'nin Sulh Ceza Mahkemelerinde görülen davaların yüzde 17'si; Asliye Ceza mahkemelerinde görülen davaların da, yüzde 24'ü İstanbul'da gerçekleşti. İstanbul'un payı ağır ceza davalarında yüzde 17'yi, DGM'de yüzde 35'i buldu. İstanbul'da 7 Ağır Ceza Mahkemesi bulunuyor. Bunlar, İstanbul, Bakırköy, Beyoğlu, Eyüp, Kadıköy, Üsküdar ve Kartal'dadır. Ağır Ceza Mahkemelerinde Türkiye genelinde mahkeme başına 407 dava düşerken İstanbul'da 1306 davalık iş yükü saptanmıştır. Bu da İstanbul mahkemelerindeki personel yetersizliğini ve ağır iş yükünü göstermektedir.

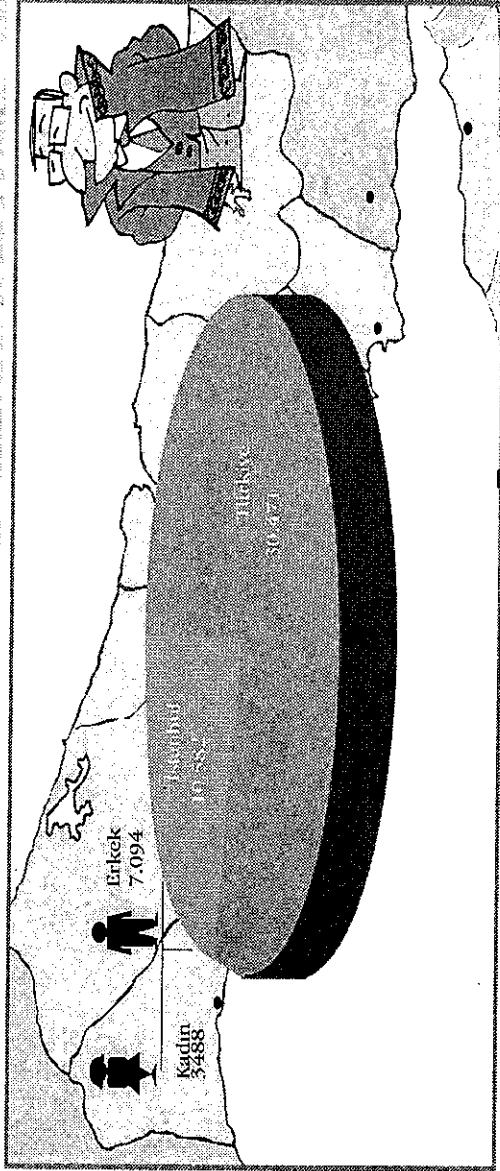
Mahkemeler ve Dava Sayısı (1991)

Avukatların Yüzde 35'i İstanbul'da

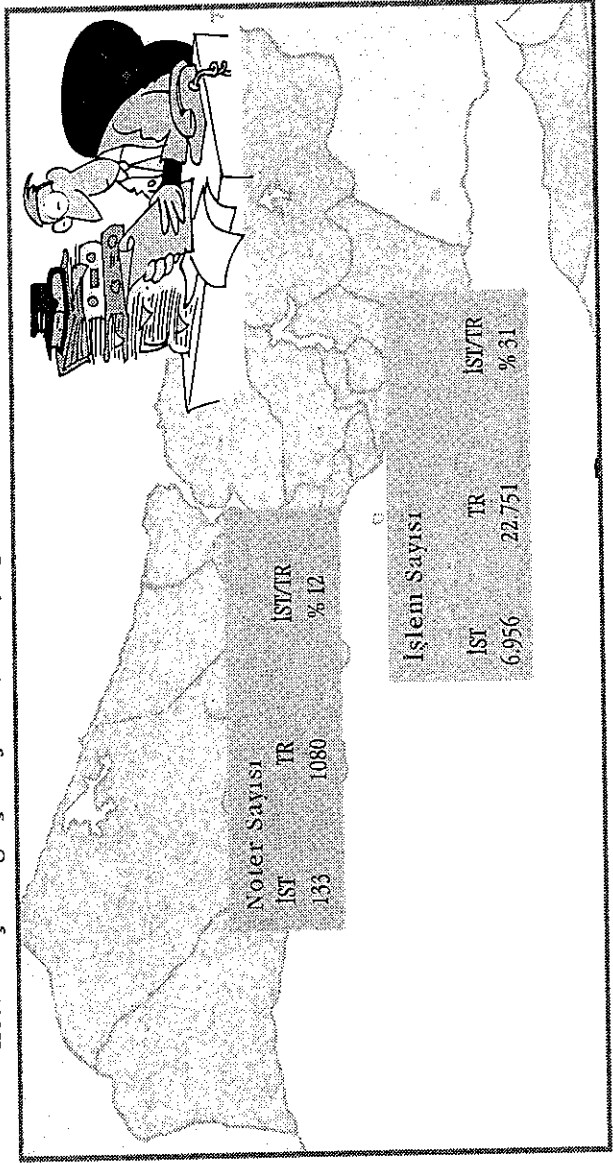
1992 verilerine göre, Türkiye'deki toplam avukatların sayısı 30.471'dir ve bunların yüzde 74'ü erkek, yüzde 26'sı kadındır. Toplam avukatların yüzde 35'i İstanbul'dadır. Ancak İstanbul'da kadın avukat sayısı yüzde 33 ile yüzde 26 olan Türkiye genelinin üzerindedir.

Baroya Kayıtlı Avukatlar

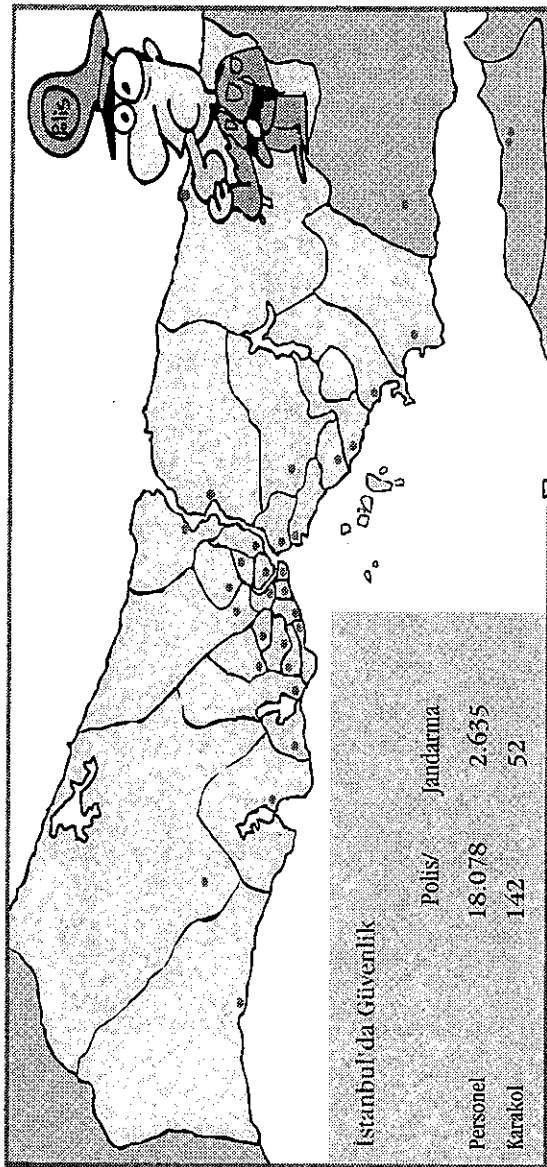
Noter İşlemlerinin Üçte Biri İstanbul'da

Noterlerin yüzde 12'si İstanbul'da faaliyet gösteriyor. 1991'de bu 133 noterde 7 milyon noterlik işlemi gerçekleştirdi. Bu, Türkiye genelinin yüzde 31'ini bulmaktadır.

İstanbul "Emniyet"i

İstanbul'un güvenliği için 1992'de 18 bin polis ve 2 bin 635 jandarma, toplam 194 karakolda görevliydi. Bu durumda İstanbul'da 600 kişiye 1 polis düşmekteydi. Diğer büyük kentlerden İzmir'de 500 kişiye; Ankara'da 400 kişiye; Adana'da 350 kişiye 1 polis düşmekteydi.

İSTANBUL'UN İLÇELERİ

